

Juliet Mitchell

Den nya kvinnorörelsen

Stockholm 1972

Översättning: Gunnar Barklund och Roland Adlerberth

Innehåll

Författarens tack	1
Förord	1
Del I Kvinnornas befrielseströrelse.....	4
1. Sextiotalets bakgrund	4
2. Kvinnornas befrielseströrelse.....	16
3. Politiska mönster inom Kvinnornas befrielseströrelse: 1	31
4. Politiska mönster inom Kvinnornas befrielseströrelse: 2	35
Del II Förtrycket av kvinnorna.....	48
6. Kvinnornas ställning: 2	62
7. Kvinnornas ställning: 3	75
8. Familjeideologin.....	80
9. Psykoanalysen och familjen	84
10. Ut ur underläget	92

Se även:

Margot Bengtssons [*Recension av Juliet Mitchell: Den nya kvinnorörelsen*](#) (ur tidskriften Zenit)

Författarens tack

Till Otti

Mitt tack riktar sig framför allt till Kvinnornas befrielseörelse, för vad den kommer att göra för alla kvinnor i framtiden, och för vad den redan har gjort för så många av oss.

Jag vill också tacka *New Left Review* för tillåtelsen att få återge (i något ändrad form) en artikel som jag skrev 1966: "Kvinnorna: Den längsta revolutionen" (NLR nr 40); *Modern Occasions* för ett utdrag ur min recension av Kate Millets "Sexual Politics" ("Den sexuella revolutionen", *Modern Occasions*, vintern 1970); *Shrew* (tidskrift för London Women's Liberation Workshop) för att jag fått använda Margaret Walters artikel om Holland och för ett utdrag ur min egen artikel "Varför Freud?" (*Shrew*, november-december 1970).

Jag vill också tacka Andre Schiffrin för förslaget, Florence Hobson för utskriften och Marjorie, Eric, Daphne, Margaret, Anna och Jim.

Förord

1970 fanns det någon aktiv form av Kvinnornas befrielseörelse i samtliga liberaldemokratiska länder inom den avancerade delen av den kapitalistiska världen utom tre.¹ Undantagen är Island - en isolerad enklav av kapitalistisk pseudo-jämlikhet — Österrike och Schweiz, i socialt hänseende förmodligen de mest traditionsbundna och hierarkiska av samtliga europeiska samhällen. Kvinnornas befrielseörelse är en internationell rörelse — inte när det gäller organisation, men beträffande identifiering och gemensamma mål. Detta skiljer den delvis från dess historiska föregångare: suffragetterörelsen under senare delen av artonhundratalet och nittonhundratalets första decennier.² Det skiljer den också från den bild som dagens massmedia ger av den som en anglosaxisk, i övervägande grad amerikansk rörelse. I England tjänar denna trångsynta presentation till att i allmänhetens ögon jämställa den med tidigare feminism och bidrar alltså till att göra intrycket diffust: kvinnorna har varit galna förr, och nu är de där igen. Det är bara ett ryck de har fått!

De flesta av de olika grupperna är erkänt revolutionära, om också i varierande grad.³ Varför betraktas de sällan som sådana?

Varje dag förekommer i den amerikanska pressen och televisionen, och i allt högre grad också i den engelska, kommentarer om rörelsen eller uttalanden av dess representanter. När kvinnor förklarar att de önskar förändra hela samhällets struktur, att de betraktar systemet som förtryckande och att det måste bekämpas på alla nivåer, ler intervjuarna välvilligt (eller hånfullt) och föreställer sig tydligen en "förändring av systemet" som en smula mera disk och barnpassning för den äkta mannen. Det är sant att rörelsen för närvarande är en fashionabel sådan, att skrattet tar gadden ur attackerna, men också att statens repressiva och tvingande krafter, om den verbala

¹ Det finns också aktiva grupper i Japan, Sydafrika, Australien, Turkiet och Afghanistan, men dessa kommer inte att tas upp till diskussion här.

² De tidigare feministerna i Storbritannien och Förenta Staterna hade internationella kontakter och övade inflytande på varandra. Det förekom också ansträngningar i andra länder, som Sverige och Norge. Men detta gjorde inte rörelsen internationell. Dagens samtida uppträdande av olika grupper inom Kvinnornas befrielseörelse är klart analogt med den internationella karaktären hos studentrörelsen.

³ National Organization of Women (NOW) — den största av alla amerikanska grupper, är reformistisk och betraktas inte som en del av Kvinnornas befrielseörelse, vare sig av medlemmarna eller av de flesta andra grupper. Se dock avsnittet "Reformism" i slutet av avsnittet "3. Politiska mönster ..." nedan.

aggressionen trappas upp till våldshandlingar, kommer att sättas in på samma sätt som mot suffragetterna. Det påstås att redan nu militanta kvinnor i Amerika förlorar sina anställningar eller hindras att få sådana. Det finns ingen anledning att tro att våldshandlingar och motåtgärder inte kommer att nå samma höjdpunkter som de nådde i England under detta sekels första årtionden. Den gången brände suffragetter ner hus, krossade skyltfönster, attackerade parlamentsmedlemmar, placerade ut bomber, förstörde mer än etthundra byggnader under några få månader och trasslade till kommunikationerna genom att spränga brevlådor och skära av telegrafrådar. De skrämde upp hela den engelska landsbygden med sina krav på rösträtt. Som straff fängslades de, tvångsmatades och misshandlades. En speciell lag — the "Cat-and-Mouse" act — stiftades, som gjorde att de kunde hållas fängslade på obestämd tid. Men samtidigt fortsatte högkvarteret för den mest militanta gruppen — Women's Social and Political Union (WSPU) med en stridsfond på nittiotusen pund, en avlönad personal på etthundratio personer, ettusen betalande medlemmar och en upplaga på sin tidning som steg till fyrtiotusen exemplar — sin verksamhet utan att låta sig störas. Det är sant att vissa av ledarna ställdes inför rätta för försök till omstörtande verksamhet och att Christabel Pankhurst tvingades i landsflykt, men varken denna eller någon annan organisation krossades. Det är ibland nödvändigt att spärra in kvinnor, men man får aldrig ta deras politiska organisationer på allvar.

I dag tycks något liknande hända. Att massmedia har ägnat Kvinnornas befrielse rörelse färgstarka reportage kan vara symptomatiskt för någonting mera än deras hunger efter sexualobjekt i vilken form dessa än uppenbarar sig. Som individer reagerar många män på kvinnornas krav med fruktan eller, alternativt, med en tankfull och överslättande tolerans. Det finns ännu ingenting som tyder på att den organiserade rörelsen, trots dess våldsamma tillväxt, kan påstå sig ha någon betydelse annat än som en irriterande faktor. Alla tidigare revolutionära rörelser har varit tvungna att i det avgörande ögonblicket vara mycket hemlighetsfulla beträffande rörelsens kärna. Det är inte bara så att massmedia ger Kvinnornas befrielse rörelse publicitet. Därtill kommer också att denna till hela sin struktur och organisation är den mest offentliga revolutionära rörelse som någonsin existerat. I stånd att göra de mest revolutionära uttalanden offentligt utan att någon verkar oroad av det. Det där väcker många frågor, inte bara om det samhälle som alltid tycks anse att kvinnorna saknar allvar, utan kanske också, vilket gör den omedelbara framtiden mera kritisk, om själva rörelsens natur.

Vi måste fråga oss varför den uppstod (de förhållanden som fick den att födas under senare delen av sextiotalet). Vad är det för slags politisk rörelse? Vilka problem kommer den att möta vid analysen av kvinnornas ställning. Och ... vart är vi på väg?

När vi diskuterar den historiska tid vari den uppstod, måste vi också se på de samtida radikala eller revolutionära rörelser som den är allierad med eller har brutit sig loss ur: studentrörelsen, Black Power, värnpliktsvägran, redan existerande sekteristiska grupper och reformistiska kvinnogrupper, rörelser inom den tredje världen. Vi måste betrakta de speciella villkor under vilka kvinnorna levde under det årtionde som frambringade revolten.

En beskrivning av rörelsens karaktär måste innefatta dess storlek, klassprägel och deltagarnas aktivitet, dess organisation, de kampanjer den genomför och de idéer den utvecklar medan den tillväxer som politisk rörelse: ökad medvetenhet, manlig chauvinism, sexism, feminism, frihetskrav, och dess struktur, som i princip bygger på att inte ha någon personlig ledare. Dessutom de revolutionära eller radikala traditioner den bygger på: "upplevelsens politik",⁴ anarko-syndika-

⁴ "Upplevelsens politik" är en term som numera lösligt används för att antyda en analys av samhället utifrån det egna perspektivet. Upplevelsen av personlig alienation är det instrument med vilket man prövar den totala sociala alienation som är produkten av vårt sonderfallande kapitalistiska samhälle. I R. D. Laings *The Politics of Experience*

lismens spontanistiska metoder, som också är ”situationisternas”, Black Powers separatism, socialistiska teorier om förtryckta folks enade kamp, uppfattningen av rörelsen som en potentiell massrörelse vid gräsrötterna. Beskrivningen måste också omfatta den analys som hittills utvecklats och prövats och som i sina huvuddrag ser ut så här — kvinnorna är ett förtryckt folk, vi kan få kunskaper om detta förtryck genom att använda ”upplevelsens politik”, vi kan bekämpa förtrycket genom att angripa maktens ombud och institutioner (män och/eller det av män dominerade samhället) för att åstadkomma antingen ”jämlighet” eller det ”befriade jaget”: ”hela människor”.⁵

Vi måste också diskutera de speciella drag i kvinnans situation som klarast lokaliserar förtrycket. Enkelt uttryckt, hur analyserar vi kvinnans ställning? Vilken är kvinnans konkreta situation i det samtida kapitalistiska samhället? Inom vilket område av livet är det som förtrycket av henne framträder tydligast? Här spelar familjen och den kvinnliga psykologin klart en avgörande roll. Hur föga jämlighet hon än möter i arbetslivet (något som kan betraktas som ett axiom), så är det vid utvecklandet av det kvinnliga psyket och den ideologiska och samhällsekonomiska rollen som mor och husmor som kvinnan blir föremål för det förtryck som hon är ensam om att utstå. Liksom detta definierar hennes ställning, så måste varje rörelse som syftar till hennes befrielse analysera och förändra denna ställning.

Vart är vi på väg? Enkelt uttryckt, är den rörelse som förklarar sig ha revolutionära avsikter, på väg att forma sig till en revolutionär organisation? Vad skulle detta betyda i fråga om inre struktur och yttre bundsförvanter? Kommer den feministiska uppfattningen av kvinnan som den i grunden mest förtryckta människan och därför den mest revolutionära att ställas mot den marxistiska uppfattningen att arbetarklassen är den revolutionära klassen under kapitalismen? I så fall, vilka blir konsekvenserna? I vilket förhållande står klasskampen och de förtrycktas kamp till varandra? Vilken *är* förtryckets politik?

and *The Bird of Paradise* fokuseras kanske denna uppfattning: ”Ingen kan numera börja tänka, känna eller handla från någon annan utgångspunkt än hans eller hennes egen alienation ... Mänskligheten är avlägsnad från sina ursprungliga möjligheter ... Vi föds till en värld där främlingskapet väntar oss ... Alienationen som vårt nuvarande öde uppnås bara genom att upprörande våld utövas av människor mot människor” (ss 11-12). ”Upplevelsens politik” sammansmälter det personliga och det politiska.

⁵ För en diskussion av begreppet ”hela människor”, se Sheila Rowbothams: *Women's Liberation and the New Politics*, utg. av Bertrand Russell Foundation och The May Day Manifesto, 1970.

Del I Kvinnornas befrielse

1. Sextiotalets bakgrund

Kvinnornas befrielse och tidigare feministiska rörelser

Vad var ursprunget till Kvinnornas befrielse? Varför uppstod den under senare hälften av sextiotalet?

Rörelsen jämförs gärna med tidigare kvinnliga aktioner under senare delen av artonhundratalet och den tidigare delen av nittonhundratalet, inte bara, som jag tidigare nämnt, av utomstående analytiker utan också av sina egna. Detta gör att det nya i den inte framträder särskilt tydligt. Det är klart att våra dagars kvinnliga proteströrelse har likheter med den första — men man måste lägga märke till att likheterna mera gäller detaljer än ursprung. Precis som i Förenta Staterna artonhundratalets abolitioniströrelse skilde sig från vår tids medborgarrättsrörelse och Black Power, så är också de kvinnoaktioner som, till en del, utvecklats ur dessa av annat slag. Jag gör inte denna distinktion bara för att blåsa nytt liv i kampen: det uppstod kvalitativt olika relationer mellan kvinnorna och de svartas befriare (eller de svarta kämparna). Detta är sant även på en enbart symptomatisk nivå: artonhundratalets feminister upptäckte fördomarna (och mycket annat) hos sina dominerande vita män och regeringar; med Stokeley Carmichaels famösa uttalande om kvinnornas ”liggande” ställning i den revolutionära rörelsen uppenbarades för nittonhundrasextiotalets kvinnor att förtryckarattityden fanns också hos de förtryckta. Detta har, bland många andra fakta, lett till den analys som producerats av grupper av radikala feminister: revolutionen måste börja med störtandet av det mansdominerade samhället (sexismen) och befriandet av kvinnorna. Rasismen som sådan är bara ett sidoskott på sexismen.¹

I Sverige, som följde ett annat mönster, kom enligt min uppfattning den tidiga kvinnorörelsens övergående i en kontinuerlig, av staten godkänd, frigörelseprocess, att utgöra en broms för tillkomsten av mera militanta strävanden. Det är stor skillnad mellan kampens första skede och den senaste fasen.

I England åter är förhållandena jämförbara när det gäller den ”första” och den ”andra” fasen av kampen: det liberala Englands nedgång under nittonhundratalets första decennium motsvaras av labours svanesång under sextiotalet; båda epokerna karakteriserades av en livaktigt rebellisk konservatism (t. ex. Enoch Powell), av ett våldsamt uppror i den närmaste kolonin, Irland, och av en mäktig kvinnorörelse. Men de militanta suffragetterna och de mera moderata rösträttsförkämparna fann en fråga som enade dem och samtidigt ledde dem bort från alla revolutionära möjligheter — rösträtten. De valspråk som dagens feminister använder verkar inte mera radikala än de som användes av kvinnorörelsens talesmän i det förflutna, men sammanhanget förändrar meningen.

Det är detta sammanhang vi måste ta upp till granskning: den specifika politiska bakgrund som nittonhundrasextiotalet utgör.

Radikalismen på sextiotalet

Enkelt uttryckt karakteriserades mitten av sextiotalet i den avancerade kapitalistiska världen av den kamp som fördes av tre besläktade men klart urskiljbara grupper: svarta, studenter (och

¹ Se Shulamith Firestones analys av rasismen i *The Dialectic of Sex*, Jonathan Cape, 1971. Jag tar upp några av hennes slutsatser till diskussionen i avsnittet ”Feminism”. i slutet av kapitlet ”4. Politiska mönster ...” nedan.

gymnasister) och ungdom (hippies med alla deras varianter, yippies [American Youth International Party] och värnpliktsvägrare). Naturligtvis hade inte alla länder alla dessa rörelser. Dessa ”hemmarörelser” var en fortsättning på engagemanget i världsfreden och den tredje världens befrielsekamper — Algeriet, Kuba, Vietnam — men har aldrig förlorat den förkärlek för internationalism som hörde samman med den ursprungliga inspirationen. Denna internationalism har tagit två riktningar: den allmänna och abstrakta strävan hos atombombsmotståndarna har sjunkit till ro i sinnesfridens tidlösa rymd — meditation enar mänskligheten. Den finns inkapslad i den enkla uppfattningen av världen som en global by, den ekar i stegen hos hippies som vandrar till Kashmir — och tillbaka igen. Revolutionerna och gerillakrigen i tredje världen eggade till nya analyser av förtrycket och nya kampmetoder; de svarta är Förenta Staternas egna vietnameser. Kvinnornas befrielseörelse är på sätt och vis en summering av de många tendenser som fortfarande utmärker dessa tidiga grupperingar.

Önskan att koncentrera sig på ett speciellt slags förtryck i det egna landet och ändå koppla samman detta med ett universellt problem (en reaktion på imperialismens utbredning?) kommer till klart uttryck i kvinnornas situation. Det är lätt att dokumentera exploateringen av kvinnorna i de avancerade samhällena, och det står klart att denna exploatering hänger samman med förtrycket av kvinnor överallt och i alla tider. Kvinnorna är de mest ”internationella” av alla politiska grupper och ändå upplever de förtrycket inom ett litet och alldeles speciellt område hemmet. Det personliga och det politiska flyter samman. Även om en del kvinnor åtnjuter en hög levnadsstandard, så delar det stora flertalet av dem social och ekonomisk fattigdom med de svarta (och arbetarklassen); de delar med studenterna upplevelsen av att vara ideologiskt manipulerade, och de kan tillsammans med hippies protestera mot samhällets undertryckande eller exploatering av sexualiteten och dess brist på frihet, och delta i deras sökande efter frihet för individen inom personlighetens ram. Men själva bredden och det allt-omslutande hos det förtryck som kvinnorna utsätts för medför komplikationer. Liksom de svarta är de flesta kvinnor fattiga, ändå tillhör kvinnorna inom rörelsen stort sett medelklassen. Det är frågan om vad denna kombination betyder som vi måste utforska när vi försöker spåra ursprunget till Kvinnornas befrielseörelse.

Kvinnornas befrielseörelse hämtade revolutionär näring från två håll: kvinnornas ekonomiska fattigdom i världens rikaste land (som de svarta) och deras mentala och emotionella förnedring i några av de rikaste miljöer som detta land tillhandahåller (som studenterna och ungdomen). En växande medvetenhet om den senare medförde upptäckten av den förra.

För fattigdomen kan inte protestera ensam. Extrema umbäranden frambringar aldrig revolutionärer. William Hinton beskriver i *Fanshen* de fruktansvärda förhållandena i Shansiprovinsen i det förrevolutionära Kina, en nästan otrolig redogörelse för brutalitet och förnedring.

Under den andra fjärdedelen av nittonhundratalet hade dessa (sociala) relationer och (naturliga) förhållanden reducerat södra Shansi till ett område för rovgirig exploatering, strukturellt förfall, kroniskt våld och återkommande hungertider som har få motsvarigheter i historien ...²

Men det är inte från sådana bottenpunkter som revolutioner kan starta: det är från förhoppningen, inte om en höjdpunkt (utopism), men åtminstone om en höjd som kan bestigas. Amerikanska kvinnor och studenter befann sig långt från Shansibönderna på gropens botten (deras uttryck och Hinton), men klyftan mellan den förnedring de utsattes för och den triumf de tänkte sig var tillräckligt stor för att utmana båda. Det är utifrån denna förhoppning om en förändring som alla sextiotalets revolutionära rörelser i de avancerade kapitalistländerna har startat.

Sedd ur detta perspektiv är ”medelklass”-sammansättningen av Kvinnornas befrielseörelse inte

² William Hinton: *Fanshen*, Vintage Books, 1966, ss 67-88.

ett olyckligt faktum, en orsak till oro och ändlösa syndabekännelser, utan en naturlig del av den kvinnliga medvetenheten. Den ekonomiskt och socialt underprivilegierade kvinnan är mycket hårdare bunden vid sina villkor genom att en samstämmig åsikt avfärdar dem som ”naturliga”. En mor till femton barn i Appalacherna upplever sin situation som ”naturlig” och därför omöjlig att undkomma: en college-utbildad flicka, som fördriver tiden med att läsa ”huslig ekonomi” för en akademisk grad, befinner sig åtminstone i den ställningen att hon kan fråga ”varför?”

Förtryck omfattar mera än ekonomisk exploatering, vilket t. o. m. de ekonomiskt mest utnyttjade i en tidig radikal rörelse — Black Power — kunde demonstrera.

Den svarta rörelsen

Bland de tidigaste uttrycken för Black Power-rörelsen fanns bestämda kulturella aktioner. ”Svart är vackert!” och hela raden av svarta värderingar har en politisk betydelse som man förbigått med den avfärdande attityden att det där bara hade en psykologisk innebörd. Kanske kan vi tydligast se denna politiska betydelse när vi märker avsaknaden av någonting motsvarande inom dagens arbetarrörelse; eller förekomsten av samma sak i befrielsekrigen inom tredje världen. Trots Lenins kritik har arbetarklassens kamp i väst alltför strikt begränsats till områdena för dess egen exploatering, bunden som den har varit antingen till fackföreningsrörelsen eller till reformistiska kommunistpartiers teser om en gradvis revolution. Den fullt utvecklade politiska medvetenheten hos en exploaterad klass eller förtryckt grupp kan inte växa fram av sig själv, utan måste baseras på en kunskap om relationerna mellan alla klasser i ett samhälle (och maktstrukturerna). Svarta har inte med nödvändighet denna ”överblick” mer än arbetarklassen har den, men eftersom förtrycket av dem är märkbart såväl kulturellt som ekonomiskt, kan det ge impulser till granskning av olika sidor av förtrycket inom hela samhällssystemet. Detta betyder *inte* att man omedelbart uppfattar alla de sätt på vilka andra grupper eller klasser exploateras eller förtrycks, men det betyder något som man skulle kunna kalla en ”total” attack mot kapitalismen, som *kan* komma att förverkliga behovet av solidaritet med alla andra förtryckta grupper.

”Totalismens” ursprung är fullständigt klart Liksom dess nödvändighet. Den har inspirerats av kampen mot imperialistiskt förtryck i den tredje världens länder; en total kamp för att en nation och en kultur skall överleva. Svarta betraktar sig som levande i en enklav av tredje världen inom imperialismens hemland. Kampens första skeden skulle alltså gälla återskapandet av en nationell känsla — en svart stat inom Amerika. Men de svarta är historiskt sett för sent ute, geografiskt alltför utspridda och numerärt för få för att utkämpa denna strid. De är inte som vietnameserna ensamma offer för en total imperialistisk aggression; de utgör den grövst exploaterade och mest förtryckta minoriteten inom ett kapitalistiskt system. Den ”totalistiska” inställningen är en förutsättning för att man skall få detta klart för sig, men den måste variera sin medvetenhet eller fastna i den svarta chauvinismens gytja, en chauvinism som är en raslig och kulturell motsvarighet till den arbetarklassens kamp för löner som hindrar den att se längre än dit den egna misshandlade näsan räcker. Det som gäller för arbetare gäller inte mindre för svarta:

Arbetarklassens medvetenhet kan inte bli en verklig politisk medvetenhet om inte arbetarna lär sig att reagera mot varje slag av tyranni, förtryck, våld och missförhållanden, utan hänsyn till vilken klass som är offret.³

Imperialismen-kapitalismen, kolossen på lerfötter, papperstigern, är fortfarande en tiger, fortfarande en koloss, och ingen förtryckt grupp kan ensam gå till attack mot den.

”Totalism” är alltså uttrycket för protesten mot alla former av förtryck, utformad som ett krav på

³ V. I. Lenin: *What Is To Be Done*, Moskva, 1964, s. 66. [[Vad bör göras?](#)]

fullständig frigörelse, omfattande störtandet av hela det kapitalistiska samhället med ett enda slag. Inom ”totalismen” står förtrycket av en grupp för förtrycket av alla. Inom dess odifferenserade universalitet finns det bara rum för taktik, inte för en allmän strategi. Inte desto mindre utgör den ett viktigt tidigt stadium i organiserandet mot ett förtryck som manifesterar sig lika mycket socialt och kulturellt som ekonomiskt. ”Totalismen” är lika tillämpbar på kvinnornas kamp som på de svartas.

Den svarta rörelsen var alltså den som först pekade på förtrycket som allmän företeelse. Men få militanta svarta kom ursprungligen från medelklassen. När det gällde att protestera mot missförhållanden inom medelklassen fann sig kvinnorna stå närmare den studentrörelse vari många av dem själva hade varit engagerade.

Studenterna

För Lenin var självhärskardömet Rysslands fattiga studenter en bland många andra förtryckta grupper. Dagens studentrörelse, åtminstone de marxistiska delarna av den, har ivrigt försökt att definiera sig själva på samma sätt. De förklarade att studenterna inte alls var en privilegierad grupp som ett självbelåtet samhälle ansåg sig generöst försörja, utan att de i stället var de nya fattiga, en ny del av arbetarklassen. För ögonblicket är jag inte intresserad av det berättigade i detta påstående, snarare av hur det blev möjligt att göra det och av dess innebörd. Lenins studenter var fattiga och därför radikala: nittonhundrasextiotalets studenter var radikala och insåg därför klart sin egen fattigdom. Ändå var det ett faktum att studenterna, oavsett om de levde på statliga stipendier, lån, deltidsarbete eller föräldrarnas pengar, i övervägande grad kom från (vita) medelklasshem, till vilka de också i stor utsträckning återvände. Den faktiska fattigdom som de ibland fick utstå var tillfällig. Deras protest kunde alltså inte härledas ur ekonomisk exploatering eller förtryck. Den uppstod ur en ny definition av detta senare begrepp. Vad som är intressant är att för både studenterna och medelklasskvinnorna i Kvinnornas befrielseströrelse står många möjligheter öppna när det gäller utbildning och att förtjäna pengar. Det är dessa möjligheter de har förkastat såsom varande ”fattiga”. Uppenbarligen är detta ett komplicerat påstående.

Faktum är att de studenter som ägnade sig åt humanistiska ämnen fram till andra världskriget utgjorde en intellektuell elit, som studerade för studiernas egen skull, med den framtida verksamheten snarare knuten till den akademiska examen i allmänhet än till ämnesinnehållet i den akademiska grad man försökte erövra. För de studenter som ägnade sig åt naturvetenskap och teknik var den framtida sysselsättningen alltid mera bunden vid den kurs man läste. Andra högre yrken hade sin egen utbildning — skild från universiteten — jurister, läkare, ekonomer, journalister och så vidare. Efter kriget, men på allvar först under sextiotalet, har situationen för den som studerar humaniora alltmera börjat likna den som tidigare bara gällde för naturvetenskapare och tekniker. Humanisterna har blivit tvungna att yrkesutbilda sig till mediamänniskor eller till reklamskribenter i en alltmera svällande mediaindustri. Universitetet har blivit en institution för utbildning av konsumtionssamhällets verktyg. Studenter är inte längre studenter i detta ords klassiska betydelse. Universitetskurserna klänger sig fåfängt fast vid en icke tidsenlig tradition, mot vars konservativa innehåll studenterna protesterar, medan kurser som införts för att organiskt passa deras framtida anställningar avslöjar en banalitet som dömer ut både kurserna och anställningarna. Det är humanisterna bland studenterna som är studentrörelsens förtrupp och starkaste stöd. Om de också inte är de nya arbetarna, så är de definitivt de nya lärlingarna till ett nytt slag av arbete.

Denna studenternas ställning har betydelse för Kvinnornas befrielseströrelse på två sätt. För det första var, och är, ett stort antal medlemmar av Kvinnornas befrielseströrelse studerande vid

humanistiska fakulteter. Av mera obestämbar betydelse är den skiftande sociala och ekonomiska bakgrund som åstadkom de förhållanden som just beskrivits. Denna bakgrund möjliggjorde den förändrade medvetenheten hos studenterna och påverkade också medelklasskvinnornas inställning och medvetenhet och satte dem i stånd att, liksom studenterna, åtminstone delvis förändra sitt klassursprung. Just med utgångspunkt från sitt eget överflöd kunde båda grupperna verka för kravet på överflödets avskaffande. Studenter som påstår sig vara ”arbetare” bör inte anses enbart hänvisa till sin fattigdom, utan snarare till sitt överflöds fattigdom, till det tvångsmässiga i sin omskrutna ”valfrihet”. Och medelklasskvinnorna befinner sig i en liknande position: man talar om för dem att de är jämlika, att emancipationen har gett dem allt vad de önskat, att arbetet som husmödrar ger dem ”frihet att disponera sin tid” — vilken lycka att vara kvinna, att inte behöva arbeta, oroa sig och ta ansvar ... utan ... Studenters och husmödrars ställning i deras ögon som varken är det ena eller det andra är faktiskt mycket lika: ingendera behöver arbeta eller ta ansvar.

Det är alltså inte så, att dessa rörelser helt enkelt är produkter av desillusion: ni erbjöd oss kultur, ni erbjöd oss frihet att disponera vår tid, och se vad det innebär. Snarare finns där en djup motsägelse mellan det faktiska arbete som måste uträttas och en ideologi som förnekar det.

Studenter protesterar mot den mentala och intellektuella manipulering de utsätts för i ett sammanhang — universitetsutbildningen — som förutsättes garantera dem frihet.

Hippies och ungdomens politik

Hippies protesterar mot den samhälleliga manipuleringen och undertryckandet av känslor. I en värld av automation och alienation förfäktar de åsikten att det är vad man känner som betyder något. Eftersom detta är något som sagts i alla tider — så varför inte pröva sådana frasers hållfasthet? Den underjordiska hippierörelsen gjorde ursprungligen sådana begrepp som frihet, känslofullhet och individens rättigheter till sina och gav dem för första gången giltighet genom att ta dem på allvar. Ändå är dessa värderingar, trots det faktum att hippies ser bakåt och framåt — till förflutna och kommande ”guldåldrar” — för att få sina värderingar kanoniserade, oundvikligen en förvriden spegelbild av avancerade kapitalistiska ideologier. Hippiesamhället kan nu ofta återintegreras i samhället som en religiös enklav — därför att det aldrig har gått utanför sin egen, och samhällets, religiositet. En primitiv härmande politik av detta slag, som försöker ge de erbjudna värderingarna nya och större dimensioner, kan lätt inkorporeras. Även den till synes ”brottsliga” knarkkulturen använde ett radikalt språk som var en sorglig parodi på den godkända kulturens — narkotika ”vidgar ens medvetenhet”; vad annat vill ett konsumtionssamhälle uppnå än att vidga medvetandet om behovet av det våldsamt ökande utbudet av ett våldsamt ökande antal produkter? Faran i en sådan vag ideologisk radikalism ligger i att den förblir ideologisk. De flesta hippiegrupper överskrider gränserna för den kapitalistiska sociala och ekonomiska ordningen bara genom att slå sig ner i dess mera översinnliga och tidlösa utmarker, i sista hand genom att utforska dess mest framgångsrika humbug — religionen. Opium är religion för hippies ... Jag erkänner att man genom att föra fram vad som helst till sin logiska slutsats uppnår radikala effekter. Få borgerliga ideologier erkände till en början sin hippieavkomma. Och många grupper kom i sin tur, under utforskandet av medvetenhetens frilagda zoner, till insikter och fann möjligheter med revolutionära dimensioner.

Yippies kontrakulturella parodi har ännu flera radikala möjligheter. Genom att ägna sig åt att exponera och exploatera massmedia (särskilt televisionen) riktar yippies åtminstone uppmärksamheten på ett stycke av den ideologiska terräng där slaget måste utkämpas. Men denna terräng är ännu inte kartlagd, och protesten kan svalla över och bli meningslös. Det är svårt att se var

gränsen går mellan att parodiera en TV-show och att förse den med en nödvändig dos av ungdomlig glädje och lek lust.

I den oorganiserade politiska verksamhet som dessa rörelser propagerar för, med dess karakteristiska avsaknad av ledare och organisation, kommer den slutliga effekten att bli beroende av individernas politiska engagemang ... I sämsta fall är den ett mer eller mindre glädjande symptom på en vacklande samhällsordning, i bästa fall en representant för eller anstiftare av en ny sådan.

Den gemensamma bakgrunden

Utbildning

En viktig och dominerande faktor, när det gäller de gemensamma dragen hos dessa rörelser, tycks mig vara den högre utbildningens väldiga expansion under sextiotalets första hälft. Expansionen var till en del ett svar på ett demografiskt tryck — det stora antalet födda under den första efterkrigstiden blev färdiga för college under 1964 — och även ett resultat av ändrade ekonomiska krav. I Förenta Staterna ökade antalet svarta college och statliga och kommunala högre skolor. I England fick många tekniska och humanistiska college universitetsstatus i en givmild strävan att ge en så stor del som möjligt av den stora massan av ungdomar ett respektabelt ”hem”. Medlemmarna av alla politiska rörelser under sextioalet är unga och till större delen ”utbildade” — även om de delvis, som när det gäller de svarta, är groteskt underprivilegierade. Det är utbildningen och dess implikationer som kan förklara problemet med de nya revolutionärernas klasstillhörighet. För det verkar ju nu som om det fanns en förmåga till egna revolutionära impulser hos en allt större intellektuell sektor av medelklassen. M. a. o. den fungerar inte längre som en enklav inom eller hävstång för arbetarklassens kamp (de intellektuellas ”revolutionära roll”) utan deltar i denna kamp som en organisk del av den. Något som direkt strider mot den ideologiska tesen om arbetarklassens förborgerligande. Vad som händer är snarare att vissa grupper inom den traditionella arbetarklassen, t. ex. de specialiserade teknikerna, och vissa inom den traditionella medelklassen kommer allt närmare varandra när det gäller klasstillhörighet. Det är här inte fråga om någon personlig klättring uppåt eller neråt på samhällsstegen, utan om ett symptom på kapitalismens egen utveckling.

Det stora antalet studerande vid college och universitet i ett land som Förenta Staterna är en viktig sida av utvecklingen inom en avancerad kapitalism. Situationen är en annan än den som rådde inom tidigare kapitalistiska samhällssystem. Under artonhundratalet medförde uppkomsten av alltmera komplicerade tekniska hjälpmedel ett behov av läs- och skrivkunighet och, så småningom, ett utbildningssystem som gjorde en allt större del av undervisningen obligatorisk. Men utbyggandet av den högre utbildningen från början av sextioalet och framåt är inte bara en direkt fortsättning på denna tidigare utveckling. Den är både kvalitativt och kvantitativt annorlunda. Människor utbildas inte bara (som man ofta försöker bevisa) för att kunna svara mot kraven från den alltmera komplicerade tekniska produktionsapparaten, utan också för en utvidgning av själva det intellektuella universum, ett universum som måste vara oerhört mycket större ett samhälle inställt på konsumtion än i ett som är inställt på elementär produktion.⁴

Konsumtionskapitalismen är beroende av förmågan att sälja och av det massiva mångfaldigandet av säljmetoderna. För varje ny produkt en ny annons, en ny reklamskrivare, en ny layout-flicka, en ny varuförmedlare, ett nytt behov hos köparen, skapat av ... Det materiella ”tinget” är

⁴ Se Tom Nairn: *The Beginning of the End*, Panther Books, 1968, där denna tes utvecklas vidare. Jag har haft stor hjälp av Nairns analys.

fortfarande dominerande, men det hela är klart ”tungrott”. Detta är i sig självt ett tecken på överflöd. Ju större kapitalutveckling, desto högre produktionstakt krävs för att vidmakthålla den. Folk från college och universitet tas alltmera i anspråk för att sköta detta arbete — och stannar inte längre i de traditionella intellektuella yrkena. De blir konsumtionskapitalismens verktyg, själva ett symptom på utvecklingen bort från den grundläggande produktionen till en oavbruten nyproduktion och, som en del av samma process, till konsumtion.

I den utsträckning som industri i stor skala uppstår, kommer skapandet av verkliga rikedomar att i mindre och mindre utsträckning bli beroende av arbetstid och det kvantum arbete som sätts in, jämfört med kapaciteten hos de maskiner som sätts i rörelse under denna arbetstid, en kapacitet som i sin tur — med sin stora effektivitet — inte på minsta sätt står i relation till den direkta arbetstid som deras produktion kostar, utan snarare är beroende av vetenskapens och teknikens allmänna framsteg, eller av denna vetenskaps tillämpning i produktionen ... Arbetet tycks inte längre vara inkluderat i produktionsprocessen, där människan snarare står vid sidan av produktionsprocessen som dess regulator och övervakare (det som här sagts om maskiner gäller också kombinationen av mänskliga aktiviteter och utvecklingen av handel och varuutbyte).⁵

Datamaskinen är hittills det mest perfekta uttrycket för det faktum att en maskin gör människans arbete och att hon bara övervakar detta. Men i detta sammanhang händer något oundvikligt med människan. Hennes arbete är inte längre, som under den tidiga kapitalismen, alienerat enbart genom kapitalets övertagande av det föremål hon skapar, hon är själv inte längre en individuell arbetare: hon producerar ingenting, övervakar bara det som maskinen producerar. De vetenskapliga processerna reglerar i allt högre grad själva den fortlöpande produktionen och kapitaltillväxten mot ett större överflöd, individens arbete nästan försvinner vid sidan av maskinen: bara en enormt ökad insats av kollektivt mänskligt arbete är i stånd att hålla processen igång. Den utbildade personalen kommer till sin rätt: teknikerna i produktionsindustrin, konsumtionsindustrin, mediaindustrin. Utbyggnaden av universiteten i England och Amerika är avsedd att tillgodose detta nya behov av ”övervakare” av produktionsprocessen, kontrollanter av denna produktions fortsatta produktion.

Samtidigt finns det naturligtvis en inbyggd motsägelse i detta. Vår tids kapitalistiska samhälle, som behöver denna expansion av utbildningen för att få verktyg för utvecklandet av medvetenheten och därmed också marknaden, går även till överdrifter. Det är inte bara det att alltför många examinander (eller avhoppare) produceras för det antal jobb som står till förfogande, det är också så att just de värderingar som utbildningen och jobben tenderar att inskräpa ofta fungerar som en bumerang.

Konsumentmedvetandets motsägelser

En persons fysiska kraft kan bli uppenbart utnyttjad och exploaterad. Att köpa andlig kraft är mera riskfyllt. Själva den ideologi som förklarar att en ”människas tankar är hennes egna” och att valet är fritt (man kan välja mellan en produkt och tusen andra) tjänar till att skydda henne. Genom en ironisk förändring kan de intellektuella värderingar som vi stimuleras till bli dödsringningen över utnyttjandet av dem. Utvidgandet av medvetenheten hos många (för att möjliggöra ett ökat konsumtionsbehov) betyder just att man *utvidgar* deras medvetenhet. Och produkterna av denna utvidgade medvetenhet är mera svåråtkomliga än de som kommer från det löpande bandet. De ideologier som odlas för att nå en slutlig kontroll över marknaden (individens frihet att välja det bilmärke som passar honom eller henne personligen) är sådana som kan revoltera *på sina*

⁵ Karl Marx: *Till kritiken av den politiska ekonomin*, 1857-58. Det avsnitt ur vilket detta är taget har översatts till engelska av Ben Brewster som ”Marx's Notes on Machines” i *Sublation*, 1966, ss 14-15.

egna villkor. Kulten av individen kan glida systemet ur händerna och bli den radikala revolt som har mottot ”gör-som-du-själv-vill”. Dyrkan av frasen ”vara trogen sina egna känslor” blir farlig när dessa känslor inte längre är de som samhället vill att man skall hysa. Att testa världsläget mot den egna pulsen kan vålla en nog så egendomlig hjärtklappning. De massmedia, som ger dig möjlighet att *uppleva* världens känslor, för in FNL-gerillan i ditt eget vardagsrum tillsammans med världens vitaste tvätt. De människor som förmodas ”manipulera” denna utvidgade medvetenhet är faktiskt bara dess verktyg och det är därför sannolikt att de rebellerar inom den.

Den avancerade kapitalismens utvidgning av medvetenheten (lättast att upptäcka i kommunikationsindustrins ansvällning) är den viktigaste bakgrunden för den form som nästan all radikal politik tog under sextioalet. Denna form imiterar bakgrunden. Den ideologiska revolutionen har från början, vilket kunde förutsägas, förfäktat sanningen i de värderingar som det gamla samhället låtsas stödja: individualism, subjektivitet, personlig frihet och fritt val, själen.

Motsägelser inom själva de ideologiska institutionerna

Ett konsumtionssamhälle skulle inte kunna existera utan en klart artikulerad, vittutgrenad ideologisk värld. Och om utbildningsinstitutionerna producerar en ideologi full av motsägelser, finns det sannolikt något motsägelsefullt inom just dessa institutioner. Utvecklingen av en ideologi är beroende av de institutioner som frambringar den: institutionerna för utbildning och inlemmande i samhället, skolorna, universiteten, familjen. Hemma och i skolorna uppfostras barnen till att tro på världen. Denna tro är inte en troslära: den är alla de tankar och förväntningar (eller avsaknad av båda) som vi har beträffande världen, hemmet och skolan inkluderade. Ända sedan andra världskriget slutade, men alldeles särskilt sedan det kalla kriget ebbade ut, har man alltmera understrukit den roll som familjen och skolan spelar som centra för produktion av ideologi. Under ett krig, också under ett ”kallt krig”, kan man mycket mera öppet använda tvångsåtgärder och förtryck: framväxten av en ”enad opinion” betyder en ökad exercis, fostran till ”medborgerlig” lydnad: uppmuntran av toleransen nödvändiggör vår ”instinktiva” konformitet. På det hela taget har skolor och familjer skött det där jobbet bra.

Men så snart denna konformitet faller tillbaka på sig själv, måste de institutioner som har frambringat den ifrågasättas. Kvinnor, hippies, ungdomsgrupper, studenter och skolelever ifrågasätter alla de institutioner som har format dem och försöker upprätta deras motsats: en kollektiv samlevnad för att ersätta den borgerliga familjen; ”fria förbindelser” och motmedia; anti-universitet — samtliga attackerar viktiga ideologiska institutioner inom detta samhälle. Angreppen är specificerade, begränsade och relevanta. De för ut motsägelserna i det fria. Detta ger rörelserna kraft att hålla ut trots nuvarande motgångar. Så har t. ex. studenterna, när de — ofta våldsamt — utmanat de opinionsbildande institutionerna, släppt lös det våld som samhället alltid är berett att sätta in då det anser sig vara i fara. Det är detta oundvikliga samband mellan den skenbara enigheten och det brutala sättet att framtvinga den (dödandet, misshandeln, fängelsedomarna) som har chockerat intelligensian och fått liberaler att samlas kring bevarandet av universitetet som ett slags elfenbenstorn, isolerat och frigjort från sina egna sociala funktioner. Konflikten inom universiteten är en konflikt mellan ideologin om deras egen avskildhet och ”frihet att tala” och deras allt tydligare officiella funktion, inte bara att tillhandahålla de rätta ekonomiska funktionärerna, utan att utbilda personal för upprätthållande av själva den ideologiska strukturen; en ideologisk struktur som radikala studenter förkastar.

Klass och kultur

Sextioalets kontra-kulturella protester, med sina mest framträdande yttringar inom ungdomsrörelsen — hippies, yippies, studenter och skolelever — upptar olika platser i de ideologiska re-

volutionärernas spektrum. På den lägsta och mest opolitiska punkten understödjer denna revolt bara de ideologiska begrepp som dagens kapitalistiska regimer påstår sig hylla men i verkligheten kränker: oberoendet och den fria individen. Detta försvar för möjligheten att göra något av de frestelser som ett kapitalistiskt samhälle erbjuder som tröstande smakbitar, är en bakåtblickande utopism som är alltför sårbar för reaktionen. På den andra och mest politiska punkten riktar sig attacken på ideologin mot de institutioner som inkarnerar den: familj, utbildning och massmedia. Det är oundvikligt att denna ideologiska eller ”överstrukturella” revolution i alla sina yttringar kommer att initieras av personer ur medelklassen. Det är på det hela taget bara barn ur medelklassen som går vidare till högre utbildning (eller går kvar i skolan efter femton), och de bland de övriga som fortsätter sin utbildning blir just därigenom medelklass; anställning i massmedia är i stort sett ett medelklassjobb (villkor, löner, utsikter, etc.); det är medelklassbarn som har råd att ”hoppa av” och experimentera med olika livsstilar; det är medelklassmödrar som kan begrunda den lilla kärnfamiljens problem. Men detta är bara den yttre formen: ett viktigare faktum är att den dominerande ideologin i ett kapitalistiskt samhälle är den borgerliga.

Den uppdelning i klasser, som fungerar inom de ekonomiska gränserna, passar inom denna överbyggnad, men inte så att den bara speglar den. Varje klass har sidor av en egen kultur som är relativt självständiga. Detta faktum illustreras av sådana uttryck som ”arbetarkultur”, ”ghettokultur”, ”immigrantkultur”, etc. och av att det inte finns något uttryck ”medelklasskultur”. Vi talar om medelklassmoral, seder och vanor, men inte om en hel ”kultur”. Vi tänker inte på ”medelklasskultur” som någonting separat — den är helt enkelt den allmänna kulturen, inom vilken dessa urskiljbara andra kulturer existerar. Men denna de borgerliga idéernas kulturella hegemoni är inte alldeles jämförbar med kapitalistklassens dominerande ställning inom ekonomin. En ”kultur” kan inte resa sig och störta den som dominerar samhället. Den ideologiskt dominerande gruppen strävar att göra sin dominans omärklig (dess roll är naturligtvis också att maskera den egna klassens ekonomiska dominans). Dess mål — som den också uppnått — är just att förena de i annat fall oppositionella grupperna; att begrava klassantagonismen under en massa divergerande och totalt irrelevanta alternativ (om det är fråga om en liberal demokrati, tolererande av den ”fria tanken”, tusentals sekter — religiösa eller politiska — suddar ut begreppet en klass), eller under en homogeniserande gemensam strävan (t. ex. fascismens nationalism och rasism). Det existerar ingen kulturell konflikt, därför att olika samhällsgrupper förblir tämligen isolerade från varandra allt som subkulturerna lyckas etablera är faktiskt en rad barriärer som förhindrar kommunikation. Det är inte fråga om att en klass styr en annan klass, utan om att en klass får ett visst utrymme för sina egna kulturella vanor inom ett av en annan klass totalt behärskat område.

Av bl. a. denna anledning finns det ingen möjlighet för arbetarklassen att resa sig och helt enkelt hävda sina kulturella värderingar mot medelklassens. Det är troligt att revolutionens ideologiska dimensioner *till en början kommer från den ideologiskt dominerande klassen*. Självklart kommer ingenting att uppnås enbart inom denna sfär: ingenting kan — ens ideologiskt — förändras utan en förändring av den ekonomiska grunden. Hittills har alla revolutioner ägt ruin, och alla klassiska marxistiska analyser utvecklats, i länder med tidiga kapitalistiska eller feodal-kapitalistiska system. Även om ideologi är ett permanent drag hos alla samhällen, växlar balansen mellan den och ekonomin. Där tvång och en grotesk ekonomisk knapphet råder, betyder detta inte att förtryckets ideologiska vapen har försvagats, utan att exploateringen av basen är mera synlig. I ett konsumtionssamhälle är ideologins roll så betydelsefull att det är inom ideologins sfär som förtrycket inom hela systemet ibland blir mest uppenbart. Det är här medelklassradikalismen har sin plats.

Detta bör inte förleda oss till att tro att attackerna mot samhällsöverbyggnadens institutioner och

verktyg är en uppgift för medelklassen och att studenterna t. ex. måste alliera sig med arbetarna, som då kommer att dra in också den ekonomiska kampen. Detta skulle vara en parodi på den arbetsfördelning som kapitalismen erbjuder oss. Den avancerade kapitalismens struktur — både hemma och i dess imperialistiska aktioner i förkapitalistiska länder — antyder att de *förtryckta* gruppernas roll, dvs. de grupper som upplever förtrycket lika mycket kulturellt som ekonomiskt, blir allt mera betydelsefull. Kvinnorna är en förtryckt halva av befolkningen.

Bakgrunden till Kvinnornas befrielse

Den nuvarande Kvinnornas befrielse har uppstått genom en serie reaktioner — isolerade inom den amerikanska medborgarrättsrörelsen flyttade många vita över till studentrörelsen och värnpliktsvägrarna, ännu en gång isolerade inom dessa grupper flyttade kvinnor över och bildade Kvinnornas befrielse. Varje övergång har stärkt den sektor som brutit upp, och eftersom ingen av de ursprungliga rörelserna har upplösts efter en framgång (som när slaveriet avskaffades på artonhundratalet eller den allmänna rösträtten infördes under nittonhundratalets första decennier) har det blivit möjligt att alliera sig med eller vinna inflytande i dessa andra radikala rörelser. Som en konsekvens härav blir också de revolutionära implikationerna tydligare. En sammansatt attack mot ett system får sannolikt större verkan (politiskt snarare än rent handlingsmässigt) än en situation där en politisk rörelse uppstår ur en annans aska.

Även om denna kronologiska utveckling gick från svarta, studenter och hippies till kvinnor, så tror jag att det gemensamma mönster som just beskrivits producerade dem alla, gjorde att en sådan rörelse kunde existera också i ett land där en annan inte finns. Detta gemensamma mönster har varit avgörande för framväxten av Kvinnornas befrielse. Det är i detta sammanhang som brytningen med den tidigare feminismen kommer, och som kampen mot förtrycket blir en revolutionär sådan — en kamp där alla förtryckta grupper till slut kan gå samman.

Om suffragetterna i sin helhet i England hade sett sin kamp (vilket några gjorde) som skild från men jämförbar med den kamp som de förtryckta irländarna förde (som vid samma tid rebellerade mot kolonialismen), skulle de aldrig ha slutat med att hissa vit flagg eller med att kalla sin tidning för *Britannia*. De mest framstående av dem lät aldrig sina klassintressen stå tillbaka för den feministiska kampen. I dag råder förhållanden som gör det troligt att man kommer att göra just det.

Den tidigare kvinnokampen begränsades av att den övervägande delen av deltagarna kom ur medelklassen: det fick den bl. a. att (trots att vissa deltagare var intensivt medvetna om arbetarklassens och/eller de svartas problem) inrikta sig på i stort att rörelsens mål skulle vara uppnått, även om rösträtten gavs bara till rödhåriga kvinnor av en viss storlek. Och faktum är att när rösträtt 1918 gavs åt kvinnor över trettio med privat egendom, så var den mest inflytelserika delen av rörelsen nöjd och kampen ebbade ut. I dag kan frågan inte avgränsas på detta sätt, inte heller kan de olika problemen underordnas en enda symbolisk åtgärd av de lagstiftande myndigheterna. Detta beror åtminstone delvis på att denna typ av medelklassrörelse håller på att ändra karaktär.

Kvinnor och utbildning

Det är alltför överdrivet att utan vidare påstå att Kvinnornas befrielse är medelklass, men man gör det gärna. Större delen av dess medlemskader kommer från den ”utbildade” medelklassen och den uppstod i ett land (USA) där utbildning är vad alla strävar efter, där tillgången på sådan är enorm och omfattar långt fler än under någon tidigare epok och där unikt nog fyrtiotvå procent av collegestudenterna är kvinnor. Förändringarna inom utbildningssystemet och

de nya jobb som det är anpassat för har på ett avgörande sätt påverkat kvinnorna. Kvinnorna har varit lärare, men i övrigt sällan ägnat sig åt de traditionella intellektuella yrkena — som administratörer, medlemmar av lagstiftande församlingar, advokater, präster, etc. Och nu går dessa kvinnor, utbildade, utan stora familjer, uppenbarligen teknokratiserade ut ur hemmet, direkt till nya industriella jobb i ett konsumtionssamhälle. Det kan faktiskt mycket väl vara framväxten av dessa industrier som i Amerika har gjort det möjligt att få in så många kvinnor vid universitetet: kvinnor passar särskilt bra för de glamorösa lägre nivåerna inom mediaindustrin, liksom de tydligen passar för dataprogrammering och jobb på jämförbara, mindre specialiserade nivåer inom vetenskapen.⁶

Den högre utbildningens manipulationer och alienationer påverkar kvinnorna som de påverkar alla andra grupper vi har diskuterat. Detta är lika sant för de industrier som är ansvariga för utvidgandet av konsumentmedvetandet — reklam- och mediaindustrierna. Men här ställs kvinnorna inför ytterligare en motsägelse som de manliga studenterna som grupp undgår. De jobb som de går till — och som under alla förhållanden är så fjärrade från det de producerar — tenderar, genom en ytterligare snedvridning, att använda kvinnor som sina verktyg för fortsatt produktion. Den kvinna som arbetar för massmedia övervakar massmedias aktiviteter, och dessa är i sin tur avsedda att sälja produkten med hjälp av verktyg som inte sällan är kvinnan själv. Det är svårt att förklara denna frankensteinska mardröm. Maskinen har övertagit produktionen från människan och säkerställer också sin egen fortsatta produktion: ett av sätten att göra detta är att producera en konstant marknad (en konsumtionsmarknad); för att skapa en sådan måste man sälja en produkt för att sälja en produkt behövs en sexig kvinna. Det förvridna i denna alieneringsprocess gör verkligen den ”övervakare” som är invecklad i den till ett ”objekt”. Det var oundvikligt att en av Kvinnornas befrielse rörelses första protester riktade sig mot användandet av kvinnor som ”sexualobjekt” inom hela mediaindustrin.

Kvinnornas befrielse rörelse och upplevelsens politik

Den sida av den ideologiska revolutionen som har gjort det möjligt att inlemma ”känslor” bland de politiska handlingarna (”upplevelsens politik”, framförd framför allt av hippies) har definitivt haft viktiga befriande effekter: den har också öppnat politiska möjligheter för helt nya grupper av människor. Men den har också, samtidigt som den på ett avgörande sätt har medverkat till skapandet av Kvinnornas befrielse rörelse, ibland slagit tillbaka på ett sätt som varit mycket skadligt. I det kapitalistiska samhällets ideologi har kvinnor alltid varit de som har haft hand om känslorna. De är sålunda bland de första att dra fördel av den radikala ”erövringen” av det emotionella från den kapitalistiska ideologin till förmån för politiska protesterörelser. Men upphöjelsen av denna egenskap förbiser den verkligt förtryckande roll som den spelar inom vårt samhälle. Känslor kan inte vara ”fria” eller ”sanna” i isolering; de är i dag beroende av en samhälls bas som förkväver och förtrycker dem. En befrielse av det emotionella som en förändring som skenbart sker helt självständigt (enbart inom överbyggnaden), är direkt omöjlig. Tron på dess möjlighet är faktiskt en ironisk självparodi. Sentida kapitalistisk ideologi ivrar just för att man skall vara fri när det gäller tron, personlig och individuell i sina känslor, och att man skall tro att man kan bli detta utan en samhällsekonomisk förändring; mycket av hippieideologin har bara varit ett utforskande av denna möjlighet.

Här har kvinnorna, som i alla övriga radikala rörelser vari de ursprungligen deltagit, funnit sin

⁶ Som för att bekräfta detta är det här, inom mediaindustrin, dataprogrammering och reklam, som det åtminstone teoretiskt existerar lika möjligheter för män och kvinnor — det är inom de äldre yrkesområdena som en öppen diskriminering fortfarande råder.

inspiration och sin övergivenhet. Kampen för de svartas rättigheter tycktes till en början höja sig över sexuell diskriminering; studenterna var både män och kvinnor; hippiekollektiven tilldelade kvinnorna den på nytt åtråvärda rollen som kännande och skapande varelser ... Men diskrimineringen har djupa rötter, förtrycket är större än summan av alla dessa radikala erbjudanden. De ekonomiska förändringar som gav den nya, ”utbildade”, ungdomliga medelklassen en framskjuten revolutionär ställning, som sporrade till radikala attacker mot de ideologiska institutionerna, gav upphov till Kvinnornas befrielse rörelse. När denna en gång hade uppstått fann den, liksom sin föregångare Black Power, att dess uppgifter var större än dess ursprung: att förtrycket av kvinnorna manifesterar sig som ekonomisk och kulturell försakelse, att man finner förtryckta kvinnor inom alla exploaterade minoriteter, inom alla samhällsklasser, inom alla radikala rörelser. Att när det gäller frågan om kvinnornas ställning, så är vänner fiender. Det är mot dessa fakta rörelsen måste gå till storms, teoretiskt och praktiskt.

2. Kvinnornas befrielse

Diskriminering av kvinnor: rörelsens förutsättningar

Jämförbara villkor för kvinnor och jämförbara diskriminerande åtgärder mot dem förekommer i alla de länder där frihetsrörelser har framträtt. Likheten i kvinnornas ställning i dessa länder kan ha samband med utvecklingen av rörelserna där, ja, den kan faktiskt vara en förutsättning för deras existens. Det rör sig genomgående om industriländer. Kvinnornas befrielse har inte framträtt på landsbygden, bland bönder och lantarbetare. I Italien finner man den i huvudsak i de stora städerna i den norra delen av landet.

Utanför de socialistiska länderna har vi här världens största länder med jämlikhet på programmet: de är liberala demokratier, teoretiskt sett styrda enligt en politik om vilken alla är ense. Inom jämlikhetens ideologi kommer de öppet diskriminerande åtgärderna som en chock.¹ Jämlikhetsideologin maskerar inte en klyfta mellan ”verkligheten” och den ”illusion” som erbjuds, utan är tvärtom det sätt på vilket såväl diskrimineringen som oppositionen mot den fortlever. Den tro på jämlikhetens riktighet och möjlighet som kvinnor delar har satt dem i stånd att känna sig ”lurade” och har följaktligen fungerat som en förutsättning för deras ursprungliga protest. Faktum är att vad vi bevittnar i detta allmänna nedsvärtande av kvinnan är en oundviklig konsekvens av det kapitalistiska samhällsekonomiska system inom vilket det äger rum. Nedvärderingen av kvinnorna är nödvändig för att det skall fungera. Trots att de erbjuds en mystifierande emancipation och delaktighet i en jämlikhetens ideologi, är känslan av att något är galet mera akut här än där kvinnor har del i de öppet dominativa strukturerna hos feodala, halvfeodala eller tidigkapitalistiska samhällen.

Alla länder som har grupper ur Kvinnornas befrielse kan peka på samma områden och ungefär samma grader av diskriminering. I samtliga dessa länder utgöres något mera än en tredjedel av arbetsstyrkan av kvinnor (den amerikanska siffran fyrtiotvå procent är den högsta). Deras löner varierar från omkring hälften till nästan tre fjärdedelar av motsvarande manliga löner. Större delen av de kvinnliga arbetarna har, i samtliga fall, okvalificerade arbeten. Samtliga länder har (med något olika formuleringar), när de undertecknade Romfördraget, ratificerade ILO-överenskommelsen eller stiftade sina egna lagar om lika lön, förbundit sig att sanktionera tesen om lika lön åt alla arbetare för samma arbete. I England har detta stått på fackföreningarnas program sedan 1888.

Flickorna står för från mindre än en fjärdedel till mer än en tredjedel av de inskrivna vid universiteten. Den amerikanska siffran är ett undantag. I inget annat land utgör de mera än tjugosex procent. I nästan samtliga fall är deras möjligheter till högre utbildning och vidareutbildning (lärotid) eller deltidsstudier, även om de kan lämna skolan som väl kvalificerade för sådana, mindre än hälften så goda som pojkarnas. I de flesta av dessa länder har man under en stor del av det senaste århundradet hyllat tesen om lika utbildningsmöjligheter åt alla.

Legal diskriminering maskerar sig som ”skydds”-lagstiftning. Alla länder har vissa i lag fastställda förbud när det gäller typ av arbete, arbetstider och arbetsplatser för kvinnor och minderåriga. Den gifta kvinnans intressen tryggas skenbart genom kravet på hennes försörjning

¹ Eller gör de inte? Kanske de förtryckta människornas kamp inom den avancerade kapitalistiska världen, med de ständiga uttrycken för det kränkande missbruk de känner sig utsatta för, bidrar till att vidmakthålla ett jämviktsläge. De strukturella orättvisorna och ojämlikheterna i det kapitalistiska samhället görs mindre synliga genom varje antagande att de inte borde finnas där. Kan dessa förhållanden döljas lika effektivt genom revolutionära krav som genom reformism?

under och efter äktenskapet. Vanligen klassificeras hennes inkomster som en del av mannens, och mannen är också, som den förmodade försörjaren, barnets laglige förmyndare. Alla dessa lagar är en följd av kvinnans förutsatta beroende av mannen — faktum är att de naturligtvis skapar och säkrar detta beroende. Detta i länder som utnyttjar kvinnor för vad som erkänns vara de mest påfrestande arbetena; länder som inte bara prisar moderskapet, utan på ett betänkligt sätt understryker den djupa innebörden av moderskärlek och barnafostran, ger henne arbetet och honom rättigheterna.

Tillgången på preventivmedel och möjligheterna att få abort varierar i de olika länderna. I samtliga är distributionen av preventivmedel slumpartad och deras tillförlitlighet begränsad. I inget av länderna betraktas dessa saker som något som varje kvinna automatiskt har rätt till. I samtliga är de ett privilegium för de rika (den vita medelklassen) eller ett sätt att missbruka de fattiga (t. ex. utnyttjandet av puertoricaner som försöksdjur vid testning av olika preventivmedel). Även de allra liberalaste abortlagarna, (som i Skandinavien, England och New York) tvingar kvinnan att anföra ”skäl” som är liktydiga med självförnedring (fysiska eller ekonomiska svårigheter är sällan lika accepterade som ett erkännande av psykologisk olämplighet). Allt detta i industriländer som ivrar för födelsekontroll (för resten av världen?) : länder som prisar individualismen och dess korrelat — en hög grad av personlig omvårdnad om det lilla barnet.

Alla dessa länder uppvisar en karakteristisk brist på balans mellan produktion och konsumtion. Kvinnorna som husmödrar betraktas som konsumtionens främsta representanter. Konsumtionen (att förbruka pengar) ställs mot produktionen (att skapa rikedom) — den äkta mannens område. När man vädjar till kvinnorna som konsument, blir de också de främsta verktygen för denna vädjan: estetiskt och sexuellt utnyttjade säljer de sig själva till sig själva. När de används i reklamen frestar de också män till ”lyx”-förbrukning. Kvinnans grundläggande funktion som den som tillhandahåller mat, hälsovård och annan vård kommer att uppfattas som en extravagans och hon själv också tillsammans med den. Hennes ansvar för människornas mest grundläggande behov förvandlas till en fritidsverksamhet och hon själv till en leksak (om hon är tillräckligt ung) som hör ihop med sådan verksamhet. Både hon själv och det hon gör värderas i enlighet med denna syn. Trots att hon arbetar representerar hon sysslolöshet och sexualitet. Och detta i industrisamhällen som, åtminstone i de tysktalande, anglosaxiska och skandinaviska länderna, har en moral grundad på puritanism och dyrkan av hårt arbete.

Rörelsens organisation

Kvinnorna i de olika länderna upplever ett jämförbart förtryck och de olika kvinnliga befrielse-rörelserna har jämförbara mål, men organisatoriskt, och följaktligen i viss utsträckning teoretiskt, kan de vara helt olika. Dessa olikheter är i stor utsträckning beroende av deras olika ursprung. I England är det styrkan hos den fackliga arbetarrörelsen och dess långa kamp som är avgörande, i Italien är det de marxistiska studenterna och i Förenta Staterna de svartas kamp. Jag har valt ut fem länder, vart och ett med något olika problem och olika sätt att organisera sig. Jag hoppas att på detta sätt kunna illustrera de skillnader som är möjliga inom ramen för en enad strävan: kvinnornas frigörelse.

England

De första antydningarna om en Kvinnornas befrielse-rörelse i England kom i slutet av 1967; 1968 var det en organiserad rörelse med ett namn. Dess tidigaste manifestationer kom från tre olika källor: amerikansk radikal politik, psyko-kulturellt-politiska grupper och, 1968, arbetarrörelsen. Noga räknat var det fråga om de amerikanska kvinnor som i London arbetade mot Vietnamkriget och för de amerikanska desertörerna (t. ex. *The Stoppit Committee*), Agitprops gräsrotspolitik,

psykopolitiken hos *Dialectics of Liberation Congress* och *the Anti-University*, och till slut de kvinnliga arbetarnas vid Fordfabrikerna strejk för lika lön. Senare anslöt sig också kvinnor som var missnöjda med sin roll i den revolutionära socialistiska studentfederationen, och inom de traditionella vänstersektorna bildades först kommittéer och sedan separata grupper. Många redan existerande organisationer för lika rättigheter identifierade sig snabbt med den nya rörelsen eller tillhandahöll överlappande medlemskap — så till exempel *Open Door International* och *Mothers in Action*. I slutet av 1969 hade många av de viktigaste städerna kvinnliga befrielsegrupper och i ett antal av storstäderna, särskilt London, arbetade flera olika organisationer. Den grundläggande organisationsprincipen är den lilla gruppen (se ss 50-51). I mars 1970 ägde den första nationella konferensen rum. Ursprungligen sammankallad av en grupp kvinnliga historiker som ett litet symposium, förvandlades detta på grund av de olika gruppernas och enskilda kvinnors entusiasm till en veckoslutskonferens med sexhundra deltagare. Kvinnornas befrielse rörelses nuvarande organisation i Storbritannien stammar från de resolutioner som antogs på denna konferens.

Konferensen bildade en nationell samordningskommitté (N.C.C.) bestående av två representanter för varje grupp (denna sammansättning är faktiskt ganska informell, utom när det gäller röstning om kontroversiella frågor). Det är en paraplyorganisation utan egen makt och utan något program. Varje grupp kan begära stöd från andra grupper för sina kampanjer och aktioner; bara om samtliga deltagande grupper är överens om det, blir det en uppgift för N.C.C. — som t. ex. när det gällde de landsomfattande demonstrationerna på *International Women's Day*, den 6-8 mars (1971). N.C.C. har till uppgift att ordna nationella konferenser tre eller fyra gånger om året i olika områden (hittills i Oxford, Sheffield och Liverpool). Naturligtvis finns det inom en ny rörelse som formar nya teorier ett brett politiskt spektrum från liberalradikaler till revolutionära socialister och anarkister, med alla de olika tendenserna inom dessa riktningar. Sekteristiska differenser finns där också, till stor förtjusning för de antagonistiska inom massmedia. När massmedia först krokade på Kvinnornas befrielse rörelse, försökte man splittra den genom att låta medlemmar av rörelsen diskutera med kvinnor som var i opposition mot rörelsen. Nu när den kommersiella instinkten har hälsat 1971 som feministernas år, tar sig splittringstaktiken mer inställsamma uttryck: låt olika grupper inom Kvinnornas befrielse rörelse diskutera med varandra eller tala om vari skillnaderna består. På grund av dåliga erfarenheter av detta slag har N.C.C. gjort det till en av sina regler att varje grupp kan redogöra för sin egen politik inför press, etc., men inte för andra grupper. Man hoppas på detta sätt kunna spara oenigheten för en fruktbärande debatt inom rörelsen och förhindra de sekteristiska strider som har plågat så många tidigare revolutionära rörelser. Det är en avsevärd skillnad mellan ett framträdande av många olika självständiga grupper och en allmän splittring.

Eftersom grupperna är självständiga kan man inte ge något gemensamt politiskt mål; men själva existensen av en nationell organisation förutsätter vissa gemensamma antaganden. Kvinnornas befrielse rörelse i England är en rörelse med bred bas, den är alltså i första hand intresserad av alla kvinnor, oavsett deras politiska erfarenheter eller åsikter. För vissa är begreppet ”gräsrötterna” i sig självt det enda rätta, för andra kanske den mera ortodoxa marxistiska uppfattningen om en liten formation av revolutionära kadrer står på programmet — förstäeligt nog är tidpunkten, i avsaknad av en marxistisk analys av förtrycket av kvinnorna, ställd på framtiden. De flesta av de engelska grupperna är stängda för män, men inte alla.

*Holland*²

Holland är ett land som på många sätt kan jämföras med England. Det är till synes högst

² Se Margaret Walters beskrivning i *Shrew*, nov.—dec. 1970. Jag har henne helt att tacka för detta avsnitt om Holland, som i stort sett är ett ”citrat” av hennes artikel.

”demokratiskt” och tolerant mot protester och avvikelser. Ett av inslagen i sextiotalets politiska liv, som var av stor betydelse för Kvinnornas befrielseörelse i England, var ännu viktigare i Holland — den anarko-kulturella proteströrelsen. Provos, vilkas demonstrationer avslöjade den brutalitet som gömdes i samförståndsdemokratins sammetsvante, avlöstes under sextiotalets senare del av grupper som gäckades med och retade de institutioner som de ville krossa. Det är inom denna tradition som en av Hollands två stora kvinnliga befrielsegrupper arbetar — Dolle Minas. Deras aktioner är lekfulla och förargelseväckande — därmed illustrerande den förolämpning som ligger bakom den ”normala” behandlingen av kvinnorna: de busvisslar och nyper män i baken, knyter skära band kring urinoarer och bringar den stabile holländske borgaren ur jämvikt. Många av kvinnorna fördes till kvinnorörelsen av sitt missnöje med den ”feminina” roll de fick spela bland studenter och i andra radikala grupper. Det är intressant att trots att det finns många marxister bland Dolle Minas, så tycks de i stort sett vara kulturellt orienterade (en spegling av det arv som nämnts ovan) och riktar protesten mot den sexuella diskrimineringen av kvinnor. Den andra gruppen, M.V.M. — män och kvinnor i samhället — är större, äldre och ”allvarligt sinnad”. Den intresserar sig för kvinnornas villkor i allmänhet inom den redan existerande samhällseliga ramen — för reformering av lagarna, för omhändertagandet av barn, för social och ekonomisk diskriminering. Den kan beträffande karaktär och målsättning jämföras med den amerikanska National Organization of Women.

De två grupperna tycks mycket olika, men trots detta och trots deras olika ursprung är de, sedda ur ett negativt perspektiv, mycket lika. Vad som förenar dem är en brist på politik. Den förra gruppen är kulturellt orienterad, den senare reformistiskt-ekonomiskt, och ingen av grupperna tycks, trots att både kulturella och ekonomiska frågor är avgörande för den politiska kampen, vara överdrivet angelägen om att koppla samman dem med politik. Något som kanske är symptomatiskt för detta — och faktiskt illustrerar en likhet som sträcker sig över de tydliga skillnaderna — är det faktum att båda grupperna är öppna för män och kvinnor, och män är ofta dominerande.

Sverige

De svenska kvinnornas erfarenheter har under de senaste decennierna i viss mån skilt sig från kvinnornas i övriga avancerade kapitalistiska länder. Sverige har alltid haft sexuell jämlikhet högt på sitt program. När det har presenterat sig som det mest demokratiska, ja, ”socialistiska” av kapitalistländerna, har man alltid kunnat peka på kvinnornas frigörelse som ett bevis för detta samhälles mänsklighet och rättvisa. Sverige hamnade aldrig i sådana uppenbara fallgropar som England, när detta land så grovt utnyttjade kvinnorna för samhällsekonomin och lät dem i ena ögonblicket ”bemanna” ammunitionsfabrikerna för att i nästa prisa kvinnan och den vid hemmet bundna dockan och modern. I Sverige på trettioalet rekommenderade en kommission med Alva Myrdal i spetsen, som hade till uppgift att undersöka de sjunkande födelsetalen, inte att kvinnorna skulle skickas hem för att föda och uppföda barn, utan att staten skulle ordna barndagvård, flexibel arbetstid och kollektiva bekvämligheter — familjerestauranger, tvättinrättningar, kommunala bostadsprojekt, etc. Svenska kvinnor förtjänar i genomsnitt något över sjuttio procent av manslönen, alla arbeten är officiellt öppna för alla, utbildningen är densamma för båda könen och pojkarna lär sig hushåll och barnavård. Det är relativt lätt att få preventivmedel, abort och skilsmässa och det förekommer ingen diskriminering av den ogifta modern. Länder som inte klarar en sådan jämlikhet har på vanligt sätt förvandlat toleransen till neuros och fabricerat våldsamt höga självmordssiffror och en total promiskuitet för Sverige.

Ändå har detta aldrig slappnande intresse för kvinnans ställning också haft sina toppar och sina mindre intensiva perioder. Feminister påpekar med rätta att diskussionen om kvinnans ställning

får en framträdande plats bland nyheterna under sådana år då man måste göra någon viktig ekonomisk justering: t. ex. när det uppstår brist på arbetskraft, när det uppstår behov av flera vetenskapsmän, tekniker, etc. — som nu. Naturligtvis påverkas kvinnornas aktuella ställning också i andra länder av olika ekonomiska krav: i England behövdes t. ex. under början av sextiotalet flera lärare — alltså upptäckte man plötsligt att gifta kvinnor hade ”två liv” och kunde gå tillbaka till sådant arbete sedan barnen blivit större. I dag behövs det fler ingenjörer och kvinnorna förklaras plötsligt lämpliga som sådana. Men i Sverige åtföljs en sådan förändring av en uppflammande oförbehållsam diskussion (som påstår sig vara opartisk) om kvinnornas roller. Denna öppna debatt kan faktiskt skymma bort problemet: de ekonomiska hänsynen blir omöjliga att upptäcka bakom det sociala intresset. Detta problem kan faktiskt generaliseras ännu mera. Just den stora vikt som det svenska samhället fäster vid sexuell jämlikhet gör det svårt att upptäcka förtrycket av kvinnorna. Fram till helt nyligen kunde detta sägas ha haft en oundviklig bromsande effekt på en Kvinnornas befrielse rörelse. Varje krav som feministerna ställde införlivades beredvilligt med programmet: kollektiva välfärdsanordningar finansieras frikostigt (privat eller på statlig väg), ett förslag om trettiotimmars arbetsvecka för män och kvinnor välkomnades (om den någonsin skulle ha införts på det nationella planet är en annan fråga) av storföretagare, som just då var angelägna att minska arbetsstyrkan utan att skapa en märkbar arbetslöshet, ett förslag att ge husmödrarna lön stöddes av de konservativa (när allt kommer omkring är det ett sätt att hålla kvinnorna hemma). I samtliga länder där kvinnliga befrielsegrupper förekommer finns det de som understryker att deras rörelse är för befrielsen av både män och kvinnor (skapandet av s. k. ”hela människor”): det vara bara i Sverige som denna idé institutionaliserades; i mitten av sextiotalet döptes ”kvinnofrågan” om till ”könsrollsdebatten” — jämlikhetens ideologi hade genomsyrat t. o. m. en rörelse som grundats för att demonstrera frånvaron av den. Män var lika aktiva som kvinnor, för frågan gällde inte förtrycket av en grupp utan relationerna (individuellt och allmänt) mellan könen.

Men i slutet av sextiotalet började det lättvindiga sättet att möta problemet i sig själv betraktas som problematiskt och i Lund och Stockholm bildades grupper som helt inriktade sig på kvinnornas befrielse. Dessa grupper tenderar att bli klart marxistiska och tycks tillämpa en marxistisk organisationsmodell. De har ännu inte visat något intresse för att skapa en stor rörelse (faktum är att framgång i form av ett snabbt ökande medlemsantal kan vara ett problem), utan anser att det politiska och teoretiska arbetet måste kunna hålla jämna steg med den numeriska tillväxten. Utformandet av en ”politik” som rörelsen kan samlas omkring sker på två sätt: genom marxistiska studiegrupper och genom organisatoriskt arbete bland kvinnliga arbetare inom låglöneindustrier. Man har alltså gått från den vidare och alla omfattande diskussionen om ”könsroller” till hårdare sammanhållna marxistiska grupperingar, som analyserar och organiserar med utgångspunkt från kvinnornas situation.

Frankrike

Frankrike visar upp en nästan motsatt bild. Kvinnornas befrielse rörelse startade med en liten grupp marxistiska kvinnor i Paris på senhösten 1968. Några var amerikanskor, andra i huvudsak studenter som hade varit aktiva under majrevolten. Under mer än ett år koncentrerade de sig på marxistisk teori, utan att göra några försök att värva nya medlemmar. Sedan genomförde de sin första aktion — en demonstration vid Vincennesuniversitetet det ”röda ghattot”. Den (politiskt och sexuellt) vulgära reaktionen hos deras manliga revolutionära kamrater blev extrem (se s. 75). Strax dessförinnan hade representanter deltagit i den första engelska nationella konferensen (Oxford i mars 1970). Dessa två händelser — de manliga ”kamraternas” attityd och den engelska rörelsens breda bas — gjorde att de parisiska grupperna beslöt sig för att göra rörelsen mera öppen. Det finns nu ett ansevärt antal lokala grupper, både i Paris och i vissa stora

landsortsstäder, och det finns sekteristiska kvinnliga befrielsegrupper. Samtliga grupper uppträder militant och deras inställning är öppet antikapitalistisk; de angriper familjen och alla lagar som stöder den (t. ex. abortförbudet), arbetar för en radikaliserad barnavård och uppfostran, angriper massmedias kommersiella utnyttjande av kvinnor och försöker blottlägga det förtryck och den exploatering som arbetarklassens kvinnor utsätts för. Det har alltid funnits nära förbindelser mellan de franska och de engelska kvinnliga befrielsegrupperna och nu börjar de två rörelserna, efter att från början ha varit mycket olika och utgått från den något annorlunda kulturella och ekonomiska behandlingen av kvinnor i de två länderna, att alltmera påminna om varandra. De franska grupperna har alltid varit mera klart socialistiska, vanligen marxistiska, men för tillfället har de lämnat sina marxistiska idéer om en kaderorganisation för en rörelse med bredare bas. I England har enligt min uppfattning den breda, alla omfattande rörelsen blivit mera öppet socialistisk (definitivt mera revolutionär), eftersom dess analyser gång på gång stöter på en orubblig mur av förtryck i det kapitalistiska samhället. Men denna starka tendens att gå åt vänster väcker naturligtvis i sin tur en viss inre kritik.

Förenta Staterna

Jag finner det utomordentligt svårt att skriva om den amerikanska rörelsen. Den tycks liksom landet självt trotsa en sammanhängande analys. Man känner att rörelsen finns överallt — men kan ofta inte upptäcka den tydligt någonstans. Det finns så många grupper och så många inställningar att det verkar meningslöst att katalogisera dem här; det är bättre att senare ta upp några av de grundläggande gemensamma begreppen.

Det finns ytterligare en svårighet. I mina andra korta översikter har jag förlitat mig på en kombination av mina egna erfarenheter av vederbörande länder och rörelserna i dem, och de analyser som gjorts av deltagande systrar. Detta är omöjligt när det gäller den amerikanska rörelsen. En enskild person och utlänning känner sig liten, både i relation till landet och till storleken av rörelsen. Jag har besökt delar av östkusten och mellanvästern, men inte södern eller västkusten. Jag har diskuterat med många grupper och individer — men av det kan man inte göra en översikt. I Amerika talar man med människor för att få reda på var deras grupp står, vad de gör och vad de betraktar som skillnaderna mellan sin egen grupp och andra. Dessa motsvarar inte de sekteristiska skillnader som man finner i t. ex. England — skillnader i fråga om politisk analys som fanns före Kvinnornas befrielse-rörelse; de är tvärtom inbyggda i själva framväxten av denna rörelse. Bildandet av olika grupper med skilda politiska analyser är det sätt på vilket rörelsen och analyser av förtrycket av kvinnorna utvecklas i Förenta Staterna. Detta gäller ingen annanstans — inte ens i det närbelägna Kanada. Intressant nog gäller det inte heller för studentrörelsen eller rörelsen för fred i Vietnam. Men det gäller, om också inte på alldeles samma sätt, för den svarta rörelsen.

Ingen annan rörelse torde väl ha haft en sådan betydelse för uppkomsten av Kvinnornas befrielse-rörelse som den svarta rörelsen. Den startade med de första relativt moderata medborgarrättsprotesterna i början av sextiotalet och har, efter varje sammanstötning med det fientliga rasistiska samhället, blivit alltmera militant. Utvecklingen av Black Power har gått från en bred och öppen oppositionsrörelse till en allt smalare och mera intensivt arbetande revolutionär kaderorganisation. Under denna utveckling mot en alltmera revolutionär koncentration bildades ett antal militanta grupper, av vilka Svarta Pantrarna är den mest kända. Något i stort sett liknande hände med Kvinnornas befrielse-rörelse; den övergick från att vara en bred, på jämlikhet inriktad, oppositionell kamp (nu betraktad som reformistisk ännu mera än Martin Luther King bland de svarta) till ett antal organisatoriskt stramare sammanhållna och analytiskt och praktiskt mera revolutionära grupper — till en politisk inställning av radikal feminism:

Den radikala feminismen betraktar förtrycket av kvinnorna som ett i grunden politiskt förtryck, där

kvinnor klassificeras som en underlägsen klass, där underlägsenheten hör samman med könet. Det är den radikala feminismens mål att politiskt organisera kvinnorna för att krossa detta könsklasssystem. Som radikala feministerna erkänner vi att vi är invecklade i en maktkamp med männen, och att mannen är verktyget för vårt förtryck i den mån han identifierar sig med och tillämpar de privilegier som den manliga rollen ger honom. För även om vi erkänner att kvinnornas befrielse till slut också betyder männens befrielse från den destruktiva rollen som förtryckare, så inbillar vi oss inte att männen kommer att välkomna denna befrielse utan kamp ... Radikal feminism är politisk därför att den fastslår att en grupp individer (män) har upprättat institutioner överallt i samhället för att vidmakthålla sin ställning som makthavare.³

Ungefär som den svarta rörelsens centrala idéer rörde sig framåt från medborgarrättsrörelsen över de svarta muselmanerna till Svarta Pantrarna har Kvinnornas befrielseströrelse gått från reformister (NOW) över "liberationister" till radikala feministerna. Varje utveckling av rörelsen är på sätt och vis en progressiv förflyttning från tidigare positioner, men det viktiga är att dessa i Kvinnornas befrielseströrelse fortsätter att samexistera. Den största reformistiska gruppen — *National Organization of Women* — som startade kampen 1967, är fortfarande den utan gensägelse största enskilda gruppen, välorganiserad och mycket aktiv. Distinktionen mellan "liberationister" och radikala feministerna existerar inte i Europa (inte heller i stora delar av Amerika); jag tar upp dess betydelse till diskussion senare (se s. 57), men i större delen av denna bok har jag använt termerna "feminist" och "liberationist" omväxlande och refererar till hela rörelsen som Kvinnornas befrielseströrelse. I korthet kan man säga att "liberationisterna" ser förtrycket av kvinnorna som ett (om också ett betydelsefullt sådant) av de många förtryck som olika människor upplever i försocialistiska samhällen, medan radikala feministerna påstår att det är det största och mest framträdande förtrycket i alla samhällen.

Denna distinktion mellan radikala feministerna och "liberationister" kom först till uttryck som en skiljelinje mellan feministerna och så kallade "políticos". De senare var dessa kvinnor som fortfarande arbetade i förbund med andra revolutionära aktiviteter, protester mot kriget i Vietnam, hjälp till värnpliktsvägrare, etc. — eftersom de ansåg att kvinnorna hade en avgörande roll att spela i den revolutionära kampen mot kapitalismen. För radikala feministerna måste, eftersom förtrycket av kvinnorna är det mest framträdande förtrycket i alla samhällen, oavsett produktionsmetoder, en revolution här ges företräde — alla andra förändringar är beroende av den. Men denna skiljelinje verkar nu på något sätt mindre viktig. Kanske har detta sin orsak i tillbakagången för den övriga radikala aktiviteten i Förenta Staterna (Pantrarna decimeras, "Weathermen" slår till reträtt, yippies blir äldre, inom rörelsen för fred i Vietnam råder osäkerhet) och i den framskjutna placering som Kvinnornas befrielseströrelse har fått i den revolutionära verksamhetens förtrupp.

Om man skall nämna en sak som inspirerat rörelsen, så är det publiceringen 1963 av Betty Friedans *The Feminine Mystique*⁴ (och hennes därpå följande grundande av NOW 1966). Men av större intresse är rörelsens bredare politiska bakgrund. I stort sett tycks den ha haft sitt ursprung i tre riktningar. En orsak var missnöjet hos kvinnor, ofta medelålders, ur medelklassen som, trots att man sade dem att de levde i ett matriarkaliskt samhälle (de dominerade sina barn, ägde det mesta av pengarna och fick sina män att ställa sig vid diskbaljan och tvätta blöjorna), ändå fann sig ur stånd att få ett hyggligt betalt arbete eller att avancera inom yrket. En annan orsak var missnöjet hos militanta vita kvinnor med den behandling de utsattes för inom medborgarrättsrörelsen och studentrörelsen för ett demokratiskt samhälle; i båda fick de nöja sig med att vara

³ *New York Radical Feminist Manifesto*, cit. i Cellestine Ware: *Woman Power*, Tower Public Affairs Books, 1970, s. 58.

⁴ Betty Friedan: *The Feminine Mystique*, New York 1963 (sv. övers.: *Den feminina mystiken*, PAN, 1968).

”maskinskriverskor, serveringsflickor och könsojekt”. En tredje slutligen var den motkultur, ”upplevelsens politik” och nya politiska känslighet som producerade så många olika grupper i mitten av sextiotalet.

Kvinnornas befrielse rörelse i Förenta Staterna skilde sig från senare rörelser i andra länder genom att den varken hade arbetarrörelsen som en av sina inspirationskällor eller i starten lade en socialistisk tonvikt på arbetarklassen som den revolutionära klassen. De socialistiska kvinnorna inom rörelsen var i huvudsak studenter, i ett land som snarare tycktes uppdelat längs etniska linjer än längs klassgränser. Rörelsen var, som på andra håll, i huvudsak vit och s. k. medelklass — detta väckte en dubbel oro där man i de europeiska länderna bara hyser en: 1968 över frånvaron av svarta kvinnor i rörelsen, 1969 över frånvaron av kvinnor ur arbetarklassen.

Frånvaron av svarta kvinnor har väckt en ny medvetenhet. Ursprungligen var begreppet Black Power av sådan avgörande betydelse för analysen av kvinnornas situation att man hela tiden sökte svarta kvinnors stöd och engagemang. När allt kom omkring ledde de svartas förfäktande av åsikten att de själva var ett förtryckt folk inom imperialismens och kapitalismens hemland till att man började göra liknande jämförelser beträffande kvinnorna. Båda grupperna kämpar mot förtryck inom den ”första världen”. Men en avgörande skillnad ledde till en tydligare definition. Medan de svarta amerikanerna är massivt ekonomiskt exploaterade och sålunda kan kosta på sig att avvara den lilla svarta bourgeoisin i den revolutionära kampen, sammanfaller inte förtrycket av kvinnorna på ett så enkelt sätt med de lägsta ekonomiska grupperna: alla kvinnor, oavsett klasstillhörighet, är förtryckta som kvinnor. Men att svarta kvinnor inte var engagerade i Kvinnornas befrielse rörelse innebar en risk, eftersom detta mera liknade en konkurrenssituation än en allians mellan förtryckta grupper. En analys visade att lönesituationen inom det amerikanska samhället var följande: högst upp vita män, sedan svarta män, vita kvinnor och svarta kvinnor. I arbetslivet hade svarta män det en smula bättre än vita kvinnor. Svarta kvinnor var de mest förtryckta och exploaterade i hela samhället och var dessutom ofta förtryckta inom sin egen Black Power-rörelse: svarta män skulle vara mäktiga, svarta kvinnor gravida. Men ett samförstånd beträffande analysen av det allstädes existerande förtrycket av kvinnor mellan de flesta revolutionära kvinnor inom båda rörelserna (Kvinnornas befrielse rörelse och Black Power) tycks för närvarande ha övervunnit den tidigare splittringen. Det finns nu svarta kvinnor i egna grupper och i de tidigare existerande grupperna inom Kvinnornas befrielse rörelse, och kvinnor ur arbetarklassen ansluter sig i ett alltmera ökande antal, i den takt som rörelsen sprider sig till fabriker.

Några av de här nämnda grupperna är välorganiserade, med villkor för medlemskap, regelbunden utgivning av litteratur, planerade kampanjer och en konstant analys; andra är ofta informella grupper för ”ökad medvetenhet” (se ss 52-54). I många av storstäderna har olika grupper gått tillsammans om en central som tillhandahåller upplysningar om rörelsen, råd om preventivmedel och aborter, barnavård, etc., litteratur om kvinnans ställning och en politisk samlingspunkt.

Vi har alltså bilden av en heterogen rörelse med många framgångar, en livskraftig litteratur, en redan märkbar förändring i många mäns inställning till kvinnorna och — kanske det mest glädjande — den egna storleken och växtkraften på sin kreditsida. Kvinnorna sluter sig samman.

Kvinnornas befrielse rörelse: kampanjer, organisation och idéer — fram till i dag

Bakom och omkring Kvinnornas befrielse rörelse finns sextiotalets hela ungdomskultur och politiska grupperingar — hippies, yippies och andra. Där finns medborgarrättsrörelsen och Black Power, en organiserad militant studentrörelse, anarkism och anarkoterrorism och

vänsterterrorism, sekteristiska grupper och reformistiska grupper för ”lika rättigheter”, som alla har gett sitt bidrag till Kvinnornas befrielseörelse. Upplevelsens politik, omgrupperingarna inom den nya vänstern och, åtminstone i England, en viss stegring i fackföreningsrörelsens dynamik, allt detta har påverkat utformandet av Kvinnornas befrielseörelse och i sin tur påverkats av denna.

Liksom de flesta av dessa politiska rörelser startade Kvinnornas befrielseörelse med en rad klagomål — klagomål mot samhället och mot de radikala grupper som antogs skola utmana det. En av den nya rörelsens första uppgifter blev att dels omvandla dessa klagomål till en politisk utmaning mot de samhälleliga institutionerna, dels bygga upp en organisation som genom sin form och sitt innehåll skulle förhindra vissa viktiga misstag som tidigare radikala grupper hade gjort.

Kampanjerna och deras innebörd

I alla berörda länder har Kvinnornas befrielseörelse inlett kampanjer riktade mot alla de mest framträdande sidorna av kvinnoförtrycket: det ekonomiska, det juridiska och det sexuella; mot hennes roll när det gäller barnafödandet och barnens inlemmande i samhället. I England speglar de nationella kampanjerna direkt denna kamp på ”alla fronter”. Där pågår en landsomfattande kampanj för lika lön, likvärdigt arbete och lika möjligheter; för fri födelsekontroll och fri abort; för en omprövning av hela utbildningssystemet och en utbyggnad av omhändertagandet av barn efter skolan, för ordnandet av lätt tillgängliga och fria barnkrubbor och barndaghem. Särskilda grupper angriper den ideologiska exploateringen av kvinnor som sexualobjekt, t. ex. playboyklubbarna och Miss World-tävlingarna. De nationella kampanjerna har många aspekter. Arbetet för födelsekontroll omfattar undersökningar av inställningen hos läkare och hos kvinnor, av det godtyckliga och vinstinriktade inflytande som kemiska fabrikanter och gummifabrikanter har på detta område, av den nyckfulla forskning som bedrivs inom detta och närliggande gynekologiska områden, av bristen på intresse hos statsmakterna och av det ensidigt överdrivna intresset från pressens sida. Arbetet för barndaghem och lekskolor omfattar diskussion och analys av relationerna mor-barn ur psykologisk synpunkt — och av den inblandade modern. Den sexuella exploateringen av kvinnor och deras påtvingade underkastelse i ett samhälle som — när det passar — talar om det ”naturliga” i deras roll som barnaföderskor, har fått rörelsen att utveckla idén om ”kontroll över sin egen kropp”. Denna slogan har sin plats någonstans mellan ”kontroll över sina egna tankar” (dvs. tankefrihet) och ”arbetarkontroll” (av arbetare styrda fabriker). Kvinnor säljer bokstavligt talat sina kroppar — om inte som prostituerade, så till mediaindustrin, som fotomodeller osv. — ungefär som män och kvinnor säljer sin arbetskraft. Precis som en arbetare upplever sig som en främling inför det han producerar, så (ungefär) upplever kvinnan sig själv som en främling för sin egen kommersialiserade kropp. Kvinnokroppen i annonsen kanske inte är hennes egen, men den representerar den. Massan av arbetare upplever sitt främlingskap individuellt, men kvinnorna upplever det på detta sätt kollektivt. Rörelsens slogan protesterar mot detta så som den protesterar mot den andra sidan: kvinnans underkastelse under en nyckfull befruktning.

Detta är bara något av vad som ligger bakom de deklarerade målen hos t. ex. den engelska rörelsen. Om inte annat visar de här exemplen hur vittgående ”reformer” som måste till när det gäller förtrycket av kvinnorna. I Amerika förekommer mycket mera omfattande kampanjer: för att på nytt fastställa (och bekräfta) kvinnans roll i historien, för att avlägsna sexismen ur lagtexter, pressalster och skolböcker (detta sker också i europeiska länder — det var faktiskt i Sverige man började). Kvinnor i alla länder startar sina egna feministiska teatrar, sina egna popgrupper, sina egna biografier.

Organisationsprinciper

(1) Varför just kvinnor?

Många människor, inom rörelsen och utanför den, framhåller att befriandet av kvinnorna också måste omfatta befriandet av männen. Många människor påstår att rörelsen inte kommer någons stans om den inte kan övertyga männen om, eller åtminstone förklara för dem, hur viktig den är. Hur kan det ena könet bli fritt utan det andra? Båda könen lider under könsrollstereotypernas förtryck ... tror ni inte att männen skulle gilla att vara hemma hos sina barn mera ... tror ni inte att de skulle tycka om att slippa gå ner i kolgruvorna och vara försörjare ...? feministiska kvinnor kom ihåg att ni är kvinnor i hjärtat och ha medlidande med förtryckaren ... socialistiska- ”liberationistiska” kvinnor kom ihåg att under kapitalismen alla utom borgarna lider ett bittert ödes styng och pilar ... Kvinnor i alla länder förenen eder, inte längre bakom era män, utan framför dem, var vår förtrupp, ta emot slagen, røj vägen, ge oss vår revolution ...

I en ansträngning att skyla över det tidigare obscena förlöjligandet av Kvinnornas befrielse-rörelse (se ss 73-76) har radikala män som godkänner rörelsen intagit olika attityder till den, från den halvt bedjande ”släpp in oss” till den mera återhållsamma ”gå före, visa oss vägen, ni är revolutionens nya hopp ... vi kommer att stödja er”.

Det verkar underligt att vid denna tidpunkt behöva ”rättfärdiga” en rörelse enbart för kvinnor — men eftersom frågan fortfarande oroar många människor och eftersom vissa grupper inom Kvinnornas befrielse-rörelse har manliga medlemmar — så tycks det vara värt ett försök. Det är svårt att erinra sig de skäl vi först gav, den rädsla och den förlägenhet vi kände. Men jag minns faktiskt att jag blev förvånad över att det kändes ”all right” att tala till enbart kvinnor. Många av oss kom från av män dominerade politiska rörelser, flickvänner tillhörde barndomen, kafferep var inte för oss ... allvaret fanns hos männen. Jag minns att en manlig kamrat frågade mig vem jag hade ätit lunch med, och när jag nämnde ett kvinnonamn sade han: ”Jag avskyr kvinnor som har andra kvinnor till vänner.” Jag kan minnas hur män, som jag arbetade tillsammans med i yrket och inom politiken, självbelåtet sade om mig: ”Ah, hon gillar att vara den enda kvinnan ...” Jag antar att mina ständiga krav på flera kvinnor bara var bluff ... Hur skulle jag kunna låta bli att vara smickrad över min ställning? Och jag antar att jag var det. Fanns det något att välja på? Kunde vi som kvinnor kosta på oss att tycka om varandra utan att bli banala? Så vi sade, åtminstone i England, där Kvinnornas befrielse-rörelse först startade som en helt kvinnlig rörelse: ”Nå, ni förstår, kvinnor är blyga i mäns närvaro, det är alltid män som pratar, som övertar de främsta rollerna: kvinnor måste lära sig att vara aktiva, att ha självförtroende ... sedan kan vi kanske kosta på oss att släppa in män.” I dag skulle jag tro att vi är så defensiva enbart i taktiskt syfte — för att få den som står verkligt fjärran för rörelsen att betrakta denna sida av den med (beskyddande) sympati och på så sätt göra honom (eller viktigare, henne) öppen för andra sidor. Med detta är inte sagt att det inte fortfarande är sant — vi fogar oss fortfarande (intellektuellt och/eller koketterande) efter män — det är bara det att skälet till segregationen har blivit så självklart att vi glömmer ursäktarna. Det är helt enkelt det att vi (i detta fall) är det förtryckta folket och kring detta faktum organiserar vi oss.

Den amerikanska rörelsen hade från början samma separatistiska inställning som Black Power, den behövde aldrig vara fullt så hövlig som vi — amerikanska kvinnor lider mindre av den gammaldags piedestaldiskriminering och tomma hövishet som plågar europeiska kvinnor.

Det är möjligt att Kvinnornas befrielse-rörelsens separatistiska politik har sitt ursprung i en av de mest framträdande följderna av det förtryck de är utsatta för, deras brist på självtillit, men den utmynnar faktiskt i rörelsens centrala teori — att det är kvinnorna som grupp som är förtryckta

och att, även om alla förtryckta grupper bör samarbeta solidariskt, deras egen förståelse av den egna situationen måste komma ur deras egen analys av den. Som militant kvinnoorganisation bekämpar Kvinnornas befrielse rörelse det förtryckta uppträdandet hos kvinnorna i vårt samhälle (kvinnor får inte vara fogliga, bräckliga, beroende, etc.) och tillhandahåller också en politisk bas för analys av förtrycket. En dylik separatistisk rörelse utesluter på intet sätt medvetenheten om andra förtryckta grupper under kapitalismen, inte heller låtsas den att samhället inte också gör männen illa. Rörelsen är i stor utsträckning antikapitalistisk och tar som sådan för givet att allas liv och möjligheter snedvrids i dag. Men sådana allmänna antaganden är moraliska, inte politiska, och även om alla önskar befrielse för *alla* (män och kvinnor), så förblir detta ingenting annat än ett önsketänkande såvida vi inte, i detta skede, organiserar oss kring speciella arter av förtryck.

(2) Dominans kontra kollektivism

Eftersom Kvinnornas befrielse rörelse i teorin motsätter sig varje form av dominans och kvinnorna i tidigare radikala grupper har fått lida av sådan dominans, går rörelsens politik ut ifrån att man skall utveckla en kollektiv verksamhet och förhindra uppkomsten av självrådiga ledare. Utomstående, som försöker fastställa en grupps politik, klagar över bristen på ett centralt forum. De är så vana vid "talesmän" att frånvaron av dem förvirrar.

Kvinnorna, som tränats och anpassats till att vara passiva och blyga, är särskilt svaga för varje erbjudande om att ännu en gång ta plats i de bakre bänkarna. Många grupper låter poster inom organisationen, intervjuer i press, radio och TV, uppdrag att tala, etc. rotera, så att ingen blir alltför mycket av en expert och ingen befäster sina egna hämningar. Vissa grupper, som inte vill bli ansedda som alltför diffusa på grund av att de saknar en ledare, bygger upp grupperna på en formellt demokratisk grund, och säkerställer till och med genom stadgar att ingen får dominera och ingen får underlåta att delta under den tid som anslås för diskussion. Andra grupper går in för att författa artiklar eller böcker kollektivt och att alltid tala offentligt i grupp. Denna tonvikt på det kollektiva arbetet kontrasterar både mot det förtryckande samhällets hierarkiska natur och mot den isolering och/eller underkastelse som kvinnorna har tvingats till i hemmet och i fråga om sina personliga relationer.

Kvinnor, som från barndomen inriktats på äktenskapet och som lever i en "mannens värld", litar sig i första hand på männen och betraktar varandra som i huvudsak konkurrenter — antingen om en man eller om vem som har den renaste tvätten i grannskapet. Arbete tillsammans med andra kvinnor i en gemensam kamp övervinner denna isolering och konkurrensmentalitet - kollektivt arbete är en del av processen; nej till ledare är ett nej till manligt-kvinnliga eller konkurrensbetonade kvinnliga relationer liknande dem som finns i det samhälle man vill utmana.

(3) Den lilla gruppen

Den grundläggande organisationsenheten inom Kvinnornas befrielse rörelse är den lilla gruppen om någonting mellan sex och två dussin kvinnor. Efterhand som gruppen utvecklas förändras den natur. Till en början är den ett medel att göra kvinnor solidariska och till nära personliga vänner. I slutskedet betraktar många små grupper sig som revolutionära kollektiv, vilkas uppgift

det är att analysera kvinnoförtryckets natur och på grundval därav forma en strategi. Övergången markerar det ökande medvetandet om att liksom kvinnornas problem inte är privata och personliga, så är inte heller lösningarna det; eller, för att uttrycka det på ett annat sätt, den speglar växlingen från personlig självmedvetenhet (i den psykoterapeutiska meningen) till gruppmedvetenhet eller den förtryckta personens motsvarighet till "klassmedvetande". Den lilla gruppen medger övergång från det personliga till det politiska, samtidigt som den ställer de båda begreppen i relation till varandra. För kvinnor är inriktade på den ena av två motsatta reaktioner: antingen kan

de, därför att de är kvinnor, gå på i det oändliga om sina personliga förhållanden eller också imiterar de, när de ansluter sig till en politisk organisation, därför att de är dominerade av män, männens stil och kan inte diskutera det personliga, utan analyserar bara den s. k. ”objektiva” situationen, som vanligen helt enkelt betyder någon annans problem någon annanstans.

Det verkar i hög grad misstänkt när kvinnor som inte kan ta itu med den speciella form av förtryck som de själva upplever börjar tala om former av förtryck som andra kvinnor plågas av. Egenheterna hos och hårdheten i förtrycket varierar efter klass och ras, och kvinnor av skilda klasser och raser måste först ta itu med de speciella former av förtryck som präglar deras egen situation. Om vi inte kan se våra egna problem i ansiktet, har vi ingen rätt att påstå att vi har lösningarna på andra människors problem.⁵

Den lilla gruppen garanterar (genom sin solidaritet och sitt överseende) varje individ möjlighet att i trygghet gå igenom sina erfarenheter av personligt förtryck (att skrika och tjuta, att gråta och klaga) och att med utgångspunkt från dessa förstå andras problem och hur förtryck uppstår.

Kvinnornas befrielse rörelse — grundläggande idéer

Den politiska organisationen för kvinnornas befrielse som en rörelse enbart för kvinnor, baserad på ett maximum av kollektivt arbete och ett minimum av dominerande ”ledare”, har producerat (och är i sig själv en produkt av) vissa idéer. Några av idéerna är rörelsens grundläggande bidrag till utvecklingen av dess nya politik och andra är ett uttryck för förståelsen av det förtryck som kvinnorna utsätts för. Till den första kategorin hör ”ökad medvetenhet” och ”inga ledare” och ”ingen elit”; till den senare hör ”sexism”, ”manlig chauvinism” och ”feminism”. I och med att man antingen lånade eller gav upphov till dessa idéer tog Kvinnornas befrielse rörelse det första steget bort från utgångspunkten (de första ”klagomål” som kvinnorna framställde) och mot organiserandet av de klagande i en politisk rörelse.

(1) Ökad medvetenhet

Många ”liberationister” ser den ökande medvetenheten som ett av rörelsens viktigaste bidrag till en ny politik. Kvinnornas befrielse rörelse är på ett avgörande sätt intresserad av det område inom politiken som upplevs som personligt. Kvinnor kommer till rörelsen från sina egna privatlivs obestämda besvikelser och finner att vad de trodde var ett personligt bekymmer är ett socialt predikament och alltså ett politiskt problem. Den process där kvinnors hemliga, individuella farhågor förvandlas till en delad medvetenhet om att de är sociala problem, där vrede och oro får utlopp, där man blottlägger det plågsamma och gör det till något politiskt — denna process *ökar medvetenheten*. Ett exempel som ofta ges är en liten grupp kvinnor av vilka en beslutar sig för att beskriva alla sina känslor i samband med ett abort hon har haft: i tur och ordning följer andra exemplet. Om de inte har haft aborter, berättar de om sina farhågor, sina sociala och moraliska attityder, etc. På detta sätt kan en personlig upplevelse, dömd att annars passera obemärkt, komma att studeras som en yttring av det förtryck som kvinnor upplever: det personliga ses som en viktig aspekt av det politiska.

Belackare kallar hånfullt sådana samtal för ”gruppterapi”. Beskyllningen är intressantare än den är avsedd att vara. Den avslöjar både okunnighet och fördomsfullhet. Man kan fråga varför de, i ett land som Förenta Staterna, med en medelklass i städerna som bokstavligen är besatt av ett behov av psykoterapi och psykiatri, a) anser det vara något fel att folk imiterar ”gruppterapi”, och b) inte gör klart för sig vad gruppterapi är? I ett sådant samtal för ökande av medvetenheten som det här är fråga om finns det helt enkelt ingen ”opartisk” terapeut: alla är engagerade och alla tar

⁵ Pamela Allen: ”The Small Group Process”, San Francisco Women's Liberation, s. 15 i *The Small Group, Three Articles by Lynn O'Connor, Pam Allen, Liz Bunding*, Women's Liberation Basement Press, Berkeley.

risker. Men också om så vore fallet, varför skulle det vara en skam? Naturligtvis är det skenbara nedsvärtandet av terapin i praktiken bara ett maskerat nedgörande av kvinnorna: åh, nu jämrar de sig igen, skvallrar om hur besvärligt de har det, avreagerar sig ... vad de behöver är en bra psykiatriker (det tjugonde århundradets straffande föräldrasurrogat).

Faktum är att idén att ”öka medvetenheten” är en omtolkning av en kinesisk revolutionär övning i att ”ge ord åt bitterheten” en omtolkning praktiserad av medelklasskvinnor i stället för av kinesiska bönder och i ett land översvämmat av psykoterapeutiska metoder. Dessa bönder, våldsamt förtryckta och utfattiga, kunde genom att artikulera sin plåga ta ett steg bort från tanken att den var ödesbestämd. Det första symptomet på förtryck är undertryckandet av ordet; lidandet är så totalt och tas så till den grad för givet att man inte ens märker att det finns där. Genom att ”ge ord åt bitterheten” kan man bli medveten om det praktiskt taget omedvetna förtrycket. En persons insikt om en orättvisa kan göra en hel grupp medveten om andra orättvisor. Ingen menar med detta att denna revolutionära metod utan vidare kan överföras från tillståndet bland bönderna i det för-revolutionära Kina till Kvinnornas befrielseörelse i de avancerade kapitalist-länderna. Men där finns en likhet som inte innebär någon förolämpning mot de plågade kinesiska bönderna. Genom att kvinnorna under så lång tid har tilldelats sin egen sfär, sin ”andra” värld, är förtrycket av dem ett dolt, ett långt ifrån medvetet förtryck (ett dilemma som kommer till uttryck i frasen ”kvinnor vill inte befrias”). Det är detta accepterande av en situation som ”naturlig”, eller en misär som ”personlig” som först måste övervinnas. Att ”öka medvetenheten” är att tala om det utsagda: faktiskt motsatsen till att ”sitta och skvallra”.

Att tala om det utsagda är naturligtvis också avsikten med allvarligt syftande psykoanalytiskt arbete. Tyvärr är det inte den förhärskande avsikten. Begreppet ”ökad medvetenhet” och metoderna att nå fram till en sådan har degraderats genom vad som hänt i ett land som sålts till en degraderad psykoterapi. Utbredningen av Esselin-metoder och av ”konfrontationsterapi” har haft en viss verkan på många sidor av den radikala politiken. Denna ”terapi”, som till synes tar fram det utsagda (vanligare det ”utsägliga” i detta ords mera begränsade mening) och utmanar syndkänslan (spränger tabugränser — inför sinnlig, sexuell och andlig ”beröring” mellan ”oberörbara” främlingar), har lärt oss omfånget av våra hämningar — men bara för sakens egen skull. Uppfostrade i ett samhälle som hämmar oss går vi som hämmade individer till en konfrontationsterapi för att möta andra hämmade individer. Vi bryter ner våra hämningar, ”får kontakt” och ... blir individer utan hämningar? Kanske ... för vad? Vinner vi på detta sätt inre frid, styrka, känsla av att ”höra tillsammans”? För vad? Från hämmad individ, genom gruppen, till den ”ohämmade” individen. Tankecirklar. Den revolutionära politiken är rak — den måste röra sig från individen till den lilla gruppen, till samhället i dess helhet.

Några av grupperna för ”medvetenhetsökning” inom Kvinnornas befrielseörelse har drabbats av ödet att bli cirklar. Individ — liten grupp — individ. Ensamma kvinnor har lämnat hemmet och återvänt till hemmet. Instängd i den lilla cirkeln har den kinesiske bondens ivriga försök blivit ett mode bland medelklassamerikaner. Kvinnornas befrielseörelse är medveten om detta, liksom den vet att förmågan att artikulera sig är ett privilegium som det är lätt att missbruka:

Kvinnor i gruppen ansåg också att ökandet av medvetenheten inte borde vara ett självändamål utan ett medel för utvecklandet av en politik. Kvinnorna i gruppen var också medvetna om att samtalen för ”medvetenhetsökning” passade särskilt bra för de samtalsvana och artikulerade kvinnorna ur medelklass och överklass, och att dessa kvinnor kunde få inflytande över gruppen genom sin större förmåga när det gällde denna centrala aktivitet inom Gruppen.⁶

⁶ Pamela Allen: a. a., s. 12.

(2) Manlig chauvinism och manlig överlägsenhet

”Manlig chauvinism” är att vara för mycket man. Antingen har den manlige chauvinisten infört manlig dominans i vårt samhälle och låter nu denna ”överlägsenhet” komma till uttryck i sina individuella handlingar och attityder, eller också existerade, som radikala feminister anser, denna attityd före varje samhällsbildning:

Vi tror att avsikten med den manliga chauvinismen i första hand är att uppnå psykologisk självtillfredsställelse och att detta bara i andra hand kommer till uttryck i de ekonomiska relationerna ... Av den anledningen tror vi inte att kapitalismen, eller något annat ekonomiskt system, är orsaken till förtrycket av kvinnorna, inte heller tror vi att kvinnoförtrycket kommer att försvinna som ett resultat av en enbart ekonomisk revolution. Det politiska förtrycket av kvinnorna har sin egen klassdynamik. Och denna dynamik måste förstås i termer som tidigare kallades ”icke-politiska” — nämligen jagets politik ... det manliga jagets identitet upprätthålles genom dess förmåga att utöva makt över det kvinnliga jaget. Mannen hävdar sin ”manlighet” i direkt proportion till hans förmåga att låta sitt jag sätta sig över kvinnans och får sin styrka och självuppskattning genom denna process. Detta manliga behov är, om också destruktivt, i den meningen opersonligt. Det är inte på grund av en önskan att skada kvinnan som han dominerar henne och förstör henne, det är på grund av ett behov av maktkänsla som han med nödvändighet måste krossa hennes jag och göra det underdånigt hans eget ...⁷

De radikala feministerna anser att psykologin är det bestämmande för den manliga chauvinismen. Socialisterna anser att det är det sätt på vilket samhället utformas som bestämmer individens uppträdande och psyke. Vilken analys man än erbjuder, så får termen, eftersom den är beskrivande och inte analyserande, samma innebörd: en man som, medvetet eller instinktivt, intar en dominerande och självhävdande hållning gentemot kvinnor, enbart på grund av sin status som man.

(3) Sexism och ”patriarkat”

”Sexism”, som term, har vunnit en allt större spridning, medan ”manlig chauvinism” (som term) har gått tillbaka något. Begreppet är direkt analogt med ”rasism” och antyder det ena könets nedvärderande (faktiskt och attitydmässigt) av det andra. Ett samhälle delat längs könsgränser. Medan termen manlig chauvinism mest användes om individer, så beskriver sexism ett helt samhälle och en samhällskultur. En av de fullständigaste undersökningarna kring begreppet är Kate Millets ”sexualpolitikens teori” eller hennes ”anteckningar kring en teori om patriarkatet” i hennes bok *Sexualpolitik*.⁸ Ordet ”patriarkat” används — en smula löst — som beteckning, inte för fadern i härskarrollen, utan mera allmänt för männen i denna roll. Kate Millet fastslår att ”det patriarkaliska systemet” är ett ”universellt (geografiskt och historiskt) sätt att fördela makten” och att dominera. Hon fastslår att man inom ”patriarkatet” uppnår det överallt existerande systemet med manlig dominans och kvinnlig underkastelse genom social anpassning, som framtvings med ideologiska medel och vidmakthålles genom härdvunna metoder. Män dominerar av vana (effekten av psykologi, social anpassning och ideologi) och där så är nödvändigt genom maktmedel (de kontrollerar ekonomin, staten och dess verktyg, t. ex. armén, och de har monopol på sexuellt våld). Enligt denna tes genomsyrar ”patriarkatet” allt: det går tvärs över klassgränser och gränserna mellan olika samhällen och historiska epoker. Dess främsta institution är familjen: eftersom det har så svaga biologiska grundvalar måste ”patriarkatet” i

⁷ *New York Radical Feminist Manifesto*, Cellestine Ware: a. a., ss 58-59.

⁸ Kate Millet: *Sexualpolitik*, Rabén & Sjögren, 1971. Se ss 71-73 för en något fullständigare diskussion om hennes tes.

stället förlita sig på. ”nedärvd” kultur och utbildningen av de unga. Det består som maktsystem därför att det är så väl förskansat att det knappast behöver märkas. Det åberopar det ”naturliga” och påstår sig vara orubbligt. Olika samhällssystem har aldrig erbjudit några verkliga alternativ: ”Kanske det patriarkaliska systemets främsta psykologiska vapen helt enkelt är dess allmänglighet och höga ålder. Det existerar knappast något system med vilket det kan jämföras och genom vilket det skulle kunna vederläggas.”⁹ Patriarkatet består därför att det består.

”Patriarkatet” är alltså den sexualpolitik genom vilken män etablerar sin maktställning och behåller kontrollen. Alla samhällen och alla sociala grupper inom dessa är ”sexistiska” — inte på det sättet som man skulle kunna förfäktas att ”alla samhällen är rasistiska”, utan i den långt mera grundläggande meningen att hela deras organisation, på varje nivå, är grundad på det förhållandet att det ena könet domineras av det andra. Vissa variationer är av mindre betydelse än denna allmänna sanning.

(4) Feminism

Begreppet feminism har definierats på olika sätt och används för närvarande ungefär för att beteckna var och en som kraftigt stöder kvinnornas rättigheter — till frigörelse, befrielse eller jämlikhet. En mera strikt definition är den negativa som Simone de Beauvoir för fram i sin självbiografi, *La Force des Choses*, i engelsk översättning *Force of Circumstance*.

Jag hyste aldrig någon illusion om att kunna förändra kvinnans villkor; de är beroende av världens arbetares framtid; de kan förändras på något avgörande sätt endast till priset av en revolution inom produktionen. Det är därför jag har undgått att hamna i ”feminismens” fallgrop.¹⁰

I dag tror jag att det bara är ”liberala feminister” som ”hyser illusionen” att social jämlikhet kan uppnås i ett demokratiskt kapitalistiskt land utan en revolution. ”Radikala feminister” tror inte att den kan uppnås någonstans utan att man först genomför en feministisk revolution. Men liberal feminism och radikal feminism delar åsikten att förtrycket av kvinnorna kan bekämpas oberoende av annat förtryck, medan Kvinnornas befrielserörelse, som följer en materialistisk analys, precis som Simone de Beauvoir, anser att kvinnokampen är en central men självständig del av en bredare revolutionär kamp för en förändring av det dominerande produktionsmönstret från kapitalism till socialism och slutligen kommunism. Radikala feminister är nu benägna att återställa denna distinktion när de bevisar sin teori, så att vi kan säga att ”feminism” är tron på att förtrycket av kvinnorna kommer först och främst och att det kan ses som oberoende av varje historiskt sammanhang.

⁹ Kate Millet: a. a.

¹⁰ Simone de Beauvoir: *Force of Circumstance*, André Deutsch, 1965, s. 192.

3. Politiska mönster inom Kvinnornas befrielse: 1

Det förflutna och nuet ...

Som vi såg i första kapitlet finns det viktiga föreningslänkar mellan ungdomsrörelserna och Kvinnornas befrielse: båda grupperna är engagerade på det ideologiska planet där de, som medelklassverktyg och objekt för ”sälj”-kampanjer och som framtida fabricerare av den nödvändiga enkelriktningen, befinner sig i en position där det är lätt att upptäcka dess mening. Men efter denna inledande likhet finner sig kvinnorna tvingade ut i en helt annan terräng. Deras kamp kan inte (ens tillfälligt) syssla med enbart ideologiska frågor, utan måste utsträckas till en attack mot alla förtryckets förgreningar. Ekonomiskt är kvinnorna den mest exploaterade gruppen, de är också den grupp som fysiskt är mest undervärderad. Detta är naturligtvis fallet inom varje ras eller klass. Men som kön delar de, oavsett nationella, rasliga eller klassbestämda olikheter, en allmän nedvärdering som är total.

Det som här framför allt bör understrykas är den invecklade beskaftenheten hos de politiska attityder och aktioner som måste ställas mot ett sådant omfattande problem. När man har att ta upp kampen mot förtryck i varje sektor, finns det från början rum för alla former av politiska grupperingar eller attityder. Även om Kvinnornas befrielse utvecklar sin egen politik när det gäller befrielse och feminism, återfinns inom dess något diffusa gränser de flesta politiska ståndpunkter som framkommit under sextiotalet och tidigare.

Anarkism

”Upplevelsens politik” initierade sina egna speciella kultformer och fick tidigare politiska riktningar att ”blossa upp”. Så upplevde t. ex. anarkismen en ny blomstringstid på sextiotalet.

Anarkismen har alltid, i sin kamp för varje individs frihet från varje form av organisation (hierarkisk eller ”demokratisk”), generöst givit kvinnorna en plats i sin föga differentierade rörelse. Dess förhållande tro på individen medger detta. Varje anarkist bekräftar sin (hans eller hennes) revolutionära politik genom sina privata handlingar och i varje aspekt av sitt personliga liv. Människor tänker sig anarkismen som kaos. Det är att gå för långt, men detta understrykande av privat befrielse och individuell frihet medför med nödvändighet en slumpmässighet som riktar sina slag mot allt i dess väg. Inget politiskt system är bättre än något annat, för alla är ”system” och det är där felet ligger. Denna tro appellerar naturligtvis starkt till kvinnor: ensamma och instängda med sina familjer finner de det naturligt att sträva efter en individuell frihet. Befrielse, i anarkistiska termer, kommer till uttryck som en frigörelse av all ens uppdämda fysiska energi, och förmodligen känner ingen större behov av en sådan än en kvinna. Anarkismens allomfattande och slumpvisa väsen kvalificerar alla och legitimerar allt som är mot systemet: det finns inget behov av att kartlägga hela det förtryck som kvinnorna utsättes för, inget behov av att organisera ... Enskilda individer och ett antal små grupper inom Kvinnornas befrielse undersöker de möjligheter som en sådan politik kan ha. Det är klart att den befriar dem från det borgerliga samhällets band: de är modiga och våldsamma, bryr sig inte om andras åsikter — de är m. a. o. motsatsen till den behagliga ”sanna” kvinnan.¹

¹ Se t. ex. Germaine Greer: *The Female Eunuch*, 1970. (Sv. övers.: *Den kvinnliga eunucken*, PAN 1972.) Denna bok är skriven med utgångspunkt från den anarkistiska individualismen, hippies ”mitt liv är sanningen om ditt liv”. Den väljer att vara ensam när människor samlas i sociala och politiska rörelser, så att trots bokens många impertinenta insikter förblir den enbart ett tidens tecken — trots den överväldigande framgången är den varken ”före” eller ”efter” sin tid, utan helt enkelt utanför den (eller vardagligt uttryckt, en ”dagslända”).

Terrorism

De anarkistiska gruppernas aktiviteter sammanfaller i vissa avseenden med de organiserade "terroristernas". Dessa grupper är fast sammanhållna band av militanta individer som syftar till symboliska våldsaktioner (i andra sammanhang, kidnappningar och isolerade sprängattentat). Vissa feministiska grupper är grundade på jämförbara idéer — att rikta ett slag mot den manliga chauvinismens institutioner och uttrycksformer när och hur man kan.

Spontanism

Det går en gemensam linje från den subjektivism som kännetecknar "upplevelsens politik", genom anarkisternas subjektiva "terrorism" till "terroristernas" objektiva terrorism. Denna linje är en tro på spontanitet, som kan vara spontana "känslor" eller spontant våld. Spontanitet är något som kvinnor är särskilt benägna att hemfalla åt. Å ena sidan har det borgerliga samhället alltid tillåtit dem, som målsmän för det "naturliga" och för de "rätta" känslorna (vilka dessa nu kan vara), just att vara spontana — det är en bekräftelse på själva kvinnligheten att (till synes utan eller av någon passande anledning) brista i gråt, att visa sina känslor genom att aldrig vara beräknande, att ha intuition där männen förstår ... Å andra sidan tillåter spontaniteten (som politisk ide) enligt samma förutsättningar just kullkastandet av allt detta. Feminister ställer kvinnligheten på huvudet i slumpvilda våldshandlingar eller när de bryter mot kulturella tabun. Risker ligger i att man, när man singlar slant nästa gång, får upp samma sida som man började med.

Spontanist-terrorister formar sig själva till stenar att kasta mot det borgerliga samhällets murar. Deras handlingsmönster är riktigt i så måtto att de aldrig tillåter kvinnorna att underskatta sig själva och sin förmåga: men det är felaktigt i så måtto att de definitivt underskattar murarnas styrka.

Dessutom är det just i spontanismen som rörelsen avslöjar de risker som fortfarande finns inbyggda i dess egen klassbetonade struktur. Det är nästan alltid medelklassintellektuella som blir dårade av den typ av personlig, individuell frigörelse som tar den här formen, som finner den lockande motsatsen till sina egna förtryckta eller sublimerade liv i utbrotten av våld eller aggressivitet. Vi kan märka detta på att det så ofta är de "främmande" dragen hos Kvinnornas befrielse-rörelse som fångslar och kittlar intelligentian på vänsterflygeln.

Denna förälskelse i våldsamma känslor tar sig just nu många olika uttryck. I New York, där en del kvinnliga befrielsegrupper samlar in pengar för att betala böterna för kvinnor som avtjänar bötesstraff, sade en vän inom rörelsen till mig i ironisk ton: "Det här skall bli fångarnas år." Många feminister hävdar att eftersom samhället förtrycker kvinnorna så är alla kvinnliga "brottslingar" politiska fångar. Man förringar inte fångarnas problem om man påpekar att de faktiskt inte själva betraktar sig som sådana. När allt kommer omkring så är politik, åtminstone delvis, en fråga om politisk medvetenhet. Skälen till att kvinnor sitter i fängelse, och förhållandena i dessa fängelser, är självklart något som Kvinnornas befrielse-rörelse måste intressera sig för, men ytterlighetskvinnornas analys av fångarnas s. k. politiska status är inte någon naturlig följd av detta. Den intellektuella passionen för kriminella eller terrorister återkommer också i de intellektuellas dragning till det "syndiga". Sexuallforskning och hävdandet av sexuell frihet, särskilt i de områden där den är förbjuden, är självklart viktiga för varje form av frigörelse från det allmänna förtryckets sexuella dimension. Homosexuella är klart diskriminerade, samhällsmoraliskt och, i ännu större utsträckning, juridiskt. "Gay Liberation" är en utomordentligt viktig rörelse. Det är viktigt att vi, som kvinnor och som en förtryckt grupp, uppfattar hur kapitalismen förtrycker många olika grupper: vår solidaritet med "Gay Liberation" — glada systrar och bröder — är av mycket stor betydelse, liksom deras solidaritet med oss. Men man

måste skilja på å ena sidan solidaritet och frigörelsen av de bisexuella eller homosexuella tendenser vi alla bär inom oss, och å andra sidan en pryd flirt med dessa möjligheters pittoreska ”syndighet”. Det ligger ingenting speciellt lustigt i att utgöra en förtryckt grupp eller en diskriminerad sådan. Genets pjäser och romaner klargör vilken mardröm det är att leva som homosexuell i ett samhälle som förbjuder homosexualitet. Att bli ”påtänd” av fångar eller ”gay people” glamoriserar det plågsamma problemet och gör att man förlorar befrielseströrelsens funktion ur sikte.

Sekterism

Men om vi här har illustrerat några av spontanismens fallgropar, så är det inte svårare att finna exempel på de fällor som stלבentheten lägger ut. Kvinnornas befrielseströrelse plågas, liksom alla de nya vänsterströrelserna, av de sektaristiska påfundens fjättrar. I Chicago frågade mig nyligen en ung man, vid ett av Kvinnornas befrielseströrelsens offentliga möten, hur vi i Storbritannien reagerade på det stöd vi fick av ”vissa vänsterorganisationer som alltid har haft en positiv inställning till kvinnornas krav”. Dessa trotskister har ”alltid” funnits där, därför att de aldrig har funnits där. Det finns en sorts oreserverad tolerans i deras inställning, en tidlöshet som har rum för allt — med undantag för en annan sekt eller en faktisk revolution. Deras ständiga hävdande av att man måste ”gå ut till arbetarklassen” (och deras färskas upptäckt att det finns en del kvinnor där) leder dem till typiska ekonomiska strävanden. Vad de kvinnliga valorganisationerna (eller självständiga trotskistiska kvinnliga befrielsegrupper) beträffar, åtminstone i England, så understryker de framför allt vikten av att kämpa för lika lön. Det råder inga tvivel om detta problems stora vikt. Det kan t. o. m. vara den ”rättighet” som det är lämpligast att trycka på för ögonblicket. Men dess taktiska dominans över andra frågor bör inte resultera i en teoretisk isolering.

Om trotskisterna är generösa, så är maoisterna (åtminstone i England) så mycket snålare. Deras taktik tycks vara att kasta in hela sin rörelse i den politiska kamp som vid varje givet tillfälle håller tätplatsen, och därifrån behålla greppet genom att lägga beslag på ”den sanna inställningens” helgonskrin. De definierar sig själva genom att fördöma varje annan grupp. Häromdagen reste sig under ett offentligt möte med Kvinnornas befrielsefront mr Manchandra (med smeknamnet ”Englands ordförande Mao” och av kamraterna helt sött kallad ”Man”, som kan tas som en förkortning av chairman) och presenterade sig som en av Kvinnornas befrielsefronts ledande medlemmar. I dag tillhör hela denna grupp av maoister Kvinnornas befrielseströrelse, precis som de i går gick med bland de ”revolutionära studenterna”. Trotskismens grå tidlöshet kan bara jämföras med den västliga maoismens eviga kameleontism.

När det gäller metoderna för kvinnornas befrielse finns det ingenting hos någondana gruppen som utmanar löjet. De för med sig tidigare utvecklade politiska krafter, och de medlemmar som på sista tiden trätt fram i ljuset — kvinnorna — för med sig färskas insikter i ett färskt problem — förtrycket av kvinnorna. Det är bara det att de som sekter, definitionsmässigt, alltid har sin teori färdig, och att det sålunda finns en tendens hos var och en av dem att synas vänta på att någon revolutionär föräldralös, vilken som helst, skall komma och prova de plagg de själva räcker fram.

Reformism

”Reformism” är ett besvärligt begrepp när det gäller kvinnornas befrielse. Där finns ingen revolutionär teori eller strategi som medger en bestämd placering i förhållande till förtrycket av kvinnorna och dess frigörelse. Inom vänstern har man av tradition ansett att kvinnorna kan uppnå ”lika rättigheter” i en borgerlig revolution, under kapitalismen, och att, eftersom ingen kan hoppas på ett upphöjande av detta jämlikhetsbegrepp förrän socialismen har segrat, de politiska

krav som kvinnorna framställer kan uppfyllas inom det rådande systemet och därför är ”reformistiska”. M. a. o. tanken att kvinnorna ”måste vänta till efter revolutionen” har en om möjligt ännu mera fördärvbringande sida; det ni begär just nu är bara reformer och dem kan ni få utan större besvär. Denna inställning är en spegelbild av hur det borgerliga samhället ser på kvinnornas problem, dvs. inte som de verkliga problemen. Nixon kan välkomna idén om en kraftig ökning av antalet förskolor, abortlagar liberaliseras utan påtryckningar ... Men när vänstern ser symboliska åtgärder som bevis för svagheten hos kraven, inte för styrkan hos systemet, är detta ett allvarligt misstag. Kvinnornas krav har alltid presenterats som krav på reformer; huruvida de är det eller inte (eller huruvida några av dem är det eller inte) kan inte bedömas principiellt, eller ens i samband med vad som hänt tidigare, utan bara i belysning av den nya feministiska politiken. De inom vänstern som utan vidare påstår att det är så, apar inte bara efter det borgerliga samhället utan underskattar också i hög grad reformismens roll inom den revolutionära politiken:

Inom den revolutionära socialdemokratien har kampen för reformer alltid utgjort en del av verksamheten. Men den använder sig av ”ekonomisk” agitation i avsikt att för regeringen lägga fram inte bara krav på alla slags åtgärder, utan också (och i första hand) kravet på att den (regeringen) skall upphöra att vara en autokratisk regering. Vidare ser den det som sin plikt att framställa detta krav till regeringen på grundval av inte enbart den ekonomiska situationen, utan alla det offentliga och politiska livets allmänna yttringar. M. a. o. underordnar den kampen för reformer, som en del av det hela, under den revolutionära kampen för frihet och socialism.²

Först när de förtryckta kvinnorna har utvecklat en revolutionär teori och strategi som utmanar våra ”demokratiska” regeringar, kan vi avgöra vilka frågor som kan lösas genom reformer och underordna dem under kampen för frihet och socialism. I avsaknad av en sådan strategi kan dessa ”reformer” mycket väl visa sig bli en språngbräda för denna kamp.

Det finns naturligtvis i varje land ett antal grupper som hävdar att genomförandet av dessa reformer och införandet av lika rättigheter, kommer att göra kvinnorna fria utan att man med nödvändighet förändrar den samhällsekonomiska strukturen. De flesta av dessa grupper fanns redan före den egentliga radikala kvinnliga befrielse rörelsen och medverkade faktiskt till dess uppkomst. Viktiga sidor av Kvinnornas befrielse rörelse utvecklades ur och i växande opposition mot kampanjer för ”lika rättigheter”, ungefär som Black Power växte fram ur och bort från medborgarrättsrörelsen. Reformistiska grupper av detta slag har, även om de i huvudsak inriktar sig på medelklasskvinnors problem på arbetsmarknaden eller på diskrimineringens juridiska sidor, en roll att spela. Alla kvinnor är förtryckta och att öka allas medvetenhet om detta är en viktig uppgift. I den meningen, och i detta skede, är klasskillnaderna inte det som betyder mest — det avgörande är att kvinnorna upptäcker hur de är förtryckta som grupp. Reformistiska grupper dokumenterar sådant förtryck och protesterar mot det.

² V. I. Lenin: *What Is To Be Done?*, Moskva 1964, ss 59-60.

4. Politiska mönster inom Kvinnornas befrielse: 2

Nu och framtiden ...

I förra kapitlet beskrev jag det inflytande som några av de tidigare framträdande politiska teorierna har haft på Kvinnornas befrielse och deras ytterligare utveckling inom denna. Men det finns ett klart behov av en specifik teori om kvinnoförtrycket. Inom rörelsen finns för närvarande två riktningar som sysslar med detta: radikala feminister som utvecklar en ny teori om det sexistiska samhället, och de socialister som erkänner bristerna i tidigare socialistiska teorier när det gäller kvinnornas ställning, men som tror på sin metodologi när det gäller att åstadkomma en analys av den, och för vilka klasskampsteorin och kravet på revolution (baserat på denna teori, men med förtrycket av kvinnorna på en mera framskjuten plats än tidigare) är det dominerande.

Den kvinnliga ”frånvaron” i socialistisk teori och praktik är mycket markant. Där en analys har kommit till stånd har den tydligen varit otillräcklig, eftersom tillämpningen alltid har blivit misslyckad. 1966 försökte jag, i en artikel i en marxistisk tidskrift, beskriva några av bristerna hos de mest kända texterna i den klassiska socialistiska litteraturen. Jag återger denna redogörelse här, eftersom jag anser att den fortfarande stämmer och omvittnar att även om vi, inom Kvinnornas befrielse, inte i något avseende kan förlita oss på tidigare utvecklade analyser — så kan vi dock bli i stånd att använda och att modifiera och utvidga dem.¹

Kvinnorna i den socialistiska teorin

Alla det nittonde århundradets stora socialistiska tänkare insåg vilket stort problem kvinnornas underkuvade ställning och kravet på deras frigörelse utgjorde. Det utgör en del av den revolutionära rörelsens klassiska arv. Ändå blev problemet under större delen av nittonhundratalets mitt ett underordnat om också inte osynligt inslag i socialistiskt tänkande. Jag tror inte att någon annan stor fråga blev så bortglömd. I England bidrog det kulturella puritanska arvet, alltid starkt inom vänstern, till en markerad spridning av i grunden konservativa idéer bland många som i övrigt betraktade sig som ”progressiva”. Peter Townsend intog en klassisk attityd när han skrev:

Av tradition har socialister ignorerat familjen eller öppet försökt att försvaga den — under hänvisning till nepotism och till familjebandens hindrande inverkan på den personliga utvecklingen. Extrema försök att bygga samhällen på någon annan grund än familjen har skändligen misslyckats. Det är betecknande att en socialist vanligen kallar en annan socialist för ”broder”, medan en kommunist använder ordet ”kamrat”. Det främsta medlet att utveckla personligheten är att vara medlem av och själv bilda en familj. Man vinner ingenting på att fördölja denna sanning.²

Så när Kvinnornas befrielse först framträdde stötte den på ett socialistiskt tänkande som var helt okunnigt om rörelsens nödvändighet. Hur uppstod denna okunnighetens kontrarevolution? Hur hade frågan om kvinnans ställning blivit något som man förbigick med tystnad inom den samtida socialismen? August Bebel, vars bok *Die Frau und der Sozialismus* var en av det tyska socialdemokratiska partiets grundtexter under detta århundrades första år, skrev:

Varje socialist inser arbetarens beroende av kapitalisten och kan inte förstå varför andra, och särskilt kapitalisterna själva, inte också inser det. Men samma socialist inser ofta inte kvinnornas beroende av

¹ Denna avdelning och ss 87-110 och 134-142 är i stort sett ett omtryck av min artikel, ”Women: The Longest Revolution”, *New Left Review*, nr 40, dec. 1966. Jag har gjort en del mindre uteslutningar och ändrat en del formuleringar.

² Peter Townsend: ”A society for people”, i *Conviction*, red. av Norman Mackenzie, 1958, ss 119-120.

männen, därför att frågan mer eller mindre nära rör hans eget kära jag.³

Men detta slag av förklaring räcker inte, även om den är riktig. Orsakerna ligger djupare och är av mera strukturellt slag. Att redogöra för dem skulle kräva en omfattande historisk genomgång, som jag inte har för avsikt att göra här. Men så mycket kan sägas som att en del av förklaringen till att detta ämne missgynnats i den socialistiska debatten (ett förhållande som delvis kan ha medverkat till uppkomsten av Kvinnornas befrielsesträvan) ligger inte bara i den faktiska historiska utvecklingen, utan också i den ursprungliga svagheten i den traditionella diskussionen av ämnet i de socialistiska klassikerna. För medan förra århundradets stora studier samtliga underströk hur viktigt problemet var, så löste de det inte teoretiskt. Det sätt varpå de begränsade ämnet har aldrig riktigt övervunnits.

Bland de tidiga socialisterna var Fourier den ivrigaste och produktivaste förespråkaren för kvinnans frigörelse och sexuell frihet. Han skrev:

Förändringarna under en historisk epok kan alltid bestämmas av hur mycket friare kvinnorna blivit, därför att det är i förhållandet mellan kvinna och man, mellan den svagare och den starkare, som den mänskliga naturens seger över brutaliteten framträder tydligast. Graden av kvinnlig frigörelse är det naturliga måttet på den allmänna frigörelsen.⁴

Marx citerade uppskattande denna formulering i *Die Heilige Familie*. Men han gav den en mera universell och filosofisk mening, något som var karakteristiskt för hans tidiga författarskap. Kvinnans frigörelse skulle inte bara bli vad Fourier, med sitt stora intresse för sexuell frigörelse, tänkte sig, ett bevis på humanisering i den meningen att det mänskliga skulle segra över brutaliteten, utan i den mera grundläggande meningen att det mänskliga skulle segra över det djuriska, det kulturella över det naturliga:

Förhållandet mellan man och kvinna är det mest naturliga förhållandet mellan två mänskliga varelser. Det antyder därför i vilken utsträckning människans naturliga beteende har blivit mänskligt och i vilken utsträckning hennes mänskliga innersta natur har blivit en naturlig del av hennes väsen, i vilken utsträckning hennes mänskliga natur har blivit hennes natur.⁵

Temat är typiskt för den tidige Marx.

Fouriers idéer stannade på de utopiska moraliska lagarnas nivå. Marx använde och ändrade dem, integrerade dem i en filosofisk kritik av mänsklighetens historia. Men han behöll Fouriers föreställning om kvinnornas ställning som ett index på det allmänna sociala framåtskridandet. Detta gör den i själva verket till enbart en symbol — det tilldelar problemet en universell betydelse, på samma gång som det i gengäld berövar det dess specifika innehåll. Symboler är hänsyftningar på eller lån från något annat. I Marx tidiga skrifter blir "Kvinna" ett antropologiskt begrepp, en ontologisk kategori, av ett ytterligt abstrakt slag. Men i sina senare arbeten, där han sysslar med att beskriva familjen, differentierar Marx den som ett fenomen som till mönstret rättar sig efter tid och plats:

Det är naturligtvis lika absurt att anse den germanskt kristna familjen som den absoluta och slutgiltiga, som det skulle vara att tillämpa samma syn på det antika Rom, det antika Grekland eller de orientaliska former som för övrigt tillsammans bildar en serie steg i den historiska utvecklingen.⁶

Vad som slår en i hans kommentarer beträffande familjen är att kvinnornas problem försvinner i

³ August Bebel: *Die Frau und der Sozialismus*, 1883.

⁴ Charles Fourier: "Théorie des Quatre Mouvements" i *Œuvres Complètes* (1841), I, s. 195; cit. Karl Marx: *Die Heilige Familie*, 1845.

⁵ Karl Marx: *Privateigentum und Kommunismus*, 1844.

⁶ Karl Marx: *Kapitalet*, del I, 1930-31.

analysen av familjen — kvinnorna som sådana är inte ens nämnda! Marx går alltså från allmänna filosofiska formuleringar om kvinnor i sina tidiga arbeten, till specifika historiska kommentarer om familjen i de senare texterna. Det finns en allvarlig skillnad mellan dessa båda sätt att närma sig problemet. Den gemensamma ramen för båda var hans analys av ekonomin och av äganderättens utveckling.

Engels

Det blev Engels sak att efter Marx död systematisera dessa teser i *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Engels förklarade att ojämlikheten mellan könen förmodligen var den första formen av antagonism inom människosläktet. Den första klassantagonismen ”sammanfaller med utvecklingen av antagonismen mellan man och kvinna i det monogama äktenskapet och det första klassförtrycket med det manliga könets förtryck av det kvinnliga”.⁷ Engels, som grundade en stor del av sin teori på Morgans fascinerande men slarvigt utförda antropologiska undersökningar, hade många värdefulla insikter. Arvsrätten, som är nyckelordet i hans ekonomiska beskrivning, var först bunden till kvinnosidan, men fördes senare, med de ökande rikedomarna, över till manssidan. Detta var kvinnans största enskilda motgång. Hustruns trohet blir något väsentligt och det monogama äktenskapet etableras som något oåterkalleligt. Hustrun i den patriarkaliska storfamiljen är en allas tjänare, monogamin gör henne till en privat sådan. Engels reducerar effektivt kvinnans problem till en fråga om arbetsförmåga. Han anger fysiologisk svaghet som en av de viktigaste orsakerna till att hon förtrycks. Han lokaliserar det ögonblick då hon började exploateras till det tillfälle då äganderätten övergick från att ha varit gemensam till att bli enskild. Om oförmåga att arbeta är orsaken till hennes underordnade ställning, så kommer arbetsförmåga att ge henne frihet:

... kvinnornas frigörelse och deras förvandling till männens jämlikar är omöjlig och måste så förbli, så länge kvinnor är utestängda från produktivt arbete i samhällets tjänst och enbart hänvisade till hushållsarbete i hemmen. En frigörelse av kvinnorna blir möjlig först när de får möjlighet att i stor skala delta i produktionen, och när hemsysslorna kräver deras uppmärksamhet bara under en mindre del av dagen.⁸

Eller:

Den främsta förutsättningen för kvinnornas frigörelse är hela kvinnokönets återförande till näringslivet ... detta ... kräver att den enskilda familjens roll som samhällets grundläggande ekonomiska enhet avskaffas.⁹

Engels finner alltså en lösning som schematiskt passar in på hans egen analys av orsakerna till förtrycket mot kvinnorna. Kvinnans ställning förblir alltså, i Marx och Engels arbeten, skild från eller underordnad diskussionen om familjen, som i sin tur enbart behandlas som en förutsättning för den privata äganderätten. Deras lösningar lägger i alltför hög grad tyngdpunkten på det ekonomiska eller förlorar sig i teoretiska spekulationer.

Bebel, Engels lärjunge, försökte åstadkomma en programmatisk beskrivning av kvinnoförtrycket som sådant, inte bara som en biprodukt av utvecklingen på familjens och den privata äganderättens område: ”Från tidernas begynnelse har förtryck varit arbetarens och kvinnans gemensamma lott ... Kvinnan var den första mänskliga varelse som fick pröva på slaveri, kvinnan var

⁷ Friedrich Engels: *The Origin of the Family, Private Property and the State*, 1884. (Sv. övers.: *Familjens, privategendomens och statens uppkomst*, flera upplagor).

⁸ Ibid. II, s. 311.

⁹ Ibid. II, s. 233.

en slav innan slaveriet ännu existerade.”¹⁰ Han erkände, precis som Marx och Engels, den fysiska underlägsenhetens betydelse för kvinnans ställning, men tillade, samtidigt som han underströk arvsrättens funktion, att ett annat biologiskt element — moderskapet — var en av de grundläggande orsakerna till hennes ekonomiska beroende av mannen. Detta är viktigt, men inte heller Bebel kunde göra mer än konstatera att jämlikhet mellan könen var omöjlig utan socialism. Hans vision av framtiden var en vag fantasibild, utan samband med hans beskrivning av det förflutna. Frånvaron av ett strategiskt intresse tvingade honom till en medveten optimism utan verklighetsunderlag. Lenin själv, som dock kom med en rad konkreta förslag, ärvde en idé-tradition som helt enkelt satte likhetstecken mellan socialism och kvinnans frigörelse utan att konkret visa hur den förra skulle förändra kvinnans villkor: ”Så länge kvinnorna inte tillåts att spela en självständig roll, såväl i det politiska livet i allmänhet som i det dagliga och allmänna samhällsarbetet, tjänar det ingenting till att tala om en fullständig och stabil demokrati, och ännu mindre om socialism.”¹¹ Fram till denna punkt förblir kvinnans befrielse ett normerande ideal, ett bihang till den socialistiska teorin, men inte strukturellt integrerat i den.

Det andra könet

Motsatsen gäller om de Beauvoirs massiva arbete *Le deuxième sexe* — fram till denna dag det största enskilda bidraget i ämnet. Här fokuseras intresset på kvinnans ställning genom tiderna. Det intressanta är att socialismen som sådan dyker upp som en egendomligt löst bifogad lösning i slutet av boken, i en dämpad epilog. Det nya i de Beauvoirs teori låg huvudsakligen i att hon sammansmälte de ”ekonomiska” och de ”fortplantningsmässiga” förklaringarna till kvinnornas underordnade ställning genom en psykologisk tolkning av båda. Mannen hävdar sig som individ och fri varelse genom att motarbeta andra jag. Han skiljer sig från djuren just genom att han skapar och uppfinner (inte genom att han fortplantar sig), men försöker fly undan frihetens börda genom att ge sig själv en falsk ”odödlighet” i sina barn. Han dominerar kvinnan, både för att hålla fånget ett annat jag som speglar hans eget och för att skaffa sig barn som han vet är hans egna (hans fruktan för oäkta börd). Idéerna är onekligen ganska slagkraftiga. Men de är mycket verklighetsfrämmande: det är inte lätt att förstå varför socialismen skulle modifiera det grundläggande ”ontologiska” begäret efter en sådan sak som frihet, som de Beauvoir ser som drivkraften bakom fixeringen vid arvsrätten inom ägandesystemet, eller det förslavande av kvinnan som blev följden av det. Faktum är att hon senare har kritiserat denna del av sin bok som varande alltför idealistisk:

I dag skulle jag inta en mera materialistisk hållning i den första volymen. Jag skulle grunda iden om kvinnan som den andra och de manikeistiska argument som detta drar med sig, inte på en idealistisk och apriorisk kamp mellan jagen, utan på fakta som tillgång och efterfrågan. En sådan modifiering skulle inte nödvändiggöra några förändringar i det senare utvecklandet av mina argument.¹²

Men parallellt med den idealistisk-psykologiska förklaringen använder de Beauvoir ett ortodoxt ekonomiskt sätt att se. Detta leder till att hennes behandling av ämnet i den första volymen blir helt evolutionistisk. Denna volym blir en retrospektiv redogörelse för de olika former som kvinnornas villkor har tagit sig inom olika samhällen under tidernas lopp — i huvudsak med anknytning till ägandesystemet och dess inverkan på kvinnorna. Till detta lägger hon olika suprahistoriska teman — myter om det evigt kvinnliga, kvinnotyper genom tiderna, litterär behandling av kvinnor som inte påverkar den grundläggande strukturen hos hennes argument. Framtidsutsikterna för kvinnornas slutliga befrielse är helt skilda från varje historisk utveckling.

¹⁰ August Bebel: a. a., s. 7.

¹¹ V. I. Lenin: ”The Tasks of the Proletariat in Our Revolution”, 1917, i *Collected Works*, XXIV, s. 70.

¹² Simone de Beauvoir: *Force of Circumstance*. s. 192.

Den klassiska socialistiska litteraturen om problemet kvinnans villkor utgår alltså i huvudsak från ekonomiska synpunkter och understryker att hon helt enkelt alltid har underordnat sig den institutionella privata äganderätten. Hennes biologiska status understryker både hennes svaghet när det gäller produktivt arbete och hennes betydelse som ägodel i fortplantningssammanhang. De Beauvoirs tolkning ger båda dessa faktorer en psykologisk anstrykning, men ramen för diskussionen är en evolutionistisk sådan, som inte desto mindre märkbart misslyckas med att projicera en övertygande bild av framtiden, utöver en försäkran om att socialismen kommer att ha kvinnornas befrielse som en av sina integrerande ”beståndsdelar”.

Kate Millets bok *Sexualpolitik* är också skriven utifrån ett socialistiskt perspektiv. Millet konstaterar att den viktigaste delen av hennes bok är det inledande avsnitt där hon utvecklar en teori om *patriarkatet*: den sexualpolitik genom vilken män etablerar sin maktställning och behåller den. Återstoden av boken diskuterar de sexuella relationernas historia från 1830 till 1960, de psykologiska bidragen till bilden av det kvinnliga, de samtida ”samhällsvetenskapernas” perspektiv, två mönsterbildande exempel på statlig manipulering av familjen (Nazityskland och Sovjetryssland) och, den proportionsvis största delen av boken, åsikter om kvinnor och kön som de avslöjas i de två senaste seklerens litteratur. Presenterat på det här sättet låter det slumpmässigt, men ibland dyker det upp en tydligt sammanhållande länk som gör klart att det här inte är fråga om enbart olika illustrationer till en ”teori om patriarkatet”, utan om viktiga bidrag till utvecklandet av denna teori.

Millet fastslår att man inom patriarkatet uppnår det överallt existerande systemet med manlig dominans och kvinnlig underkastelse genom en social anpassning som åstadkommes med ideologiska medel och vidmakthålles genom institutionella metoder. Millet ger oss patriarkatets symptom och några av de medel varigenom det når framgång. Hon demonstrerar att makt inte är rätt; men den är inte heller, skulle jag vilja påstå, politik. De sätt varpå patriarkatet fungerar skiljer sig från hur det fungerar i den mening sätten får när man artikulerar dem. M. a. o. det sätt varpå den manliga dominansen genomsyrar våra liv döljer för oss de olika metoder varmed den opererar. Millet gjorde ett ovärderligt arbete när hon isolerade en del av dessa metoder, men vi behöver fortfarande — vi allesammans — arbeta för att föra samman dessa insikter till en ”teori”. Från den till synes odifferentierade massan (eller röran) av erfarenheter måste vi skilja ut de mekanismer som får patriarkatet som sådant att fungera, men sedan måste vi klarlägga de komplicerade inbördes sammanhangen mellan de komplicerade mekanismer (eller motsägelser) som bildar den komplicerade helheten. En av svagheterna i Millets studie är enligt min uppfattning att den, trots att den isolerar olika mekanismer, inte ställer dem i relation till varandra, utan lämnar oss med en känsla av att de alla på samma sätt, lika slumpmässigt och kaotiskt, bidrar till patriarkatets upprätthållande; man skulle kunna öka ut listan eller röra om i den. Den är ostrukturerad. Det tycks mig som om detta inte vore en tillfällighet, utan inbyggt i föreställningen om patriarkatet som ett självständigt politiskt system. Först och främst kan det inte finnas något sådant som ett *generellt* system. Patriarkatet kan tyckas vara universellt, men för det första är universalitet en del av den ideologi genom vilken det håller sig kvar vid makten, och för det andra är de faktorer som det faktiskt har gemensamt med olika politiska system kombinerade på olika sätt i varje särskilt fall. Varje politiskt system är alltid ett specifikt helt. Detta borde avskräcka oss från att acceptera de ideologiska formuleringar (i detta fall ”universalitet”) som systemet erbjuder oss som grundvalar för vår vetenskapliga undersökning av det. Ett annat problem: ett politiskt system är beroende av (en del av) ett bestämt produktionsmönster: patriarkatet är inte i *sig självt* ett produktionsmönster, även om det är en ständig del av det; även om det är en väsentlig beståndsdel av varje ekonomi, så styr det dem dock inte på ett dominerande sätt. När Millet ser patriarkatet som likvärdigt med ett klassystem,

avlägsnar hon sig från en socialistisk analys och närmar sig en feministisk sådan. Eftersom boken skrevs efter uppkomsten av Kvinnornas befrielseörelse är denna sammansmältning i sig själv intressant.

För det är mot de klassiska socialistiska teoriernas otillräcklighet som både radikala feminister och socialistiska kvinnor inom rörelsen har reagerat, och på samma sätt. Det är mot bakgrund av samtida socialistiska grupper långt mera onyanserade praktiska metoder som Kvinnornas befrielseörelse har grundats.

Socialistiska metoder och Kvinnornas befrielseörelse

I Förenta Staterna var upplevelsen av den tidigare och även den samtida manliga vänstern (svart och vit) ganska hårresande. Detta gällde också — som tidigare påpekats — om Parisgruppen, i något mindre utsträckning om England och Holland och i avsevärt mindre utsträckning om de skandinaviska länderna. Men där socialistiska grupper skenbart har ”respekterat” kvinnornas ställning har ”respekten” haft alla de inslag av förmyndarattityd och mystifikation som det kapitalistiska samhället har belastat begreppet med. Och där respekten i det samtida samhället saknas, har råheten intagit dess plats: hustrun och den prostituerade.

Ellen Willis beskriver den första verkliga konfrontationen mellan den nya vänsterns vita kvinnor och vita män i Washington 1969. Kvinnornas befrielseörelse existerade redan — men i en osäker (eller ohelig?) allians med andra revolutionära grupper. Denna konfrontation ledde till framträdandet av den radikala feminismen, en gren av rörelsen som inte vill ha något som helst att göra med andra radikala organisationers ”eftergifts”- och sexistiska politik. Konfrontationen kom till stånd under demonstrationer mot president Nixon, då denne skulle installeras i sitt ämbete. Där fanns en grupp kvinnor som koncentrerade sig på att bränna sina röstkort, som en illustration till det faktum att man inte kunde ändra på kvinnornas förtryck i Amerika genom att rösta.

Ellen Willis berättar:

Mobes annons i Guardian kräver ett slut på kriget och frihet för svarta och latinamerikaner: inte ett ord om kvinnornas frigörelse. Kvinnor i en annan grupp vill begära av männen att också de förstör sina röstkort. Tydligen har de uppfattat aktionen mera som en protest mot valpolitiken än som ett uttryckligt feministiskt förkastande av tanken att kvinnorna skulle låta sig nöja med rösträtt.

Jag får en underlig känsla av att vi håller på att absorberas. Kommer vi att få en chans att framföra vårt budskap, eller är vi bara här för att visa att vi stöder de betydelsefulla (dvs. manligt orienterade) delarna av vänstern? Vår grupp beslutar sig för att ta upp denna fråga i ett anförande där vi angriper manlig chauvinism inom rörelsen.

Dave Dellinger inleder demonstrationen med ett väckande anförande, där han fördömer krig och rasism.

”Och kvinnorna då, din åsna?” skriker jag.

”Och, hm, nu kommer ett särskilt budskap från Kvinnornas befrielseörelse”, tillägger han. Vi får vår chans. M., från Washingtongruppen, går upp för att tala. Hon protesterar inte mot männen i rörelsen, det kommer som nummer två på vårt program, utan det är bara frågan om tämligen oskyldig radikal retorik — bortsett från att det är en vacker kvinna som talar om kvinnor. Männen blir som galna. ”Klä av dej!” ”Ta ner henne från estraden och knulla henne!” De tjuter och buar och gapskrattar åt omedvetna tvetydigheter som: ”Vi måste gå ut på gatorna.” När S. (Shulamith Firestone), som representerar New York-gruppen, kommer till mikrofonen och förkunnar att kvinnorna inte längre vill vara med om en s. k. revolution som inte innebär ett avskaffande av de manliga privilegierna låter det som ett plötsligt vredesutbrott (snarare än som en genomtänkt redogörelse för Kvinnornas befrielseörelsens politik). När vi kommer så långt som till detta med röstkorten, skakar jag i hela kroppen. Om radikala män så

lätt kan provoceras till att bära sig åt som sydstatssegregationister (under en demonstration vid University of North Carolina urinerade manliga häcklare på en grupp ur Kvinnornas befrielseörelse) vad har vi då att vänta oss av andra? Vad är det vi har gett oss in i? Under tiden har Dellinger gång på gång bett oss lämna estraden, ”för ert eget bästa”. Varför säger han inte åt dem att hålla tyst?¹³

Och från Paris, i Vincennes, majrevolutionärernas enklav:

Vi gick runt och delade ut flygblad, i första hand till kvinnor. En skara människor, kanske hundra, följde efter oss, de flesta av dem såg fientliga ut. Vi hade blivit förberedda på en betydande opposition från männen, var t. o. m. en smula rädda för den, men hade aldrig väntat oss en så våldsamt förolämpande och kränkande behandling. Här skrek ”rörelsens” män grova tillmälen efter oss, som: ”Lotusar”, ”Klä av er”, ”Vad ni behöver är ett ordentligt knull ...”¹⁴

Det finns inte en enda rörelse inom vänstern: arbetarklass, Black Power eller studenter, som kan ställa upp någonting emot dessa erfarenheter.¹⁵ Den radikala feminismen — tron på att förtrycket av kvinnan är det *primära* och det dominerande, steg som en fågel Fenix ur askan av detta slags socialism. Om socialismen skall återfå sin ställning som den enda i *verklig mening* revolutionära politiken (förutom att den erbjuder en vetenskaplig analys av det kapitalistiska samhället) måste den gottgöra sina faktiska försyndelser mot kvinnorna — av vilka den största är att den inte gett kvinnorna en likvärdig plats i sin teori. Många grupper inom Kvinnornas befrielseörelse håller fast vid den marxistiska socialismen, medan de planerar att komplettera en teori vars analys av kapitalismen redan har utvecklats till att omfatta förutsättningarna för en revolution i av imperialister utsugna och feodala länder, och som man därför kan hoppas skall erbjuda insikter i alla former av förtryck, inklusive det av kvinnorna, ett förtryck som hittills har överlevt alla förändringar i produktionsmönstret. Radikala feminister och socialistiska grupper inom Kvinnornas befrielseörelse har, trots sina mycket olika analyser, en gemensam revolutionär politik, i många avseenden byggd på samma grundläggande idéer.

Feminism

Feminismen enar kvinnorna på det totala förtryckets nivå — den är allomfattande (jfr Black Power och ”totalism”). Dess politik är en motsvarande total attack. Dess teori bildar bakgrunden: den första uppdelningen i förtryckare och förtryckta kom med den första arbetsfördelningen — som skedde mellan man och kvinna. Denna ursprungliga dominans måste få prioritet — den måste bli den första som försvinner. Detta är en poetisk rättvisa, men vad är dess politiska innebörd?

Shulamith Firestones upplivande bok, *The Dialectic of Sex*, är den hittills mest fullständiga genomgången av feminismens teori. Den radikala feminismen finner att de marxistiska analysernas svaghet, när det gäller att ta itu med förtrycket av kvinnorna, inte beror på marxismens kroniska underutveckling just på detta område (som marxistiska kvinnor tror) utan på begränsningarna hos teorin som sådan. Det är inte fråga om bristande uppmärksamhet, utan om bristande utrymme.

... vi måste utvidga den historiska materialismen till att omfatta det strikt marxistiska, på samma sätt som relativitetsfysiken inte så mycket upphävde den newtonska fysiken utan snarare drog en cirkel omkring den, begränsade dess tillämpning — men bara genom jämförelse — till ett mindre område. Ty en ekonomisk diagnos knuten till äganderätten till produktionsmedlen, ja, även till fortplantnings-

¹³ US, New York, okt. 1969, ss 99 och 113-15. Även cit. av Celestine Ware, a. a., ss 35-37.

¹⁴ Tryckt i *Black Dwarf*, vol. XIV, nr 37, 5 sept. 1970, s. 15.

¹⁵ Kvinnliga erfarenheter från socialistiska länder är sällan särskilt uppmuntrande. Se Millet: a. a. när det gäller Sovjetryssland, och Chris Camarano: *Leviathan*, vol. II, nr 1, när det gäller Kuba, som två exempel på kritik från Kvinnornas befrielseörelse.

medlen, förklarar inte allt. Det finns ett verklighetsplan som inte har direkta rötter i ekonomiska förhållanden ... Vi kan försöka utveckla en materialistisk historiesyn baserad på själva könet.¹⁶

Den radikala feminismen skulle som en amöba uppsluka marxismen. Den historiska grunden är inte klassernas ekonomiska ofrånkomlighet, utan den naturliga uppdelning i två kön som kommer före. Som materialist lägger Firestone hela vikten vid de objektiva fysiologiska könsolikheterna. Hon diskuterar så här: det är ovedersägligen så att de manliga och kvinnliga medlemmarna av människosläktet är olika; den olikhet som räknas är förmågan att föda barn. Detta inte bara därför att denna har socialt utnyttjats för att förtrycka kvinnorna, utan därför att den i sig själv är en brutal och smärtsam erfarenhet. Följaktligen måste revolutionen riktas inte bara mot en viss historisk form av samhälle (t. ex. kapitalism), utan mot naturen (och dess oöverträffade manifestationer inom all mänsklig kultur):

Feministerna måste ifrågasätta, inte bara hela den *västliga* kulturen, utan hela kulturmönstret som sådant och även organiserandet av naturen ... För en feministisk revolution kommer vi att behöva en analys av könskrigets dynamik, lika omfattande som Marx—Engels analys av klassantagonismen var när det gällde den ekonomiska revolutionen. Mera omfattande. För vi har att göra med ett större problem, med ett förtryck som går tillbaka till icke-historisk tid, till själva djurriket.¹⁷

Precis som eliminerandet av ekonomiska klasser kräver att den ekonomiska ”underklassen” (proletariatet) revolterar, så kräver utplånandet av könsklasserna på samma sätt en revolt av underklassen (kvinnorna). I intet av dessa fall syftar revolutionen till att erövra privilegier, utan till att utplåna skillnader. Detta är att utvidga den materialistiska analysen och ge begreppet revolution en vidare innebörd:

Vi har försökt föra klassanalysen ett steg längre, till dess rötter i den biologiska uppdelningen av könen. Vi har inte förkastat socialisternas insikter; tvärtom utvidgar den radikala feminismen deras analys, ger den en ännu djupare grund i en objektiv verklighet och förklarar på så sätt mycket av det den lämnat oförklarat.¹⁸

Eftersom den verkliga orsaken till uppdelningen i kön är fortplantningssystemet, så måste det revolutionära medlet för uppdelningens avskaffande bli människans vetenskapliga förmåga att överträffa detta system. Vetenskapen besegrar naturen. Den ekologiska revolutionen kommer äntligen att göra slut på den biologiska förnedringen. Feminismen och den nya ekologiska teknologin framträder tillsammans, båda frammanade av det primitiva och förtryckta djuriska liv som mänskligheten lever, i ett sammanhang där teknologiska framsteg ger oerhörda möjligheter. Båda har trätt fram för att protestera mot människans vägran att göra det hon *kunde* göra för att föra himlen närmare jorden. Om de tillbakavisas betyder det bara att mänskligheten som obotligt konservativ föredrar helvetet: kronisk överbefolkning, svält, hårt arbete, smärta, havandeskap, sjukdomar ... Ett accepterande av den feministiska och ekologiska revolutionen skulle betyda att cybernetiken och andra teknologiska nyheter skulle göra slut på allt glädjelöst arbete: arbetet i fabriken och i barnsängen.

En feministisk revolution skulle kunna bli en avgörande faktor för åstadkommandet av en ny ekologisk balans: uppmärksamheten dragen till befolkningsexplosionen, en överflyttning av tyngdpunkten från fortplantning till födelsekontroll och krav på en total utveckling av den artificiella fortplantningen skulle tillhandahålla ett alternativ till den biologiska familjens betryckta situation; cybernetiken skulle, genom att förändra människans relationer till arbete och löner, genom att förvandla ”arbete” till ”lek” (aktivitet för aktivitetens egen skull), tillåta en fullständig omdefiniering av ekonomin, inklusive famil-

¹⁶ Shulamith Firestone: a. a., s. 6.

¹⁷ Ibid., s. 2.

¹⁸ Ibid., s. 13.

jeenheten som ekonomisk kapacitet. Den dubbla förbannelsen, att människan skall äta sitt bröd i sitt anletes svett och kvinnan med smärta föda sina barn, skulle med teknologins hjälp lyftas bort för att för första gången göra det möjligt för människan att leva ett mänskligt liv.¹⁹

Den radikala feminismen, revolutionen för befrielsen av världens förtryckta majoritet, skulle befria provrörsbarnen, barnfarmarna och storebror-kontrollen från deras bundenhet vid den ”sköna nya världen” och 1984 och garantera att ett mänskligt tillämpande av dessa idéer till slut skulle befria mänskligheten ur den plågsamma biologiska fällan. På så sätt skulle kulturen äntligen övervinna naturen och den ”slutgiltiga revolutionen” kunna genomföras.

Analysen leder till några mycket passande upptäckter, som t. ex. det förtryck som både kvinnor och barn utsätts för, det sätt på vilket alla kulturer är genomvävda av ett grundläggande mönster av familjrelationer, och förtryckets psykologi. Firestones kritiska granskning av många av de mystifikationer som omger kvinnan, havandeskap, ”förälskelse”, etc. är nyttig. Men vad blir det av de grundläggande premisserna? Könets ”dialektik”? En utvidgning av den historiska materialismen? Naturligtvis är det materialistiskt att utvidga den marxistiska klassanalysen till att omfatta uppdelningen i två kön, men det gör den varken historisk eller dialektisk. Faktum är att den bara för oss tillbaka till den typ av dualistiska begrepp som föregick upptäckten av den dialektiska materialismen. Att framtidens teknologisk-ekologiska revolution kommer att överbrygga och harmonisera den biologiska och kulturella tvådelningen — man/kvinna — gör på intet sätt detta till ett dialektiskt moment. Den dialektiska materialismen förutsätter en komplicerad (inte dualistisk) struktur, vari samtliga element står i motsägelse till varandra; vid någon punkt kan dessa motsägelser smälta samman, explodera och övervinnas, men den nya fusionen kommer att stå i motsats till något annat. Det mänskliga samhället är, och kommer alltid att vara, fullt av motsägelser. Aldrig kan den komplicerade strukturen bli ett enkelt helt på det sätt som Firestone antyder:

Vad vi kommer att få i nästa kulturrevolution är en reintegration av det manliga (teknologiska mönstret) med det kvinnliga (estetiska mönstret) för att skapa en androgyn kultur som överträffar höjdpunkterna hos båda dessa kulturella strömningar, eller till och med summan av deras integration. Mera än ett äktenskap, snarare ett avskaffande av själva de kulturella kategorierna, ett ömsesidigt upphävande — en explosion av materia-antimateria, som slutar med puff! kulturen själv. Vi kommer inte att sakna den. Vi kommer inte längre att behöva den: vid den tiden kommer mänskligheten att helt ha gjort sig till herre över naturen, kommer att ha förverkligat sina drömmar *på riktigt*.²⁰

Teorin är inte mera *historisk* än den är dialektisk. Att påstå att tvådelningen av könet gav det första förtrycket, och att den ligger till grund för allt förtryck, kan vara riktigt, men det är en allmän, obestämd sanning, en förenklad materialism, ingenting annat. När allt kommer omkring kan vi säga att det alltid har funnits en herreklass och en tjänande klass, men det är viktigt hur dessa fungerar (vare sig det är fråga om feodala godsägare och bönder, kapitalister och arbetare, eller något annat); det har alltid funnits klasser, precis som det alltid har funnits kön, men hur fungerar de inom varje given typ av samhälle? Utan sådan kunskap (historisk materialism) har vi inga medel att röja undan dem. Det är denna kunskap, och revolutionär handling baserad på den, som avgör vilken väg teknologin skall gå — mot friheten eller mot 1984.

Marxismen har inte utvecklats tillräckligt för att i sig uppta nya vetenskapliga rön (t. ex. Freuds, som Firestone med all rätt anser så viktiga). Framläggandet av en teori, som förklarar förtrycket av kvinnorna, kommer med all sannolikhet att göra att vi förkastar vissa av de påståenden som gjorts av Marx och marxister — förkastar dem just därför att vi har tillgodogjort oss den

¹⁹ Ibid., ss 228-229.

²⁰ Ibid., s. 214.

marxistiska dialektiska materialismens metoder. Som Lenin sade får vi inte ”offra Engels metod för bokstavstro på det han skrev”.

Engels säger uttryckligen att materialismen måste förändras till sin form med varje epokgörande upptäckt även på det naturvetenskapliga området (”för att inte tala om mänsklighetens historia”). (Engels: *Ludwig Feuerbach*.) En revision av Engels materialism till ”formen”, en revision av hans natur-filosofiska teser, är alltså inte alls någon ”revisionism” i denna terms accepterade mening, utan tvärtom något som marxismen själv kräver.²¹

Den marxistiska metoden måste faktiskt tvingas att absorbera de nya vetenskapliga upptäckterna och sådana nya samhällskrafter som feminismen, men den måste användas historiskt och dialektiskt. Firestone har kastat båda dessa begrepp överbord i ett återvändande till en dualistisk grund och dess monistiska lösning detta är ”materialism nertill och idealism upptill”.

Vart är vi på väg?

Kanske kommer den största enskilda teoretiska striden i framtiden att stå mellan liberationister med en socialistisk analys och feminister med en ”radikal feministisk” analys. Men denna framtid har kommit för tidigt. Konflikten är för tidig, därför att ingendera gruppen ännu har utvecklat någon ”teori”. Den ”praktiska verksamhet” ur vilken teorin skulle växa fram har bara börjat. Detta är inget argument för ”skynda långsamt” och liknande timida uppmaningar; en rörelses ”omogenhet” bör aldrig bli en ursäkt för att inte gå framåt — den är ”omogen” bara så länge den vägrar att marschera på. Men det är ett argument för det samtidiga kravet på en radikal feministisk medvetenhet och på utvecklandet av en socialistisk analys av kvinnoförtrycket.

Den främsta orsaken till att striden har börjat för tidigt finner man i den kvinnliga befrielse-rörelsens förhistoria. Ansvar ligger främst hos de socialistiska grupperna i västvärlden under sextioalet. Den mycket stora flexibilitet de visade vid analyserandet av nya revolutionära grupper — svarta, studenter och ungdom gjorde att de antingen förhastat hänförde dem till det dogmatiska socialistiska lägret, eller betraktade dem såsom varande helt utom räckhåll för någon socialistisk teori. Kvinnorörelsen utmärks i detta avseende av samma dualism. De radikala feministernas förkastande av socialismen är bara den andra sidan av samma företeelse som den förhastade anslutningen till den revolutionära socialismen av dessa systrar på vänsterkanten som alltid har hållit till i dess utkanter utan någon riktig ”plats” inom den — vare sig teoretisk eller praktisk. Kravet att ”vad vi måste förstå är sambandet mellan Kvinnornas befrielse-rörelse och socialismen” är tvillingsyster till ”socialismen har ingenting att erbjuda oss”. Det är inte ”sambandet” mellan oss och socialismen som det är frågan om — det är användandet av den vetenskapliga socialismen som en metod för analys av just det förtryck vi utsätts för och därmed också av vår revolutionära roll. Enligt min åsikt kräver en sådan metod att man förstår den radikala feminismen lika väl som de tidigare utvecklade socialistiska teorierna.

Feministisk medvetenhet är det material vår politik måste arbeta med, om den skall kunna vidareutvecklas. Kvinnornas befrielse-rörelse befinner sig nu i det skede då den måste omvandla vår ”instinktiva” känsla av att vara förtryckta som kvinnor till en medvetenhet om vad förtrycket innebär. Denna medvetenhet blir rationell när vi förstår de faktiska förhållanden som bestämmer detta förtryck. För ögonblicket existerar den ursprungliga ”instinkten” jämsides med möjligheterna att omvandla den till en rationell medvetenhet. ”Instinkten” kommer till uttryck i alla våra protester mot *varje* yttring av det förtryck vi upplever det är här som det skämtsamma, spontana behåbrännandet, rökbomberna vid Miss World-tävlingarna, beskrivningarna av hus-

²¹ V. I. Lenin: ”The Recent Revolution in Natural Sciences and Philosophical Idealism”, *Collected Works*, vol. XIV, s. 251.

hållsarbetets bedrövlighet och de förnedrande kvinnojobben har sin plats, precis som förstörandet av maskiner och beskrivningar av arbetarnas ”verkliga liv” spelade sin roll vid framväxten av arbetarklassens medvetenhet. Det är som om vi plötsligt upptäcker vad man gör med oss. Socialister i rörelsen som vill bekämpa den feministiska instinkten glömmar att de kommer att storma fram tomhänta mot vapen som de själva borde lära sig använda. Vi måste uppleva innebörden i det förtryck vi själva utsättes för.²²

Men där socialister undviker att utforska förtryckets orsaker för att i stället ägna sig åt en teori som stämmer med tidigare socialistiska analyser (en teori som oundvikligen måste vara idealistisk), bygger radikala feminister upp en alltför stel teori på grundval av den feministiska instinkten. Idén om en odifferentierad manlig dominans från äldsta tider fram till nuet ger bara en teoretisk bild av det sätt varpå förtryck vanligen upplevs. Det är ungefär samma sak som när en arbetare ser den egna arbetsgivaren som den enda fienden, helt enkelt därför att han tycks vara direkt ansvarig för den individuella exploateringen. Detta är en sida av förtrycket eller exploateringen och bör inte ignoreras, men får inte heller uppfattas som en bild av den totala situationen. Å andra sidan undviker dessa som motsätter sig den radikala feminismens analys av männen som förtryckarna, en mycket viktig sida av förtrycket om de helt enkelt säger: ”Nej, det är inte männen, det är systemet.” De båda uppfattningarna kompletterar varandra, och den feministiska instinkten visar rätt när den upplever den ledande roll som männen spelar i det allmänna förtrycket.

Jag tror alltså att vi till fullo måste utveckla vår feministiska medvetenhet och samtidigt omvandla den genom att inleda en vetenskaplig socialistisk analys av vårt förtryck. De två processerna måste fortsätta parallellt — den feministiska medvetenheten kommer inte att på ett ”naturligt” sätt utveckla sig till en socialism och bör inte heller göra det: de två begreppen är lika viktiga och måste utvecklas tillsammans. Om vi enbart utvecklar den feministiska medvetenheten (som radikala feminister föreslår), kommer vi inte att få någon politisk medvetenhet, utan en motsvarighet till den nationella chauvinismen bland tredje världens nationer eller till lönetänkandet bland arbetarklassens organisationer; en medvetenhet som enbart gäller den egna gruppens problem och intressen. Politisk medvetenhet reagerar inför alla former av förtryck.

Men om å andra sidan våra socialistiska ”teorier” ignorerar vår feministiska medvetenhet, kan de inte förstå kvinnoförtryckets alldeles speciella natur. Varje ”teori” som inte har arbetat med detta problem faller omedelbart offer för en idealistisk borgerlig ideologi, eftersom denna är kapitalismens dominerande ideologi och naturligtvis vägrar att erkänna varje analys av förtrycket som motsäger den.

Radikala feminister och de socialister inom rörelsen som förnekar den feministiska medvetenhetens betydelse presenterar sina uppfattningar som direkta motsatser, men isolerade hamnar de båda i samma situation, där de faller offer för det borgerliga tänkandets viktigaste lärosatser: empirism och idealism. Radikala feminister gör en ”teori” av den konkreta upplevelsen av förtryck, medan dessa som vi kan kalla ”abstrakta socialister” undviker det speciella förtryck som kvinnor är utsatta för och *idealiserar* de förtrycktas roll.

²² Shulamith Firestones (a. a., ss 40-41) kritik verkar riktig: ”Kvinnliga politiker är ur stånd att framlägga en trovärdig politik, därför att de aldrig på allvar har gjort motstånd mot det förtryck de utsätts för som *kvinnor*. Deras oförmåga att komma fram till en egen feministisk 'leftistisk' analys, deras behov av att vid alla tillfällen anknyta sin egen politik till någon 'grundläggande kamp' hellre än att se den som det centrala, eller t. o. m. som i sig själv revolutionär, har sin direkta orsak i deras kvardröjande känsla av kvinnlig underlägsenhet. Deras oförmåga att sätta sina egna krav i främsta rummet, deras behov av manligt godkännande ... att politiskt legitimera dem gör dem oförmögna att bryta med andra rörelser när så blir nödvändigt, vilket hänvisar dem till ren vänsterreformism, brist på originalitet och, i sista hand, politisk sterilitet.”

Den debatt som jag här har försökt formulera kan kanske tyckas ligga tämligen fjärran från de flesta människors upplevelse av sina meningsskiljaktigheter med rörelsen, men genom att ställa upp vissa av argumenten mot varandra i ett slags tabellform kanske jag kan göra det hela mera konkret.

Radikala feminister

Det är männen som är förtryckarna.

Alla samhällen har styrts av män.

Det börjar med en psykologisk maktkamp, som männen vinner.

Socialismen har ingenting att erbjuda oss.

Socialistiska länder förtrycker kvinnor.

Vad vi vill är att alla kvinnor skall förena sig mot männen och det av män dominerade samhället.

Vi vill befria kvinnorna från männens förtryck.

Abstrakta socialister

Männen är inte förtryckarna det är systemet.

Kapitalismen förtrycker kvinnorna.

Det börjar med den privata äganderätten.

Vi måste upptäcka ”vår samhörighet” med socialismen.

Läget för kvinnorna i de socialistiska länderna är inte särskilt bra — men det är för att det inte ingick i den revolutionära kampen att befria kvinnorna.

Det är nödvändigt att övertyga männen om det betydelsefulla i vår kamp. Också de är förtryckta av sina roller.

Under kapitalismen är alla människor alienerade. Vi vill befria alla för att de skall kunna bli ”hela människor”.

Båda dessa riktningar har möjligen rätt tillsammans, båda har säkert fel var för sig. Följaktligen är en konflikt mellan dem förhastad. Den ”radikala feminismen” tar, när den lägger beslag på *upplevelsen* av förtrycket, itu med det ideologiska och psykologiska förtrycket av kvinnor. Den ”abstrakta socialismen” pekar på det ekonomiska förtrycket och antyder, på ett banalt och föråldrat sätt, den betydelse som relationerna mellan olika grupper har och den komplicerade strukturen hos ett visst bestämt samhälle.

Om vi kunde börja använda den vetenskapliga socialismens metoder på det material om kvinnoförtrycket som feminismen är det mest avancerade uttrycket för, så skulle faktiskt en ”teori” kunna utvecklas ur detta.

Det är sant att de socialistiska länderna fortfarande tenderar att diskriminera kvinnor — vilket knappast är förvånande med tanke på deras långa förhistoria och hur den gestaltat sig. Men vad som är viktigare är att förtrycket av kvinnorna är inbyggt i det kapitalistiska systemet — vilket det inte är i det socialistiska. För att kunna kämpa för kvinnoförtryckets avskaffande måste vi ta reda på varför och på vilket sätt detta förtryck är strukturellt nödvändigt i vår tid. Eftersom det är strukturellt nödvändigt, kommer denna kamp att inbegripa, och vara en del av, alla de människors kamp som på liknande sätt är nödtvunget förtryckta. Det är här inte fråga om något allmänt konstaterande av att ”alla människor är alienerade under kapitalismen” (eller alla män och kvinnor) utan om särskilda grupper. Relationerna mellan dessa är viktiga för vår förståelse av vår egen situation — som isolerad grupp kan vi inte rätt fatta det förtryck vi själva är utsatta för.

Feminismen är alltså det område inom vilket en socialistisk analys kan arbeta. Den är något för alla kvinnor, oavsett klasstillhörighet eller tidigare politisk inställning: *den handlar om att vara kvinna*. I sig själv kan den inte producera någon revolutionär ideologi, lika litet som arbetarnas medvetenhet *som sådan* kan producera en:

Eftersom det inte kan bli tal om en självständig ideologi som formuleras av de arbetande massorna själva under denna rörelses utveckling, så finns det bara ett val — mellan en borgerlig och en socialistisk ideologi. Det finns ingen medelväg (för mänskligheten har inte skapat någon ”tredje” ideologi, och dessutom kan det, i ett samhälle sönderslitet av klassmotsättningar, aldrig finnas något sådant som en ideologi över klasserna eller en icke-klassideologi). Att försvaga den socialistiska ideologin *på något sätt, att avvika från den på minsta vis*, betyder alltså att stärka den borgerliga ideologin.²³

Det besvärliga är att ”socialister” försöker hindra feminister från att ha sin ”feministiska medvetenhet” genom att begära att de skall satsa på en den arbetande klassens ”ideologi” — som är lika non-existent som en feministisk ideologi. Alla förtryckta grupper — arbetare, kvinnor, koloniserade folk — kan ha sin förtryckta medvetenhet, men den ideologi de förespråkar måste antingen vara den som dominerar i det samhälle som förtrycker dem (borgerlig ideologi) eller den som de medvetet har anslutit sig till för det samhälle som kommer att avlösa detta (socialistisk ideologi). Samtliga gruppers förtryckta medvetenhet bidrar till denna socialistiska ideologis sammansättning — om något slag av förtryckt medvetenhet saknas i bilden så är detta en förlust. Den feministiska medvetenheten har varit otillräckligt representerad vid utformandet av den socialistiska ideologin, liksom förtrycket av kvinnorna, åtminstone hittills, inte har bekämpats tillräckligt effektivt av de socialistiska revolutionerna.

²³ V. I. Lenin: *What Is To Be Done?*, s. 39.

Del II Förtrycket av kvinnorna

5. Kvinnornas ställning: 1

Den radikala feminismen försöker åstadkomma en analys av kvinnoförtrycket genom att göra detta till själva problemet. Det största, det första och det främsta. Medan en sådan teori i första hand beskriver upplevelsen, understryker den inte desto mindre problemets storlek. Vad vi behöver är en teori som på samma gång är tillräckligt omfattande och i stånd att gå in på detaljer. Vi måste ta reda på *varför* kvinnor alltid har varit förtryckta, och hur de förtrycks i dag och på vilka olika sätt de förtrycks på olika håll. Precis som de radikala feministerna kräver, måste vi ägna oss åt en teori om förtrycket av alla kvinnor, men samtidigt inte förlora ur sikte dess historiska samband med allt förtryck. Vi bör ställa de feministiska frågorna, men försöka komma med en del marxistiska svar.

Kvinnornas situation skiljer sig från varje annan förtryckt samhällsgrupp: de utgör hälften av människorasen. I vissa fall är de exploaterade och förtryckta på samma sätt som och tillsammans med andra exploaterade klasser eller förtryckta grupper — arbetarklassen, de svarta, etc. ... Tills vi får en revolution inom produktionen, kommer arbetsmarknadssituationen att bestämma kvinnornas situation i en värld av män. Men man har givit kvinnorna en egen värld: familjen. Kvinnorna är exploaterade i arbetet och förvisade till hemmet: dessa två förhållanden utgör summan av deras förtryck. Deras underläge i produktionen skymms bort av deras förutsatta dominans inom den egna världen — familjen. Vad är familjen? Och vilka faktiska funktioner fyller kvinnan inom den? Liksom kvinnan själv framstår familjen som något naturligt, men är i verkligheten en produkt av kulturen. Det finns ingenting oundvikligt i den form familjen har eller den roll den spelar, mer än det finns i kvinnornas väsen och roll. Det är ideologins uppgift att framställa dessa givna sociala typer som aspekter av naturen själv. Båda kan paradoxalt nog upphöjas till ideal. Den ”sanna” kvinnan och den ”sanna” familjen är sinnebilder för fred och välstånd: i verkligheten kan båda vara hemvist för maktmissbruk och förtvivlan. Det skenbart naturliga tillståndet kan fås att verka mera attraktivt än människors mödosamma försök att skapa en kultur. Men det Marx skrev om den borgerliga myten om antikens guldålder är just en beskrivning av kvinnans rike.

... på ett sätt framstår antikens barnsliga värld som överlägsen, och är det, i den mån vi söker slutna former och etablerad begränsning. Antikens värld gav en inskränkt tillfredsställelse, medan den moderna världen lämnar oss otillfredsställda eller, där den förefaller att vara nöjd med sig själv, är *vulgär* och *ond*.¹

”Kvinnoideologin” framställer kvinnan som ett odifferentierat helt — ”en kvinna”, lika över hela världen, evigt densamma. På samma sätt uppfattas ”begreppet” familjen som en enhet som trotsar tid och rum, det har alltid funnits familjer ... Inom dess antaget permanenta struktur har kvinnan sin plats. Så går talet ... Varje analys av kvinnan och av familjen måste ta itu med denna ideologiska föreställning om deras permanens och deras sammansmältning till ett monolitiskt helt, mor och barn, en kvinnas plats ... hennes naturliga roll. Teoretisk analys och revolutionär handling måste förstöra och krossa det oundvikliga i denna kombination.

Tidigare socialistisk teori har underlåtit att dela upp kvinnans villkor i dess separata strukturer, vilka tillsammans bildar en komplicerad — inte en enkel — enhet. För att göra detta måste man avvisa tanken att kvinnans villkor kan härledas ur det ekonomiska systemet (Engels), eller symboliskt jämföras med samhällets (tidig Marx). Snarare måste de ses som en speciell struktur,

¹ Karl Marx: *Pre-Capitalist Economic Formations*, Lawrence & Wishart, 1964, s. 85.

sammansatt av olika element. Variationerna i kvinnans villkor genom tiderna kommer att framstå som resultat av olika kombinationer av dessa element — vi får på detta sätt inte en bild av en likformig ekonomisk utveckling (de Beauvoir), eftersom elementen är kombinerade på olika sätt vid olika tidpunkter. Inom en komplicerad helhet har varje enskild sektor sin egen autonoma verklighet, även om var och en av dem i sista hand, men bara i sista hand, bestäms av den ekonomiska faktorn. Denna komplicerade helhet betyder att ingen motsägelse i samhället någonsin är enkel. Eftersom varje sektor kan röra sig med olika hastighet, betyder syntesen av de olika tidskalorna i den totala strukturen att motsägelserna ibland upphäver varandra och ibland förstärker varandra. På grund av att den enhet som är kvinnans villkor vid varje given tidpunkt på detta sätt är en produkt av flera strukturer som rör sig med olika hastigheter är den alltid ”överreglerad”.²

De viktigaste komponenterna i kvinnans situation kan sägas vara följande: produktion, fortplantning, sexualitet och barnuppfostran. Tillsammans bildar dessa den ”komplicerade enhet” som är hennes ställning, men varje särskild komponent kan vid en viss given historisk tidpunkt ha utvecklats olika långt. Var och en av dem måste alltså undersökas för sig för att man skall få en uppfattning om kvinnans ställning i dag och om hur den skall kunna förändras. De följande sidorna gör inte anspråk på att ge någon historisk redogörelse för varje sektor. Det är bara fråga om vissa allmänna reflexioner kring kvinnans olika roller och deras inbördes sammanhang.

1. Produktion

Den biologiska uppdelningen av könen i manligt och kvinnligt, och den arbetsfördelning som är baserad på denna uppdelning, har i alla tider verkat som en naturnödvändighet. Den anatomiskt mindre och svagare kvinnan tycks genom sin fysiologi och sin psyko-biologiska ämnes-sättning alltid förbli en mindre värdefull medlem av en arbetsstyrka. Det har alltid understrukits hur mannens överlägsenhet, särskilt under samhällsutvecklingens tidigare skeden, gav honom de möjligheter att besegra naturen som förnekades kvinnan. När kvinnan en gång hade fått sig tilldelad de lägre sysslor som hörde ihop med livets uppehållande, medan mannen åtog sig att erövra och skapa, blev hon ett föremål för ägande, liksom privat egendom och barn. Marx, Engels, Bebel, de Beauvoir — de viktigaste socialistiska författare som skrivit om ämnet — kopplar samman bekräftelsen på och fortsättningen av kvinnoförtrycket, sedan man hade fastslagit hennes fysiska underlägsenhet när det gällde hårt kroppsarbete, med tillkomsten av privat äganderätt. I primitiva, antika, orientaliska medeltida och kapitalistiska samhällen har den mängd arbete som utförts av kvinnor alltid varit ansevärd (den har vanligen varit mycket mer än ansevärd). Frågan gäller alltså bara formen av arbete. Hushållsarbete tar även i dag en enorm mängd tid om man räknar efter samma grunder som inom produktionen.³ I Sverige har man beräknat att kvinnor i hushållsarbete gör 2 340 miljoner arbetstimmar per år, jämfört med 1 290 miljoner arbetstimmar inom industrin. Chase Manhattan Bank uppskattade en kvinnas genomsnittliga arbetsvecka till 99,6 timmar. I vilket fall som helst har kvinnans fysik aldrig permanent eller ens i övervägande grad hänvisat henne enbart till de enkla sysslorna i hemmet. I många

² Se Louis Althusser: ”Contradiction and Overdetermination”, i *For Marx*, Allen Lane, London, 1970. För att beskriva rörelsen hos den komplexitet som jag har talat om använder Althusser den freudianska termen ”överreglering”. Frasen ”*unité de rupture*” (nämnd nedan) anspelar på det ögonblick när motsägelserna förstärker varandra så att de bildar förutsättningarna för en revolutionär förändring.

³ Apologister som hävdar att hushållsarbete, även om det är tidskrävande, är lätt och relativt trevligt, vägrar att erkänna den trista och degraderande rutinen. Lenin kommenterade detta: ”Ni vet alla att kvinnorna, även när de har alla rättigheter, ändå är utsatta för förtryck, eftersom allt hushållsarbete överlämnas åt dem. I de flesta fall är hushållsarbete det mest improduktiva, det mest barbariska och slitsamma arbete en kvinna kan utföra. Det är utomordentligt underordnat och inbegriper ingenting som på något sätt kan bidra till kvinnans utveckling.” (*Collected Works*, vol. XXX, s. 43.)

bondesamhällen har kvinnor arbetat på åkern lika mycket eller mer än männen.

Fysisk svaghet och tvång

Antagandet bakom de flesta socialistiska analyser är att den avgörande faktorn när den utveckling inleddes som gav kvinnorna deras underordnade ställning, var deras sämre förmåga att utföra krävande fysiskt arbete. Men detta är faktiskt en grov förenkling. Det som historiskt sett har bestämt kvinnan för rollen som underordnad mannen, är lika mycket hennes mindre benägenhet och förmåga att gripa till våld, som hennes lägre arbetskapacitet. I de flesta samhällen har kvinnan inte bara varit ur stånd att uträtta lika mycket hårt arbete som mannen, utan också ur stånd att slåss som han. Mannen har inte bara styrkan att kunna hävda sig gentemot naturen, utan också mot sina medmänniskor. Socialt tvång har samverkat med den direkta fördelning av arbetet, som baserades på den biologiska förmågan, i en mycket större utsträckning än man vanligen velat medge. Kvinnor har blivit tvingade att utföra "kvinnoarbete". Naturligtvis kan detta tvång inte beskrivas som en direkt aggression. I primitiva samhällen kanske det får anses klart att kvinnorna var fysiskt mindre lämpade för jakt. I jordbrukande samhällen, där kvinnornas underlägsenhet är socialt fastlagd, faller på deras lott det hårda arbetet med att plöja och gräva. Här blir det nödvändigt med tvång. Inom högre civilisationer och mera komplicerade samhällen blir kvinnans fysiska brister åter relevanta. Kvinnor anses inte kunna användas vare sig i krig eller när det gäller att bygga städer. Men i och med den tidiga industrialiseringen blev det på nytt viktigt att använda tvång. Som Marx skrev: "i den mån maskiner gör muskelkraft överflödigt blir de en orsak till anställning av arbetare med mindre muskelstyrka och sådana vilkas kroppar ännu inte är färdigutvecklade, men vilkas lemmar är så mycket smidigare. Därför sökte de kapitalister som införde maskiner i första hand kvinnor och barn att sköta dessa."⁴

Rene Dumont påpekar att i många delar av det tropiska Afrika i dag går männen ofta sysslolösa, medan kvinnorna tvingas att arbeta hela dagarna. "Den afrikanska kvinnan upplever ett trefaldigt slaveri: genom det påtvingade äktenskapet; genom hemgift och månggifte, som ökar männens möjlighet att lata sig och samtidigt deras sociala prestige; och slutligen genom den mycket orättvisa arbetsfördelningen."⁵ Denna exploatering har inget som helst "naturligt" ursprung. Kvinnor kanske utför sina "tunga" plikter i dagens Afrika, inte av fruktan för fysisk misshandel från männens sida, utan därför att dessa plikter är "hävdudda" och i samhällssystemet inbyggda roller. Vidare kan man säga att tvångsvälde förutsätter ett annat slags relationer mellan den tvingande och den tvingade än de som råder vid exploatering. Tvånget är snarare politiskt än ekonomiskt. När Marx beskrev tvångsvälde sade han att Herren behandlade slaven eller trälen som den "oorganiska och naturliga förutsättningen för sin egen fortlevnad". Dvs. arbetskraften blir en lika naturlig ägodel som allt annat — boskap eller jord:

Produktionens ursprungliga villkor framstår som naturliga förutsättningar, *naturliga villkor för den producerandes existens*, precis som hans levande kropp, hur fortplantad och utvecklad av honom den än är, inte ursprungligen är skapad av honom själv, utan framstår som hans *grundförutsättning*.⁶

Detta är i allra högsta grad kvinnans villkor. För i stället för att kvinnans *fysiska* svaghet har fjärrmat henne från produktivt arbete, har hennes *sociala* svaghet i dessa fall uppenbarligen gjort henne till dettas främsta slav.

Denna sanning, hur elementär den än verkar, har icke desto mindre konstant ignorerats av socialistiska författare i ämnet, med resultatet att det finns en ogrundad optimism i deras förut-

⁴ Karl Marx: *Kapitalet*, del 1.

⁵ Rene Dumont: *L'Afrique Noire est Mal Partie*, 1962, s. 210. (Sv. övers.: *Afrikas dåliga start*.)

⁶ Karl Marx: *Precapitalist Economic Formations*, s. 87

sägelser om framtiden. För om det är just den biologiska oförmågan till mycket hårt fysiskt arbete som har bestämt kvinnan för en underordnad ställning, så skulle utsikterna till en avancerad maskinteknologi, med möjligheter att avskaffa behovet av oavlåtlig fysisk ansträngning, kunna tyckas lova kvinnornas befrielse. För ett ögonblick tycks sålunda själva industrialiseringen förkunna denna befrielse. Så skrev till exempel Engels:⁷

Den första förutsättningen för kvinnornas frigörelse är återförandet av hela kvinnokönet till den offentliga industrin ... Och detta har blivit möjligt enbart som ett resultat av en modern industri i stor skala, som inte bara tillåter att kvinnor deltar i produktionen i stort antal, utan faktiskt ropar på dem och dessutom strävar att också förvandla hushållsarbetet till en industri.⁷

Vad Marx sade om den tidiga industrialismen är inte mindre, men heller inte mera, sant om ett automatiserat samhälle:

... det är tydligt att det förhållandet, att den kollektiva arbetsgruppen består av individer av båda könen och av alla åldrar, med nödvändighet, *under lämpliga förutsättningar*, måste bli en källa till mänsklig utveckling; trots att samma förhållande i sin spontant utvecklade, brutala, kapitalistiska form, där arbetaren är till för produktionsprocessen och inte produktionsprocessen för arbetaren, är en fördärvlig källa till korruption och slaveri.⁸

Industriarbete och automatisering utlovar båda förutsättningarna för en kvinnornas befrielse parallellt med männens — men inte mer än förutsättningarna. Det står alltför klart att industrialiseringen hittills inte har befriat kvinnorna i detta avseende, varken i väst eller i öst. De Beauvoir hoppades att automationen skulle medföra en avgörande, kvalitativ skillnad genom att helt utplåna betydelsen av den fysiska olikheten mellan könen. Men att förlita sig på något sådant är att ge tekniken en självständig roll som historien inte bekräftar. Under kapitalismen kan automationen eventuellt leda till en ständigt växande strukturell arbetslöshet som skulle utestänga kvinnorna (tillsammans med invandrarna) — de senaste och minst integrerade rekryterna inom arbetsstyrkan och de som ideologiskt har det minsta värdet för ett borgerligt samhälle — från produktionen efter bara ett kort mellanspel i den. Teknologin påverkas av den totala samhällsstrukturen, och det är den som kommer att avgöra kvinnans framtid i arbetslivet. Det är relationerna mellan samhällskrafterna och teknologin som Firestones ”ekologiska” revolution till slut ignorerar.

Fysiska brister utgör inte nu, mer än tidigare, en tillräcklig förklaring till att kvinnan hänvisas till en underordnad ställning. Tvånget har förskönats till en ideologi som delas av båda könen. Viola Klein påpekar, i en kommentar till resultaten av hennes utfrågning av kvinnor i arbetslivet: ”Det finns inte ett spår av feminin jämlikhetssträvan — militant eller annan — i något av de svar som kvinnorna gav på formulärets frågor; där finns inte ens underförstått att kvinnor har 'rätt till arbete'.”⁹ Förvägrad, eller avvisande, en roll inom *produktionen*, skapar kvinnan inte ens förutsättningarna för sin befrielse. Men inte heller hennes närvaro i arbetskraften utplånar det förtryck hon utsättes för inom familjen.

2. Fortplantningen

Kvinnornas frånvaro från den avgörande produktionssektorn, naturligtvis historiskt sett, har inte enbart orsakats av deras förutsatta fysiska svaghet, i samband med tvång — utan också av deras roll i fortplantningen. Moderskap nödvändiggör bortovaro från arbetet, men det är inte detta som är avgörande. Det är snarare kvinnornas roll i fortplantningen som, i varje fall inom det kapita-

⁷ Friedrich Engels: a. a., II, ss 233, 311.

⁸ Karl Marx: *Kapitalet*, del I.

⁹ Viola Klein: ”Working Wives”, *Institute of Personnel Management Occasional Papers*, nr 15, 1960, s. 13.

listiska samhället, har blivit det andliga ”komplementet” till männens roll inom produktionen. Att föda barn, uppfostra dem och sköta hemmet — enligt denna ideologi bildar dessa uppgifter stommen i kvinnans naturliga strävan. Denna tro har vunnit stort inflytande på grund av den till synes universella ställning som familjen har fått som mänsklig institution. Det råder inga tvivel om att marxistiska analyser inte har gjort rättvisa åt dessa grundläggande problem. Den fullständiga uraktlåtenheten att ge något som helst praktiskt innehåll åt en slogan som ”avskaffandet” av familjen är ett slående bevis för detta (likaväl som för tomheten i själva tanken).

Moderskapets biologiska funktion är ett universellt, ”atemporal” faktum och tycks som sådant ha undgått den marxistiska historiska analysens kategorier. Ur detta skall dock följa den s. k. stabila och överallt existerande familjen, om också i mycket olika former.¹⁰ När detta en gång är accepterat kommer kvinnans sociala underkastelse — om också framställd som en hedersam men annorlunda roll (jfr sydstatsrasisternas ideologi jämlik-men”åtskild”) — att oundvikligen följa som ett oöverberrörligt biohistoriskt faktum. Utvecklingen blir alltså: moderskap, familj, frånvaro från produktionen och det offentliga livet, sexuell ojämlikhet.

Det som håller samman det här resonemanget är iden om familjen. Föreställningen att ”familj” och ”samhälle” har samma utbredning eller att det numera är omöjligt att tänka sig ett avancerat samhälle som inte är grundat på kärnfamiljen, trots revolutionära påståenden om motsatsen, är fortfarande mycket utbredd. Man kan diskutera den på allvar bara utifrån frågan vad familjen egentligen är — eller snarare vilken kvinnornas roll i familjen är. När man gjort detta framstår problemet i ett helt nytt ljus. För det är fullt klart att kvinnans roll i familjen — primitiv, feodal eller borgerlig — påverkas av tre helt skilda faktorer: fortplantning, sexualitet och barnuppfostran. I dagens moderna familj finns det inget direkt, naturligt samband mellan dessa, utan bara ett historiskt. Vi kan lätt konstatera att det är så. Så är t. ex. det biologiska föräldraskapet inte nödvändigt identiskt med det sociala (adoption). Det är således nödvändigt att diskutera, inte familjen som en oanalyserad företeelse, utan de separata strukturer som i dag bildar familjen, men som i morgon kan grupperas om till ett helt nytt mönster.

Som jag tidigare har sagt betraktas fortplantningen som en skenbart konstant och tidlös företeelse — biologisk snarare än historisk. Detta är faktiskt en illusion. Vad som är sant är att ”fortplantningsmönstret” inte varierar med ”produktionsmönstret”; det kan i praktiken förbli detsamma genom ett antal olika produktionsmönster. För fortplantningen har fram till i dag varit något naturligt, något som undandragit sig kontroll, och har i så måtto förblivit ett oföränderligt biologiskt faktum. Och så länge fortplantningen förblev något som naturen skötte om, var naturligtvis kvinnorna dömda att socialt exploateras. De var på intet sätt ”herrar” över en stor del av sina liv. De hade ingen möjlighet att bestämma om eller när de ville föda barn (bortsett från osäkra preventivmetoder eller upprepade farliga aborter); deras tillvaro bestämdes i stort sett av biologiska processer utanför deras kontroll.

Födelsekontroll

Födelsekontrollen, för vilken rationella metoder uppfanns först på artonhundratalet, var sålunda en nyhet av världshistorisk betydelse. Den börjar först nu, med användningen av p-pillret, visa vilka oerhörda konsekvenser den kan få. För pillret betyder att det äntligen finns möjligheter att förändra fortplantningsmönstret. När havandeskapet väl blivit helt frivilligt (i vilken utsträckning

¹⁰ Philippe Ariès visar i *Centuries of Childhood*, 1962, att även om familjen kanske alltid har existerat i någon form, så har den ofta fått stå tillbaka för andra, starkare strukturer. Enligt Ariès har familjen faktiskt inte fått sin nuvarande betydelse förrän med industrialiseringens framträdande.

är det så i västvärlden, ens i dag?) blir dess betydelse i grunden en annan. Det behöver inte längre vara kvinnans enda eller primära uppgift, utan blir ett alternativ bland många andra.

Historien är en process där människan förändrar naturen, och därvid också sig själv — den mänskliga naturen — i olika produktionsmönster. I dag har vi de tekniska möjligheterna för en förändring och ”humanisering” av den mest naturliga delen av mänsklig kultur. Detta är vad en förändring i fortplantningsmönstret skulle kunna betyda.

Men vi är ännu långt ifrån detta mål. I Italien är det fortfarande förbjudet att saluföra preventivmedel. I många länder är det svårt att få tag i pålitliga sådana. Piller av olika slag är fortfarande ett privilegium för en minoritet med pengar i några få västländer. Även här har framstegen kommit till genom typiskt konservativa och exploaterande metoder. Pillren är avsedda enbart för kvinnor, som sålunda får fungera som ”försökskaniner” i ett experiment som rör båda könen.

Det allra mest betydelsefulla i sammanhanget är att en lätt ordnad och bekväm födelsekontroll hotar att skilja den sexuella upplevelsen från fortplantningen — som alla nutida ideologier försöker framställa som oskiljaktliga, som familjens *raison d'être*.

Fortplantning och produktion

F. n. står fortplantningen i vårt samhälle ofta som ett slags trist imitation av produktionen. Arbetet i det kapitalistiska samhället innebär en alienering av arbetskraften genom skapandet av en samhällelig produkt som konfiskeras av kapitalet. Men fortfarande kan det ibland vara en äkta skapande handling, meningsfull och med ansvar, t. o. m. under de värsta utsagningsbetingelser. Moderskapet är ofta en karikatyr på detta. Den biologiska produkten — barnet — behandlas som om det vore en fast produkt. Föräldraskapet blir ett slags surrogat för arbete, en verksamhet där barnet betraktas som ett av modern frambringt objekt, på samma sätt som arbetare frambringar produkten. Barnet försvinner ju inte rent bokstavligen, men moderns alienering kan bli mycket värre än den som drabbar arbetaren som får sin produkt konfiskerad av chefen. Barnet som autonom person hotar oundvikligen den aktivitet som påstår sig skapa det kontinuerligt enbart som en förälderns *egendom*. Egendom betraktas som en förlängning av det egna jaget. Barnet som egendom är i hög grad detta. Följaktligen blir allt barnet gör ett hot mot modern själv, denna moder som avstått från sin självständighet på grund av denna feluppfattning av hennes roll som fortplantare av släktet. Det finns få prekärare ting att bygga ett liv på.

Därtill kommer att även om kvinnan har den känslomässiga makten över sitt barn, är både hon och barnet juridiskt och ekonomiskt faderns undersåtar. Mot den samhällelige kulturen av moderskapet står moderns reella samhällsekonomiska maktlöshet. Vilka psykologiska och praktiska fördelar männen vinner av detta är ju uppenbart. Baksidan av kvinnans strävan att skapa med barnet som material är ju mannens reträtt från arbetet in i familjens sköte: ”När vi kommer hem lägger vi av oss masken och lägger undan verktygen, och är inte längre advokater, sjömän, soldater, statsmän, präster, utan bara män. Vi glider på nytt in i våra mänskligaste relationer, som i, när allt kommer omkring, är helheten av vad som tillhör oss när vi är oss själva.”¹¹

Till skillnad från hennes icke-producerande status står förmågan till moderskap som en direkt definition på kvinnan. Men den är bara en fysiologisk definition. Vilket inte hindrar att så länge den tillåts kvarstå som ett surrogat för handlande och skapande, och man fortsätter att betrakta hemmet som en avkopplingsarea för männen, så länge kommer kvinnan att förbli inskränkt till sin art, till sina universella och naturliga villkor.

¹¹ J. A. Froude: *Nemesis of Faith*, 1849, s. 103.

3. Sexualiteten

Sexualiteten har av hävd varit den allra mest tabuerade dimensionen i kvinnans situation. Den sexuella frihetens betydelse och dess samband med kvinnans frigörelse är ett ämne som få socialistiska författare har velat ta upp. Den ”socialistiska moralen” i Sovjetunionen hindrade i många år varje allvarlig debatt i denna sak inom den världskommunistiska rörelsen. Marx själv — som i detta avseende var något mindre liberal än Engels — gav i en tidig skrift uttryck för traditionella synpunkter i denna fråga:

... sexualinstinkten helgande genom dess inriktande på en enda person, lagar som hämskor på instinkten, den moraliska skönhet som höjer naturens bud till ett ideal i form av en känslomässig bindning — (detta är) äktenskapets andliga kärna.¹²

Ändå är det ju uppenbart att kvinnorna historien igenom har använts som sexualobjekt, lika mycket som de använts som barnafödare eller producenter. Faktiskt kan ju de sexuella aspekterna assimileras med ställningen som egendom långt lättare och fullständigare än de produktiva och fortplantande. Den samtida sexuella vokabulären vittnar värtaligt om den saken — den är något av ett materialiseringslexikon — ”pingla, pudding, toppsnäcka ..” Marx blev senare väl medveten om den saken: ”Äktenskapet ... är obestriddligen en form av *exklusivt privat ägande*.”¹³ Men varken han eller hans efterföljare försökte någonsin på allvar föreställa sig vad detta innebar för socialismen, eller ens för en strukturell analys av kvinnans villkor. Kommunismen skulle inte, enligt vad Marx underströk i samma stycke, innebära bara en ”kommunalisering” av kvinnan som gemensam egendom. Men längre än så gick han aldrig.

Här kan en liten historisk utveckling vara på sin plats. Ty medan socialisterna inte har sagt något på denna punkt, har luckan fyllts av liberala ideologer. I sin ganska nyligen utgivna *Eros Denied* hävdar Wayland Young att den västerländska civilisationen varit mer repressiv än någon annan kultur på det sexuella området, och jämför den, i en plädering för större sexuell frihet i dagens samhälle, tämligen utförligt med de orientaliska och antika kulturerna. Man slås emellertid av hur han i sin bok inte alls berör kvinnans ställning i dessa olika samhällen eller de olika typer av äktenskapskontrakt som är förhärskande inom dem. Detta gör hela hans argumentering till en rent formell tankeövning en omvändning av de socialistiska debatterna om kvinnans ställning, som helt struntar i problemet om den sexuella friheten och dess innebörd. För samtidigt som det är alldeles riktigt att en del österländska och antika (och förvisso också en del primitiva) kulturer var långt mindre puritanska än den västerländska kulturen, är det dock absurt att betrakta detta som ett slags ”transponerbart värde”, som kan skiljas ut från samhällsstrukturen i stort. I realiteten åtföljdes ju den sexuella öppenheten i många av dessa samhällen av en polygam exploatering, som gjorde den till något som i praktiken bara var ett uttryck för den maskulina dominansen. Eftersom också konsten var mannens speciella domän, får denna frihet naturliga och ofta kraftfulla uttryck inom konsten — något som ofta anförs som ett slags vittnesbörd om total kvaliteten hos de mänskliga relationerna inom samhället. Ingenting kunde vara mer vilseledande. I stället för denna naiva, eggande kärna av historiska exempel, behöver vi en redovisning av de samspelande variationerna mellan graderna av sexuell frihet och öppenhet å ena sidan och kvinnans ställning och värdighet i de olika samhällena å den andra.

Sexualiteten och kvinnans ställning:

Några historiska exempel

Vissa drag är direkt uppenbara. Den verkliga historien är långt mera dialektisk än vad de liberala

¹² Karl Marx: ”Chapitre de Mariage”, *Œuvres Complètes*, utg. Molitor, *Œuvres Philosophiques*, I, s. 25.

¹³ Karl Marx: *Private Property and Communism*, a. a., s. 153.

skildringarna anger. Obegränsad juridisk polygami är ju — hur det än ligger till med sexualiseringen i den kultur det gäller — uppenbart en total förnedring av kvinnans autonomi och framstår som en extrem form av förtryck. Det gamla Kina står som en perfekt illustration till detta. Här skapade en sinnlig kultur och ett samhälle där fadern var husets överhuvud en långt gången despotism. Den kinesiske pater familias var ”en liturgisk (halvofficiell) polis för sin släktgrupp”.¹⁴ Men monogamins uppträdande i väst innebar på intet sätt någon absolut förbättring. Och den skapade förvisso inte någon jämlikhet mellan person och person — långt därifrån. Engels beskrivning är helt riktig:

Så uppträder par-äktenskapet i historien ingalunda som försoningen mellan man och kvinna, ännu långt mindre som dess högsta form. Tvärtom. Det uppträder som det ena könets underkuvande av det andra, som en proklamering av en i hela den föregående historien hittills okänd konflikt mellan könen.¹⁵

Under den kristna eran fick monogamin emellertid en alldeles speciell utformning i västerlandet. Den allierades med en tidigare aldrig skådad regim av allmän sexuell repression. I sin paulinska version hade denna repression en klart kvinnofientlig inriktning, som ärvts från judendomen. Så småningom späddes detta ut en del — feodalsamhället praktiserade, trots att det senare fick rykte om sig att ha varit asketiskt, formell monogami tillsammans med ett långt gående godtagande i praktiken av polygama beteenden, åtminstone inom den härskande klassen. Men också här var den sexuella frihetens omfattning bara ett mått på den maskulina dominansen. I England kom den verkligt stora förändringen på femtonhundratalet, med den militanta puritanismens framträdande och marknadsrelationernas ökning inom ekonomin. Lawrence Stone skriver:

I praktiken, om också inte i teorin, var det begynnande 1500-talets adel ett polyamt samfund, och några adelsmän lyckades leva tillsammans med en hel serie olika kvinnor, trots det officiella förbudet mot skilsmässa ... Men mot slutet av 1500-talet ledde den kalvinistiska kritiken mot dubbelmoralen till att den allmänna opinionen började vända sig mot älskarinnesystemet.¹⁶

Kapitalismen och de därmed sammanhängande kraven från den framväxande bourgeoisien gav kvinnan en ny ställning som maka och moder. Hennes juridiska rättigheter förbättrades, det flammade upp en livskraftig debatt om hennes sociala ställning och husaga mot hustrun fördömdes. ”Den borgerlige mannen söker hos kvinnan sitt motstycke, inte sin like.”¹⁷ Ute i samhällets periferi kunde kvinnan ibland uppnå en likställighet som gick längre än hennes funktioner som kvinna i marknadssamhället. I de extremt nonkonformistiska sekterna var kvinnorna ofta fullständigt likaberättigade; kväkarledaren Fox hävdade att återlösningen hade återställt den jämlikhet som existerat före syndafallet och därmed fick kväarkvinnorna också full självständighet. Men för de flesta av dessa sekter gällde att sedan de väl blivit institutionaliserade, började man på nytt betona kraven på familjedisciplinen och därmed också på kvinnans underdanighet. Som historikern Keith Thomas uttrycker det: puritanerna ”hade gjort en del för att förbättra kvinnans ställning, men inte särskilt mycket”.¹⁸ Det patriarkaliska systemet bevarades och upprätthölls genom det nya produktionssättet — kapitalismen. Övergången till helt fungerande monogami gick jämsides med övergången till det moderna borgerliga samhälle vi känner i dag. Liksom det kapitalistiska marknadssystemet såsom sådant innebar detta ett historiskt framsteg, men till stora historiska kostnader. Nu gäller det kapitalistiska samhällets och det kapitalistiska förnufts-tänkandets formella, juridiska jämlikhet lika mycket för äktenskapsavtalet som för arbetsavtalet. I båda fallen camouflerar en nominell jämbördighet en reell exploatering och ojämlikhet. Men i

¹⁴ Karl Wittfogel: *Oriental Despotism*, 1957, s. 116.

¹⁵ Friedrich Engels: a. a., II, s. 224.

¹⁶ Lawrence Stone: *The Crisis of the Aristocracy*, 1965, s. 663-64.

¹⁷ Simone de Beauvoir: *La marche longue*, 1957, eng. övers.: *The Long March*, 1958, s. 141.

¹⁸ Keith Thomas: ”Women and the Civil War Sects”, *Past and Present*, nr 13, 1958, s. 43.

båda fallen innebär den formella jämlikheten i och för sig ett visst framsteg, som kan underlätta ett fortsatt framtidskridande.

Sexualiteten och kvinnans ställning: i dag

Dagens situation karakteriseras av en ny motsägelse. Sedan man väl åstadkommit formell jämlikhet i äktenskapet (monogami), blir den sexuella friheten som sådan — denna frihet som under polygamin i allmänhet bara var en form av utnyttjande — i sin tur en tänkbar kraft i befrielsens tjänst. Den innebär då helt enkelt frihet för båda könen att överskrida de fungerande sexuella institutionernas gränser.

Historiskt sett har vi alltså haft en dialektisk rörelse där sexualitetens yttre uttryck ”offrades” under en epok av mer eller mindre puritansk repression, som inte desto mindre dock åstadkom en större paritet mellan könsrollerna och i sin tur skapade förutsättningarna för en äkta sexuell frigörelse, i den dubbla betydelsen av både jämlikhet och frihet — och en förening av dessa båda begrepp är lika med socialism.

Kärlek och äktenskap

Denna rörelse kan verifieras inom ramen för ”känslornas” historia. Kulten av *kärleken* träder fram först på elvahundratalet i direkt opposition mot de juridiska äktenskapsformerna och med ett ökat värdesättande av kvinnan (den höviska kärleken). I fortsättningen blir den allt mera utspädd och assimileras med äktenskapet såsom sådant, så att den åstadkommer den logiska absurditeten ett *fritt val för livet*. Vad som frapperar är att monogamin som institution här i Västerlandet föregick kärleksbegreppet med flera sekler. Så småningom har de båda officiellt bringats i samklang med varandra, men spänningen mellan dem har aldrig försvunnit helt. Det föreligger en formell motsägelse mellan ”äktenskapets” karaktär av frivilligt kontrakt och den spontana, helt ostyrbara karaktären hos ”kärleken” — denna lidelse som hyllas just för sin obetvingliga, icke viljestyrda kraft. Iden om att denna kärlek skulle förekomma bara en enda gång i varje människas liv och följaktligen också kan integreras i det frivilliga kontraktet blir allt mindre plausibel sedd mot den allmänna, vardagliga erfarenheten — så snart man alls lättar på den sexuella repressionen som psyko-ideologiskt system.

Uppenbart är att den viktigaste bräsch som slagits i de traditionella värdemönstren än så länge har varit det ökade antalet sexuella erfarenheter före äktenskapet. Premaritalt sex är numera bokstaveligt talat helt legaliserat i vårt moderna samhälle. Men detta har inneboende konsekvenser som måste betraktas som explosiva för den ideologiska föreställning om äktenskapet som dominerar vårt samhälle, nämligen att det är en alla andra uteslutande, permanent förbindelse. Den amerikanska antologin *The Family and the Sexual Revolution* ger klart besked om den saken:

Vad de utomäktenskapliga förbindelserna angår, kämpar antisexualisterna fortfarande en hård — men defensiv — kamp. Själva kärnan i den judisk-kristna sexualetiken är uppfattningen att män och kvinnor bör avhålla sig från alla förbindelser före äktenskapet och vara hundra procentigt trogna sin partner efter giftermålet. Det förefaller som om denna etik skulle vara på väg ut vad de föräktenskapliga förbindelserna angår, och i många sektorer bland befolkningen blir den alltmera en död bokstav.¹⁹

Den nuvarande vågen av sexuell liberalisering *borde* i detta sammanhang kunna bli befrämjande för kvinnans frigörelse i mera generell mening. Men den kan också förebåda nya former av förtryck. Den puritansk-borgerliga iden om ”motstycke” i stället för jämlike skapade de *nödvändiga förutsättningarna* för emanciperingen. Men den juridiska jämlikhet mellan könen den stadgade om kom till priset av en höggradigt ökad repression. Följaktligen har den — precis som iden om

¹⁹ Albert Ellis: ”The Folklore of Sex” i *The Family and the Sexual Revolution*, utg. E. M. Schur, 1966, s. 35.

privategendomen såsom sådan — blivit en broms på den fortsatta utvecklingen mot en fri sexualitet. De kapitalistiska marknadsrelationerna har historiskt sett varit en nödvändig förutsättning för socialismens utveckling; de borgerliga äktenskapliga relationerna kan på samma sätt (tvärtemot *Kommunistiska manifestets* fördömande) bli en nödvändig förutsättning för kvinnans frigörelse.

4. Socialisationen av barnen

Kvinnans biologiska ”ödesroll” som mor blir ett kulturellt kall i hennes roll vid socialisationen av barnen. Det är när hon fostrar barnen som kvinnan förverkligar sin viktigaste definition, samhällsligt sett. Hennes lämplighet som den som sköter socialisationen har sitt upphov i hennes fysiologi — hennes förmåga att alstra mjölk och hennes understundom inträffande relativa oförmåga att åta sig hårda och påfrestande arbetsbördor. Redan från början bör påpekas att denna lämplighet inte är något oundvikligt öde. Flera etnografer har omvittnat den saken. Levi-Strauss skriver:

I varje mänsklig grupp är det kvinnorna som föder barnen och vårdar dem, medan männens specialitet snarare är jakten och krigisk verksamhet. Men också här har vi en del tvetydiga fall: inte så, givetvis, att männen någonsin skulle föda barn, men i många samhällen ... kräver sedvänjan att de uppför sig som om de gjorde det.²⁰

Evans-Pritchards skildring av nuerstammen redovisar just en sådan situation. Och Margaret Mead har följande kommentar till elementet av önsketänkande i antagandet om en naturlig korrelation mellan kvinnlighet och barnavård:

Man har antagit att eftersom det ligger nära till hands för modern att vilja ta hand om sitt barn, skulle detta vara ett drag som kvinnan blivit alldeles speciellt begåvad med, genom ett slags målinriktad teleologisk utvecklingsprocess. Man har antagit att eftersom männen ägnat sig åt jakten, en verksamhet som kräver driftighet, mod och initiativkraft, har männen förlänats just dessa nyttiga ting som en del av deras könstemperament.²¹

Men den kulturella rollfördelningen när det gäller barnens fostran — och gränserna för dess variationsrikedom — är inte det viktigaste problemet här. Långt viktigare är att analysera själva socialisationsprocessens natur och dess krav.

Sociologen Talcott Parsons hävdar i en detaljerad analys att det är synnerligen viktigt för barnet att ha två ”föräldrar”, varav den ena spelar en ”expressiv” roll och den andre en ”instrumentell”.²² Kärnfamiljen rör sig kring de båda axlarna generationshierarkin (föräldrar och barn) och de båda föräldrarollerna (den expressiva modersrollen och den instrumentella fadersrollen). Denna rollfördelning har sitt ursprung i moderns förmåga att amma barnet och faderns oförmåga att göra detta. Parsons och hans kolleger hävdar att mannen i alla grupper, också hos dessa primitiva stammar där fadern skenbart tycks vårda barnet (t. ex. de som diskuteras av Evans-Pritchard och Mead), alltid spelar den instrumentella rollen i *förhållande till* hustrun-modern. Under ett stadium spelar modern både en instrumentell och en expressiv roll vis-å-vis barnet, nämligen under barnets allra tidigaste år, då hon är den som skänker ut gillande och ogillande lika väl som den som älskar och vårdar barnet. Men i fortsättningen tar fadern eller ett manligt surrogat för fadern (i ett

²⁰ Claude Levi-Strauss: ”The Family” i *Man, Culture and Society*, utg. H. L. Shapiro, 1956, s. 274.

²¹ Margaret Mead: ”Sex and Temperament”, i *The Family and The Sexual Revolution*, a. a., ss 207-08.

²² Talcott Parsons och Robert F. Bales: *Family, Socialization and Interaction Process*, 1956, s. 47: ”Den instrumentella funktionens område gäller systemets relationer till dess situation utanför systemet ... och att 'instrumentellt' upprätta de önskade relationerna till externa målobjekt. Det expressiva området omfattar systemets 'inre' angelägenheter, bevarandet av integrerade förbindelser dess egna medlemmar emellan, och reglering av de i systemet ingående enheternas mönster och spänningsnivåer.”

matriarkaliskt samhälle morbrodern) över den instrumentella rollen. I det moderna industrisamhället blir ju två rolltyper tydligt och klart av betydelse: vuxenrollen i barnfamiljen, och den vuxna yrkesrollen i arbetet utanför hemmet. Familjens egen funktion återspeglar kvinnans funktion i familjen; den är i första hand expressiv. Den person som spelar den integrerade/adaptiva/expressiva rollen kan inte vara borta hela tiden i diverse instrumentellt/yrkesmässiga ärenden — och följaktligen finner vi en medfödd hämning mot kvinnligt förvärvsarbete utanför hemmet. Parsons analys klarlägger modern-socialisatorns exakta roll i det samtida amerikanska samhället.²³ Men den lyckas däremot inte gå vidare till konstaterandet av att också andra socialisationsaspekter och -sätt är fullt tänkbara. Det värdefulla i Parsons arbete är helt enkelt hans envisa understrykande av socialisationens centrala roll som en process som är konstitutiv för varje samhälle (ingen marxist har kommit med någon jämförlig analys). Hans allmänna slutsats blir:

Det tycks som om alla kompetenta personlighetspsykologer utan större inskränkningar skulle vara överens om att samtidigt som personligheterna skiljer sig i hög grad sinsemellan i fråga om graden av rigiditet, så grundläggs dock vissa brett fundamentala ”karaktärsmönster” redan i barndomen (i den mån de inte rentav är genetiskt betingade), mönster som sedan inte genomgår några radikala förändringar på grund av vuxenerfarenheterna. Här skall vi inte gå in på i exakt vilken grad detta är fallet eller exakt vid vilka åldersnivåer formbarheten starkt reduceras. Det viktiga i sammanhanget är det faktum att karaktären dans i barndomen och därefter är relativt stabil.²⁴

Barndomen

Så mycket torde nog vara ett obestridligt faktum som att upptäckten av den tidiga barndomens avgörande specifika vikt för individens hela liv måste betraktas som en av de stora revolutionerna inom den moderna psykologin — en psykisk tid som är rent oproportionerligt viktigare och längre än den kronologiska tiden. Det var Freud som inledde denna revolution med sina undersökningar av den infantila sexualiteten, och Melanie Klein radikaliserade dem med sin forskning i barnets allra första år. Följden har blivit att vi i dag vet mer än någonsin tillförne om hur känslig och ömtålig perioden från födelsen till barndomen är för oss alla. Det förefaller rentav som om den vuxna individens öde i stor utsträckning avgörs under livets allra första månader. Skapandet av betingelserna för en framtida stadga och integrering kräver en synnerligen hög grad av omsorg och intelligens hos den vuxna individ som har att sköta barnets socialisation, och en tålmodig uthållighet hos samma individ.

Dessa tveklösa framsteg i våra vetenskapliga insikter om barndomsåren har i stor utsträckning använts som argument för att understryka att kvinnans modersuppgift är av direkt avgörande betydelse, i en tid då familjen av traditionell typ kläms allt hårdare mellan sköldarna. Psykologen Bowlby förklarade efter undersökningar på evakuerade barn under andra världskriget: ”det är direkt nödvändigt för barnets andliga hälsa att det som spädbarn och litet barn upplever en varm, intim och kontinuerlig kontakt med modern”,²⁵ och inledde därmed en tendens som sedan har vuxit sig allt starkare. Tonvikten hos familjeideologin har glidit över från en kult av moder-

²³ Till Parsons viktigaste innovationer på det teoretiska planet hör hans övertygelse om att frågan om vad barnet strävar efter att internalisera varierar allt efter utformningen av de reciproka rollförhållanden vari barnet är engagerat. R. D. Laing hävdar i *Family and Individual Structure*, 1966, att ett barn kan internalisera ett helt system — dvs. ”familjen”.

²⁴ Talcott Parsons: *The Social System*, 1952, s. 227. Klart är att Kvinnornas befrielserörelse, med sin såväl praktiska som teoretiska betoning av barnavårdens betydelse, otvivelaktigt har ägnat ämnet det allvarliga intresse det förtjänar. Se t. ex. *Women's Liberation Notes on Child-Care*, utg. av Women's Centre, 36 West 22nd Street, New York.

²⁵ John Bowlby, cit. i Bruno Bettelheim: ”Does Communal Education Work? The Case of the Kibbutz”, i *The Family and the Sexual Revolution*, s. 295. Troligen led väl dessa evakuerade krigsbarn av mer än bara förlusten av modern, t. ex. bombningar och flygraider?

skapets biologiska prövningar (födslovåndorna som gör barnet så dyrbart etc.) till hyllandet av den moderliga vården som en social handling. En tendens som kan gå till rent löjliga ytterligheter:

För modern blir amningen ett komplement till skapelsehandlingen. Den ger henne en stegrad känsla av uppfyllelse och låter henne delta i ett förhållande så nära fulländningen som en kvinna alls kan hoppas på att få. uppnå ... Men själva den enkla handlingen att föda uppfyller inte i och för sig detta behov, denna längtan ... Moderligheten är ett sätt att leva. Den gör det möjligt för kvinnan att ge uttryck för sitt hela jag med den moderliga kvinnans ömma känslor, beskyddande inställning och allomfattande kärlek.²⁶

Tautologierna, mystifikationerna, de rena absurditeterna, allt pekar här på klyftan mellan verklighet och ideologi.

Familjemönster

Denna ideologi korresponderar i lätt förskjuten form med en verklig förändring i familjemönstret. I och med att familjerna blivit mindre, har varje enskilt barn fått större betydelse; själva fortplantningshandlingen tar allt mindre tid, och socialisations- och vårdnadsprocesser ökar i betydelse i direkt proportion härtil. Vårt samtida samhälle är besatt av barndomens och uppväxtårens fysiska, moraliska och sexuella problem. Det yttersta ansvaret för dessa läggs på modern. Sålunda har moderns roll som släktets fortplantare minskat i betydelse i samma mån som hennes roll som socialisationsfaktor har ökat. På 1890-talet var den gifta brittiska kvinnan med barn eller ammade i femton år av sitt liv; på 1960-talet var genomsnittet nere i fyra år. Den obligatoriska skolgången från femårsåldern reducerar givetvis i hög grad modersfunktionerna efter de första ytterst känsliga åren.

Vi har alltså hamnat i en situation, där den kvalitativa betydelsen av socialisationen under de allra första åren av barnets liv har fått långt större betydelse än i det förflutna — samtidigt som den del av kvinnans liv som ägnas åt havandeskap och barnafostran i hög grad minskat rent kvantitativt. Härav följer att man inte bara helt enkelt kan upphöja socialisationen till kvinnans nya moderskall. Utnyttjad som mystik blir den ett redskap för förtrycket. Därtill kommer att det inte finns något självklart skäl till att den biologiska och den samhälleliga modern absolut måste sammanfalla. Socialisationsprocessen är i sig själv oföränderlig och oundviklig — men vem som skall sköta denna socialisation kan däremot diskuteras. De som studerat de kollektiva barnavårdsmetoderna i de israeliska kibbutzerna har iakttagit att barn som fostras av en utbildad barnsköterska (samtidigt som de ammas som vanligt av modern) inte drabbas av svallvågen av typisk föräldraängslan och följaktligen rentav kan vinna på systemet. Det är viktigt att man inte gör denna möjlighet till en fetisch i stället. Jean Baby går på tal om barnet efter fyraårsåldern så långt att han förklarar att ”det förefaller som om fullständig skilsmässa skulle vara helt oundgänglig för att garantera såväl barnets som moderns frihet”.²⁷ Men däremot visar den att man mycket väl kan tänka sig pluralistiska former för socialisationen — som inte nödvändigtvis behöver vara bundna vid kärnfamiljen, eller vid den biologiska föräldern, eller rättare sagt vid en av de biologiska föräldrarna, nämligen modern.

Slutsatser

Den lärdom man kan dra ur dessa reflexioner är att kvinnans frigörelse blir möjlig endast om man lyckas förändra alla de fyra strukturer hon integrerats in i — produktionen, släktets fortplantning,

²⁶ Betty Ann Countrywoman: *Redbrook*, juni 1960, cit. i Betty Friedan: *The Feminine Mystique*. s. 51.

²⁷ Jean Baby: *Un Monde Meilleur*, Maspero, 1964, s. 99.

sexualiteten och socialisationen. Modifieringar i en av de fyra kan uppenbarligen motverkas genom att en annan av dem förstärks (så som en ökad socialisation tagit över efter en minskad fortplantningsuppgift). Detta innebär i sin tur att man bara får en förändring i själva formen för exploateringen. De senaste sextio årens historia ger gott om vittnesbörd om den saken. I början av nittonhundratalet överträffade den kämpande kvinnosaksrörelsen i England och USA arbetarrörelsen i kraft och våldsamt. Till slut lyckades den också åstadkomma kvinnlig rösträtt en politisk rättighet. Men denna enkla komplettering av det borgerliga samhällets formella juridiska jämlikhet ledde inte till någon som helst förändring i kvinnans samhällsekonomiska situation. Arvet från rösträttsrörelsen i bredare mening var praktiskt taget lika med noll; suffragetterna visade sig så småningom ur stånd att gå vidare från sina ursprungliga krav, och många av deras ledare utvecklades så småningom till ultrareaktionärer. Ryska revolutionen stod för en helt annorlunda erfarenhet. I Sovjetunionen genomfördes på tjugotalet en avancerad samhällslagstiftning avsedd att befria kvinnorna, framför allt på det sexuella området; rätten till skilsmässa blev fri och automatisk för båda parter, vilket i realiteten innebar en likvidering av äktenskapet; begreppet ”utomäktenskaplig” avskaffades, man införde fria aborter etc. Men de samhälleliga och demografiska verkningarna av dessa lagar i ett efterblivet, halvt analfabetiskt samhälle inriktat på en snabb industrialisering (vilket innebar att man behövde höga födelsetal) blev — precis som man kunnat förutsäga — rent katastrofala.²⁸ Följaktligen genomförde stalinismen snart en återgång till de gamla, järnhårda normerna. Arvsrätten återinfördes, skilsmässor omöjliggjordes, aborter illegaliserades etc.

Staten kan inte existera utan familjen. Äktenskapet har positivt värde för den socialistiska sovjetstaten endast om kontrahenterna uppfattar det som en livsvarig förening. Den s. k. fria kärleken är en borgerlig uppfinning, som inte har något gemensamt med principerna för en sovjetmedborgares uppträdande. Därtill får äktenskapet sitt fulla värde för staten endast om det bringar avkomma, och de båda kontrahenterna sålunda får uppleva den högsta lyckan, nämligen föräldralyckan.

Ur justitiekommissariatets officiella tidskrift 1939.²⁹

Rätten och plikten till arbete fick kvinnorna visserligen fortfarande behålla, men eftersom dessa vinster inte hade integrerats med de tidigare försöken till fri sexualitet och familjens avskaffande uppnåddes aldrig någon allmän befrielse.

Dagens Kina erbjuder ännu en annan bild. På revolutionens nuvarande stadium läggs hela tonvikten på att befria kvinnan i produktionen. Detta har lett till ett imponerande socialt framåtskridande för kvinnan. Men det förefaller som om detta framsteg skulle ha ledsagats av en våldsam repression av sexualiteten och en rigorös puritanism (som frodas vilt och våldsamt i det medborgerliga livet). Detta sammanfaller inte bara med behovet av att mobilisera kvinnorna i stor skala i näringslivet, utan också med en djupgående kulturell reaktion mot den brutalitet, korrup­tion och prostitution som var så framträdande i kejsar- och Kuomintangtidens Kina (ett fenomen utan några som helst motsvarigheter i det tsaristiska Ryssland). Just därför att exploateringen av kvinnorna var så enorm under den gamla regimen, blev kvinnornas engagemang på bynivå i den kinesiska revolutionen enastående stort. Vad fortplantningen angår, har man av demografiska skäl inte imiterat den ryska kult av moderskapet som florerade där på trettio- och fyrtiotalet; tvärtom lär väl Kina vara ett av de allra första länder i världen som erbjuder sina medborgare fria och statliga auktoriserade råd och anvisningar om barnbegränsning och preventivmedel i stor skala. Men återigen finns det föga hopp om ett framåtskridande över hela fronten, med tanke på

²⁸ En mer detaljerad redogörelse för denna utveckling ges i Kate Millet: *Sexualpolitik*, kap. IV.

²⁹ *Sosialistitjiskaja Zakonhost*, 1939, nr 2, cit. N. Timasjev: ”The Attempt to Abolish the Family in Russia”, i *The Family*, utg. N. W. Bell och E. F. Vogel, 1960, s. 59.

landets låga industrialiseringsnivå och den rädsla som skapas genom den imperialistiska inringningen av Kina.

Förmodligen är det väl bara i de längst utvecklade länderna i väst som man för närvarande alls kan föreställa sig en verklig befrielse för kvinnornas del. Men om detta skall kunna bli verklighet krävs en omvandling av alla de strukturer vari kvinnorna integrerats, och alla motsägelserna måste växa samman för att explodera — en *unité de rupture*. En revolutionär rörelse måste bygga sin analys på den ojämna utvecklingsnivån i de olika strukturerna och sätta in sina angrepp mot kombinationens svagaste länk. Denna kan sedan bli utgångspunkten för en allmän omvandling. Men hurdant är då läget inom de olika strukturerna i dag? Hurdan är den reella situationen för kvinnorna i var och en av de positioner de har matats in i?

6. Kvinnornas ställning: 2

Jag har tagit kvinnornas situation i England som modell. De föregående teoretiska punkterna är ”täta” och knappast ens illustrerade. Det som nu följer är en både faktisk och impressionistisk skildring av kvinnorna i arbete (och det undervisningssystem som stöttar under det) och av kvinnorna i hemmet — deras roller som maka och mor och för socialisationen och deras sexuella status.

Detta är de ”fyra strukturerna” — produktionen, fortplantningen, socialisationen och sexualiteten. Och jag hoppas att det som följer skall kunna tjänstgöra som utbyggningar och illustrationer.

Kvinnorna i England

Produktionen: arbetsläget

Sextioåtta procent av Englands befolkning tillhör arbetarklassen.

Följaktligen måste samma procent av landets kvinnor tillhöra arbetarklassen; majoriteten av Englands kvinnor är hustrur och döttrar till män ur arbetarklassen, och majoriteten av dem ägnar sig åt sådan verksamhet som hör arbetarklassen till. Bilden blir dock litet suddig genom kvinnornas rörlighet neråt genom giftermål och uppåt genom sitt arbete. Det finns ett marginellt område där arbetarklassens kvinnor rör sig uppåt till sekreterar- och kontoristarbeten och allmänna lågavlönade manschetttyrken. Här möter de medelklassens kvinnor, för vilka dessa yrken normalt är de enda tillgängliga arbetena. Men till skillnad från vad som är fallet i exempelvis Amerika eller Tyskland har England inte haft någon större ökning av antalet kvinnor i serviceyrkena. De flesta kvinnor här arbetar som utbildad eller halvutbildad arbetskraft inom industrin, i huvudsak inom livsmedels-, textil- och den elektriska industrin eller som butiksbiträden, inom de akademiska och naturvetenskapligt/tekniska yrkena och i distributionsbranschen.

År 1970 antogs en lag om lika lön för lika arbete. Det finns cirka nio miljoner utearbetande engelska kvinnor, och tolv procent av dessa får lika lön. Emellertid är själva likalönsbegreppet högst problematiskt; det presenteras i allmänhet på ett sådant sätt att det splittrar arbetarna. Som om de arbetande männen på något sätt hindrade de arbetande kvinnorna att få samma lön. Många kvinnor skulle faktiskt svara ”nej” om man frågade dem om de vill ha samma lön som männen. ”Det skulle inte vara rättvist, männens arbete är tyngre, vi vill inte ta något ur deras lönekuvert, det är de som är familjeförsörjarna, vi arbetar för att tjäna extra till familjen.” Och männen svarar på ungefär samma sätt. Som om lönerna var kopplade till människornas behov och inte till företagets vinstintresse! LO-kongressernas och vissa fackförbunds tröga och surmulna försök att stödja likalönskravet och motverka detta sätt att utnyttja frågan i splittrande syfte, understryker att det ligger i alla arbetares intresse att kräva att detta krav drivs igenom, bl. a. därför att kvinnorna i tider av ekonomisk nedgång och framtvingat överflöd på arbetskraft (som den vi nu är på väg in i) bildar en särskild tillgång på billig arbetskraft. Men kvinnorna skapar inte bara helt enkelt ett sådant hot — *de utgör en permanent tillgång till billig arbetskraft. Nittiofem procent av kvinnorna är sysselsatta i arbeten som bara utförs av kvinnor. Vad som behövs är inte likalön, utan högre lön. Mycket högre; om kvinnolönerna skall föras upp i paritet med genomsnittslönen för män måste de praktiskt taget fördubblas.*

Med sin antydning om att ”likalönen” i första hand innebär att de arbetande kvinnorna skulle få en större del av de arbetande männens kaka, understryker detta krav bara en hel inställning, som splittrar arbetarklassen. Den nya lagen innebär att kvinnolönen antas stiga parallellt med manslönen varje gång en löneökning ges i en industri med arbetare av båda könen. Det är tämligen mycket begärt av arbetarna av båda könen att de skall hålla nere kraven från hela arbetsstyrkan,

bara för att den ökning kvinnorna får måste tas av den löneförhöjning som krävs. Eftersom kvinnorna tillsägs att kämpa för lika lön — och i nittiofem procent av fallen har de ingen att vara likalönad med — upplever de sig själva i en underordnad roll där de väntar på att ”komma ifatt” männen, i stället för att kräva högre löner av det enkla skälet att detta är vad de borde ha och vad aktiva manliga arbetare skulle ha krävt för länge sedan. På det hela taget torde man nu kunna avfärda ”likalönsprincipen” som en lagparagraf i ett lönekrav; den är absolut inte något hetsande stridsrop.

Kvinnor som arbetar tillsammans med kvinnor, som utför ”kvinnoarbete”, som sysselsätts just som billig arbetskraft och betraktar lönen som sekundär, kan uppleva en social solidaritet inbördes, men inte en politisk sådan. Deras viktigaste ekonomiska (och därmed också politiska) intresse är makens lönekuvert. Kvinnorna utmålades som notoriska strejkbrytare. Om det är riktigt, så är det också endast alltför förståeligt. De kan inte strejka själva, eftersom deras arbete ändå inte är viktigt — en strejk skulle hävda att det *var* viktigt. Därtill kommer att de gifta ibland dem oftast helt saknar samhällelig trygghet för egen räkning, och eftersom de är dåligt fackligt organiserade har de sällan några strejkkassor att räkna med. Och eftersom de är beroende av sina män, har de inte råd att låta dem strejka heller. Könsuppdelningen i arbetet (eller i olika slag av arbete) innebär att män och kvinnor inte kan relatera till varandra som arbetare; de gör det som enskilda par, som är beroende av varandra, och följaktligen ställer krav på varandra och inte på arbetsgivarna.

Den stora poststrejken i England i januari—mars 1971 strålkastarbelyser läget på ett utmärkt sätt. Här hade man ett fackförbund med både manliga och kvinnliga medlemmar som gått ut i en officiell strejk, och där män och kvinnor i stor utsträckning sysselsattes i olika arbeten. Tidningarna spann som vanligt över de många kvinnliga telefonister som trots strejken inställde sig till arbetet i vanlig ordning. En uppskattande ”allmänhet” skickade blommor till de här flickorna. En deprimerande läsning. Dessa ”flickor” måste antingen ha uppfattat sitt arbete som ett sätt att tjäna allmänheten (i andra hand efter tjänandet under de äkta männen; och hur skulle de annars uppfatta det eftersom de ju var fostrade just för att tjäna?) eller också stod de, om de var ogifta, ensamma kvinnor i möblerade rum, inför frågan om hur de annars skulle få ihop till hyran. Kvinnans konservativa roll (som alltid understryks av de manliga aktivisterna av typen ”vänta till efter revolutionen”) är *inte* en roll hon valt själv, utan ett integrerande inslag i arbetskraftens könsuppdelning och det ekonomiska system som snarare tvingar fram en parvis enighet än en solidaritet alla arbetare emellan. Ett exempel: en god vän till mig blev uppringd av sin syster, en av dessa blomsteröversållade, ädla, strejkbrytande telefonissor. Väninnan var upplöst i tårar — hennes make vägrade att låta henne strejka (familjen var i desperat behov av den ”extra” avlöning hon tjänade) och hade själv kört henne genom leden av uppretade strejkvakter, kört henne till arbetet, där hon nu bara hade att inhämta reaktionerna hos sina väninnor — de kvinnor som gått i strejk.

Om det alltså faktiskt ligger så till att *familjestrukturen* dominerar t. o. m. på arbetsplatsen (eller avgör bakom scenen), kan man då alls undra över sådana fall som nedanstående?

Alla de fyrahundra anställda vid Typhoo Teaverken i Birmingham gick i går i vild strejk, därför att en kvinnlig arbetsledare givit en tillsägelse till en arbetare. En fackföreningsfunktionär förklarade: ”Den kvinnliga arbetsledaren borde ha hänskjutit eventuella disciplinfrågor till männens arbetsledare och inte själv talat med den felande arbetaren.”¹

Trehundra av de fyrahundrasjuttio arbetare som gick i strejk över denna skymf var kvinnor. Mannen är ju familjens överhuvud, och hans status måste bevaras också i arbetet.

Fackföreningarna nöjer sig ofta med att direkt iterera det splittrande element som finns inbyggt i

¹ *Daily Telegraph*, 16 dec. 1963.

denna arbetskraftssituation, en situation som både män och kvinnor fastnat i; men man kan ju tycka att en organisation som påstås vara byggd på klass-kamptänkandet skulle försöka motverka ett sådant sakernas tillstånd. Medan femtio procent av samtliga manliga arbetare är fackföreningsanslutna, är siffran för kvinnorna bara tjugofem procent. Detta är ett allvarligt missförhållande i ett land där arbetarklassens kamp (i den mån den alls har förts) intill helt nyligen i stor utsträckning har utkämpats just genom fackföreningarna. För många kvinnor — t. ex. de som är anställda i husligt arbete existerar inte ens något fackförbund. Ingen har någonsin ens beräknat hur många kvinnor som är sysselsatta med olika hemarbeten för industrin, till otroligt låga utsugarlöner: adresskrivning, maskinskrivning, reklamstoppning, stickning, ”slutbearbetning” för textilfabrikerna och så vidare. De står helt utanför den beräknade arbetskraften. T.U.C. manar ideligen till rekrytering av nya fackföreningsmedlemmar, men vem talar om att skapa nya (eller breddade) fackförbund som kan skydda och hjälpa de som nu är oorganiserade? När skall man få se en verklig satsning på att bekämpa sådana attityder som den som kommer till tals nedan, en inställning som verkar som en direkt parodi på den splittrande sysselsättningssituation som beskrivs ovan:

En gammal kongressveteran (manlig) försäkrade mig att man fortfarande inte tar de kvinnliga delegaterna riktigt på allvar, framför allt inte inom T. U. C. De får antingen en extra hyllning för att de är så förtjusande kvinnliga, eller också uthärdar man dem tåligt, om de inte är det.²

Som icke fackföreningsansluten, billig arbetskraft, framstår kvinnorna som ett hot i stil med immigranterna:

Cirka 2 500 män gick i strejk i går därför att de fruktar att deras jobb på fabriken skall övertas av kvinnorna. De strejkande hävdar att kvinnlig arbetskraft — som tjänar £ 1.15.6 mindre i veckan än männen — har fått överta manliga arbeten vid två löpande band.

Ledningen för företaget — Storbritanniens största fabrik för tillverkning av skivbromsar — hävdar emellertid att de arbeten striden gäller är kvinnoarbeten. 500 kvinnliga arbetare var av annan mening och anslöt sig till strejken ... Mr Bryn Richards, en av Amalgamated Engineering Unions funktionärer vid företaget, säger: ”Detta kan bli den verkliga smala eggen. I och med att automationen genomförs kan en del företag kanske hävda att hela fabriken kan skötas med kvinnor. Vi förnekar inte att dessa uppgifter kan klaras av kvinnor. Men det faktum att automatiseringen gör arbetet lättare, är inte något skäl att ta det från en man som svettats på just det arbetet i årtal och överlämna det åt en kvinna.”

Företaget hävdar i ett uttalande att åtgärderna var i arbetarnas eget intresse, eftersom man har brist på manlig arbetskraft.³

Den kulturella konservatismen hos *båda könen* stöder alltså ett ekonomiskt system, som är utformat för att få mänskligheten att plundra och tära på sig själv. Männen ställs i harnesk mot kvinnorna genom sin egen otrygghet på arbetsplatsen. Deras enda räddning är lojaliteten mot den kvinnliga underdanighetens traditioner. Hövligheten förenar, genom sina egna hierarkier, vad ekonomin skiljer åt.

De kvinnliga maskinister vid Fords i Dagenham, vilkas strejk för likalön år 1968 blev en av de främsta drivfjädrarna för den nya kvinnorörelsen i England, slogs i själva verket för bättre kvinnolöner. Deras strejk aktualiserade frågan om hur det utförda arbetet skulle bedömas. Kvinnoarbetet betraktas som ”lätt”, men i själva verket brukar ”lätta” arbeten (framför allt automatiserade arbeten) innebära stora psykiska påfrestningar och fysisk uttröttnings. Jag talade nyligen med några kvinnor på tre fabriker, alla med olika typer av arbeten. Den första fabriken, en käxfabrik, var inte automatiserad. Fabrik nummer två var en baconfabrik med en blandning av

² *Manchester Guardian*, 8 sept. 1966.

³ *Daily Herald*, 23 juli 1964.

äldre och automatiserade maskiner, och den tredje var ett gjuteri där män och kvinnor arbetade sida vid sida på avdelningarna.

Kvinnorna i käxfabriken tillbringade upp till tre timmar om dagen med resor till och från arbetet i företags bussar (icke ersatt tid), som hämtade dem på upp till sextiofem kilometers håll. De flesta av dem var gifta och hade familj. De arbetade fyrtiotvå timmar i veckan och deras veckolön låg kring tio pund. Förhållandena i fabriken var så primitiva att de påminde om vårt engelska arv som den första industrinationen. Kvinnorna stod i långa rader och packade olikformade kax i olikformade lådor, allt eftersom lådorna kom rullande på löpande bandet. Jag frågade en förman hur han själv skulle trivas med detta jobb. ”Tack, jag har provat på det”, sade han, ”och det har flera av de andra arbetsledarna också, och männen där med.” Han pekade på de pakistaner som var sysselsatta med att sopa golvet. ”Men efter tjugo minuter så där klappade vi ihop hela bunten. Det är problemet med oss karlar, vi vill gärna se varifrån något kommer och vart det går. Kvinnan däremot, hon klarar det bättre, jobbet engagerar henne inte ett dugg, hon är helt enkelt inte intresserad, hennes händer arbetar och hon pratar med flickan bredvid men tittar aldrig åt alla håll som vi karlar gör. Följaktligen blir hon inte heller yr och faller.” Kvinnorna själva bekräftade hans tes. När vi pratade om saken med några vänner efteråt, sade en av dem: ”Men du fostrades ju redan som flicka till att alltid sedesamt hålla blicken nedslagen och aldrig titta åt vare sig höger eller vänster när du kom gående gatan fram. Kan du ens i dag sitta ensam på ett café utan någon bok och bara se dig omkring, rentav stirra på andra, så som männen gör?” Gör kvinnornas sociala betingning dem speciellt lämpade för monotona arbeten?

Flickorna i den automatiserade delen av baconfabriken var unga. Man hade rentav kunnat konstatera att de sällan klarade tempot där längre än till tjugosju års ålder. De hade fem teraster på morgonskiftet, men led trots denna helt nödvändiga eftergift från företags sida av allvarlig huvudvärk och värk i ögonen. Själv drabbades jag av båda dessa symptom redan efter fem minuter. Det var som att stå och arbeta framför en opkonstmålning. Glänsande metallband kom nersusande mot en från höger till vänster, och dessa band möttes i snabba, pulserande rörelser av en annan serie blänkande, sinsemellan förenade metallremсор, som steg i en vertikal bana; där banden möttes angav en lysande grön markeringsanordning baconets vikt, om den var rätt eller fel, för mätning och korrigering. Längst bort på varje löpande band fanns en väldig tavla där de färdiga lådorna räknades. För varje nytt tusental hurrade alla kvinnorna.

I gjuteriet kunde man konstatera vad skyddslagstiftningen för kvinnor i själva verket innebär. Samtliga arbetare här jobbade på ackord — men de kvinnliga fick inte jobba övertid eller nattskift och de fick inte lyfta tunga föremål (ett förbud som ideligen överträdde). I ett jobb där man lagstiftningsvägen infört likalönsprincipen fick kvinnorna de sämsta arbetena och följaktligen också den lägsta lönen. Och återigen såg man hur den samhälleliga betingningen hjälpte profitörerna och hindrade och hämmade kvinnorna. Det var ett varierande arbete (olika traktordelar som tillverkades och monterades). Och det var alltid kvinnorna som flyttades från det ena jobbet till det andra. Som förmannen uttryckte det: ”Ber man en gubbe byta över skulle jobbet redan ha varit klart när han äntligen är färdig med att käfta emot; man ser ju hur han både spiller tiden och förlorar pengar om man flyttar på honom. Men en kvinna kan man flytta omkring hur mycket som helst utan att hon säger så mycket som muck ens, hon bara kör vidare med det hon blir tillsagd att göra.” Synas men icke höras.

Om vi alltså utgår från att kvinnorna betraktar sitt arbete som andra rangens (och att det betraktas och behandlas som ett sådant) hur ”rättfärdigar” de då sitt arbete? De flesta av dem svarar att de behöver pengarna till ”extra utgifter”, och det är också den beteckning som används i de sociologiska undersökningarna. Går man kvinnorna närmare in på livet avslöjar sig dessa ”extra utgifter”

oftast som kläder till barnen och nyttigheter för hushållets och familjens räkning, som man inte skulle ha råd med annars. Ett annat flitigt anfört skäl är att man genom arbetet får kontakt med andra — samtalen med de kvinnliga arbetskamraterna. Just det skälet anfördes av en av kvinnorna på gjuteriet. Jag stod bredvid henne och måste skrika högt för att göra mig hörd över oväsendet därinne, alldeles öm i halsen av det metalldamm som enligt vad man erkände t. o. m. frätte på målningen härinne. ”Men hur kan ni alls prata med varandra i det här oväsendet?” frågade jag.

”Vi läser på läpparna.”

Mönstret för den skolutbildade kvinnliga arbetskraften i England är ungefär detsamma som i övriga avancerade kapitalistiska länder. Antingen ägnar de sig åt yrken som helt domineras av kvinnor (varvid, som i fråga om sjukvården och läraryrket, hela yrket Pressas neråt på rangskalan; det får status som ett serviceyrke, och lönen blir av det slaget som anstår ett ”kall”), eller också bildar de en så försvinnande liten del av yrkets utövare att de kan isoleras i den ironiska kategorin ”undantagsfall”. Kan denna kategorisering ytterligare öka självkänslan hos de många kolleger till dem som är ”vanliga” män? T. o. m. de små nischer där kvinnorna krupit in är oftast lämpligt kvinnliga — som läkare specialiserar de sig på förlossningar och gynekologi, som jurister på skilsmässor och familjelagstiftningen. Den allra mest talande kommentaren ges kanske av en undersökning som gjordes på ett-hundrafyrtiotvå akademiskt utbildade kvinnor, som arbetade för åtta olika företag. Samtliga tillfrågades om vilka ambitioner de hade ”och t. o. m. bland de femton som hade verkligt förstklassiga akademiska betyg, var det bara två som på allvar siktade på befordran; ytterligare en svarade dock, kanske signifikativt, att hennes ambitioner i den vägen hade knäckts för länge sedan och att hon nu bara var intresserad av att få lika lön för lika arbete”.⁴ Och beträffande baksidan av samma mynt får vi veta: ”När verkställande direktörerna utfrågades mera i detalj om vad för slags arbeten kvinnorna kan och inte kan utföra, visade det sig i en överväldigande majoritet av fallen att en arbetsuppgift som en direktör i en firma anförde som icke lämpad för kvinnor, i själva verket sköttes av kvinnor på andra företag.”⁵

I arbetarklassjobben segregeras kvinnorna till ”kvinnoarbeten”. I medelklassjobben isoleras de i ”en männens värld”. Denna avgörande skillnad skiljer återigen ut kvinnorna, men denna gång längs klasslinjerna. Det är svårt för kvinnor med så totalt olika erfarenheter, inte bara av sin klass utan också av det sätt varpå deras arbeten är organiserade, att finna någon gemensam grund att stå på som vare sig arbetare eller kvinnor, utan en kvinnorörelse som kan erbjuda dem just denna fasta mark. Genom en ödets ironi tycks arbetsstrukturen i de kapitalistiska samhällena faktiskt placera in männen, oavsett klass, i Lionel Tygers höggradigt omskrutna ”grupper”.⁶ Medan kvinnorna, också där de förs samman till en kollektiv kvinnogrupp (i ”kvinnoarbetena”) tvingas att i första hand tänka enligt den äktenskapliga parlinjen, inte i relation till varandra.

När det gäller kvinnorna ur arbetarklassen, förefaller det som om näringslivet skulle vara den bestämmande faktorn — de yrkesutbildas i stor utsträckning till de ”kvinnoarbeten” i fabriker och kontor som finns tillgängliga på orten (även om den skolutbildning som inriktas på det egna hemmet och drömmen om förborgerligande givetvis är den direkt avgörande). Faktiskt kan man i en rapport om den kvinnliga yrkesutbildningens funktioner läsa följande: ”Klyftan mellan sista skolåret och äktenskapet kommer kanske snart att vara så smal att man inte längre behöver ställa frågan: ’Vad skall vi göra med flickorna i gemen?’”⁷ Med risk att generaliseringen blir litet väl grov, kan man kanske hävda att arbetsmarknaden i det här fallet direkt avgör en stor del av

⁴ *New Society*, 17 sept. 1964.

⁵ *Ibid.*

⁶ Lionel Tyger: *Men in Groups*, Random House, 1969.

⁷ Yrkesrådgivningschefen vid Youth Employment Service, London County Council.

utbildningen. Men för medelklassflickorna är den ideologiska strukturen den självklart viktigaste och den ekonomiska av sekundär betydelse. Givetvis är dock de båda strukturerna starkt sammanflätade i båda fallen. Det är föräldrarnas och lärarnas attityder som styr medelklassflickan, antingen helt ut ur yrkeslivet eller också in på vissa ”passande” områden.

Skolväsendet

Mer än tredjedelen av Englands skolor är pojk- eller flickskolor utan samundervisning. Detta är avsevärt mindre än för bara ett decennium sedan, men det är rent praktiska skäl och inte någon medveten politik som har styrt denna förändring. Och ju högre akademisk standard undervisningen har, dess troligare är det att den skall vara segregerad.

Följaktligen kan man i allmänhet utgå från att de ”undantagskvinnor” som lyckats nå framgång i männens värld torde ha tillbringat sina tidiga år i någon könssegregerad flickskola. Den ”vanliga”⁸ flickan går i allmänhet i samskola tillsammans med pojkar, men hamnar sedan i kvinnosegregerade arbeten. De erfarenheter hon vunnit genom att växa upp tillsammans med pojkar blir följligen till nytta för henne bara i hemmet. Medan däremot den högre utbildade flickan oftast träffar pojkar bara i sällskapslivet (om ens där), inte i skolan, och sedan hamnar i en situation där hon representerar en ynkligt liten minoritet både på universitetet och ute i yrkeslivet. I sistnämnda fall har ingetdera könet alls fått lära sig att betrakta och behandla det motsatta könet som verkliga arbetskamrater. Detta innebär inget handikapp för männen som dominerar i de akademiska yrkena och kan relatera till varandra, men isolerar starkt ”undantagskvinnan” och utsätter henne för ett outhärdligt tryck att anpassa sig till maskulina krav i sitt arbete och till feminina normer för sitt uppträdande. Det kan också få henne att tveka inför att associera sig med andra kvinnor, eftersom detta skulle kunna ”kasta en skugga” på hennes allvar. Mönstret är väl känt hos både journalister och parlamentsmedlemmar, som envist skyggar för ”kvinnofrågor” för att alls kunna behålla sin ställning i männens värld.

Vilka verkningar könssegregationen i skolorna måste få på förhållandet mellan könen (privat och offentligt) är svårt att ange exakt, men så mycket är ju dock klart som att de måste vara enormt betydelsefulla. Då är det lättare att kartlägga könsdiskrimineringen i ett undervisningssystem som påstås vara jämlikt. Denna diskriminering florerar, camouflerad som ”differentiering”, i både samskolor och segregerade skolor. Den innebär en kombination av attityder som nedvärderar flickans prestationer och en konkret brist på möjligheter som direkt avgör vad flickan alls kan göra. Ty när man följer flickornas banor genom skolan är det framför allt en sak som framträder med direkt kristallklarhet. Nämligen att det inte finns någon som helst överensstämmelse mellan flickornas naturliga förmåga och intelligens och den samhälleliga devalvering de utsätts för.

Huvudparten av våra barn går från lågstadiet till mellanstadiet vid elva års ålder. Frågan om vilken skoltyp de skall fortsätta till, eller vilken ”ström” eller sektion inom skolan, avgörs av deras begåvning — genom ett lämplighetstest i form av en examensprövning eller en bedömning från lärarens sida. De flesta engelska barn lämnar skolan vid femton års ålder (med eller utan avslutande examina); de som stannar kvar tar först det s. k. *Ordinary Level General Certificate of Education* vid sexton års ålder, sedan sitt *Advanced Certificate* vid arton, och fortsätter sedan kanske till den högre undervisningen — universiteten eller lärarhögskolorna, konsthögskolorna

⁸ Vanlig” och ”undantagsfall” är mystifierande termer som gör sig breda överallt, men alldeles speciellt i undersökningar på utbildningsområdet, där de är standardbeteckningar för barn med dåliga eller goda möjligheter att tillgodogöra sig utbildningen; man kan kanske våga en gissning att de i den överväldigande majoriteten fall är lika med arbetarklass respektive medel- till överklass. Undantagen skulle då vara de sex procent av barn ur arbetarklassen — i ett land där arbetarklassen står för sextioåtta procent av befolkningen — som lyckas ta sig upp till universiteten (se R. Titmuss: *Commitment to Welfare*, 1968, s. 32).

eller de tekniska högskolorna. Vid varenda provningsnivå, vid både elva, sexton och arton års ålder, gör flickorna litet bättre ifrån sig än pojkarna; men inriktningen hos deras prestationer är en annan och ur status- och ekonomiska prestigesynpunkter underlägsen pojkarnas. Flickorna har på "ordinarinenivån" betyg i färre ämnen än pojkarna. Därefter finner man att det är fler pojkar än flickor som stannat kvar i skolan också efter den juridiska skolpliktsåldern, vilket innebär att det bara är hälften så många flickor som pojkar som tar sina betyg på den "avancerade" nivå; dubbelt så många pojkar som flickor är kvar i skolan vid denna ålder. Och vid tiden för inträdet på universiteten har flickornas andel sjunkit till en fjärdedel. Det är färre flickor som söker in vid universiteten, och därtill färre som blir antagna. Bortsett från ett eller ett par av de nya universitetet finns det inget som arbetar med en könskvotering av femtio procent för vardera könet. Därtill varierar proportionerna män—kvinnor i hög grad allt efter universitetstypen. Procenten kvinnliga studenter sjunker i direkt proportion till ifrågakavande universitets prestige. Vid de små kommunala universiteten står flickorna för cirka trettiofem procent av studenterna; vid de större har deras andel sjunkit till tjugofem procent. Men vid Oxford och Cambridge är bara tolv och en halv procent av studenterna av kvinnligt kön. Och den högre akademiska utbildningen innebär det sista steget i denna utsällningsprocess — tjugotvå procent av de som tar högre akademiska examina är kvinnor, men räknar man bort dem som utbildar sig till lärare med *Diplomas of Education*, sjunker siffran till bara fjorton procent.

I de teoretiska ämnena på mellanstadiet och i den högre undervisningen blir flickans fortsatta utbildning en enda lång reträttkamp, där hennes möjligheter snöps och spärras allt mera. Det rör sig om ett slags system för progressiv andlig kvävning.

Det samhälleliga klimatet och den rådande samhällsordningen bestämmer inställningen hos både föräldrarna, lärarna och flickorna själva, och gör det på sådant sätt att flickornas framtida möjligheter snävas in mer och mer. Man märker en ominös skillnad redan i valet av examensämnen. Det är mindre än två tredjedelar så många flickor som pojkar som väljer naturvetenskapliga ämnen, och mindre än hälften så många som väljer matematik. Bland naturvetenskaperna visar flickorna en klar inriktning på biologi framför fysiken och kemin, en klar fingervisning om en tydlig förkärlek (hos vem?) för det mänskliga och påtagliga framför det abstrakta och teoretiska. Uppe på universitetsnivån är det bara två procent av de få kvinnor som alls ägnar sig åt naturvetenskaperna som väljer tillämpad naturvetenskap, medan över hälften väljer biologi. över hela linjen söker man avskräcka flickorna från att intressera sig för naturvetenskap; i de segregerade skolorna är både undervisningen och laboratorieutrustningen i dessa ämnen direkt undermålig. Denna isolering undan naturvetenskaperna innebär därtill att den relativt sämre undervisningen för flickor förmodligen kommer att försämrats ännu mer. Orsaken härtill är enkel och direkt förknippad med insnävringen av flickornas talanger och anlag. Den nuvarande expansionen inom den högre undervisningen gäller i alldeles överväldigande grad just tekniken och naturvetenskaperna (till 1980 en sjuprocentig proportionell ökning enbart vid universiteten, med en motsvarande minskning för humaniora). Följaktligen kommer flickorna i framtiden att få ännu färre platser vid universiteten än de har för närvarande. Man kan redan konstatera att procenten flickor som studerar naturvetenskap och teknik är mindre nu än den var före kriget. Därtill kommer att de tekniska högskolorna är de verkliga brännpunkterna för den enorma ökningen inom den högre undervisningen. Nittiofem procent av samtliga heltidsstuderande vid Storbritanniens tekniska högskolor läser just naturvetenskap eller teknik, och cirka åttio procent av eleverna där är av manligt kön.

... en pojke blir i allmänhet mycket intresserad av chansen till en kurs i naturvetenskaperna ... Han upplever en känsla av under och en känsla av makt ... Han skyndar till läraren i hopp om att få lära sig *hur man styr händelserna* ... Flickan kommer kanske till lektionerna i naturvetenskap med en mindre

fond av iver och nyfikenhet än pojken, men också hon måste lära sig att inte stå främmande för olika maskiner och kommer att *ställas inför den prestige* naturvetenskapen åtnjuter ...⁹

Kommentarer överflödiga ...

Orden ovan är hämtade från Newsombetänkandet, från det statliga utskott som avgjorde vilken skoltyp som lämpade sig för de barn som inte fortsatte med teoretiska studier — grovt räknat två tredjedelar av alla våra ungdomar i skolåldern — de barn alltså som hänvisas till Secondary Modernskolorna eller Comprehensives lägre nivåer. Betänkandet ger mycket klart besked om denna utbildnings mål och funktioner. Den skall vara: ”Praktisk, realistisk, yrkesinriktad, med valmöjligheter.” Pojkarna hamnar troligtvis i arbete med maskiner. I utredningen sägs:

Det förefaller högst förnuftigt att för en del av dessa pojkar planera kurser koncentrerade kring användningen av, kanske också tillverkningen av, verktyg, hur man handskas och arbetar med olika typer av material, skötsel och underhåll av maskiner. En sådan inriktning kunde göras realistisk genom att man relaterar material och exempel till områdets dominerande industrier; även om skolan härvid måste se upp med risken att man utbildar alltför många hoppfulla kandidater till lediga platser som inte finns.¹⁰

Flickorna kan däremot beräknas ta jobb på kontor eller som butiksbiträden, i textilindustrin eller andra lätta tillverkningsindustrier. Betänkandets författare anser att dessa olika sysselsättningar ”allesammans kan ge material för kurser på mer än en färdighetsnivå”. Denna dubbelriktade process, där man skolar barnet för en sysselsättning för arbetarklassen eller den lägre medelklassen och låter detta innebära en utbildning framträder öppet i exempelvis följande kommentar till ämnet stenografi: ”Till skillnad från vad som är fallet i fråga om många andra av de hantverksfärdigheter som kan utövas i de yrkesinriktade kurserna, är det synnerligen svårt att ur stenografin utvinna något som helst mera allmänt pedagogiskt innehåll eller några tillämpningar utöver själva ämnet såsom sådant.”¹¹

Men medan pojkarna skall ha en syssla i framtiden, skall flickorna ha två. De yrkesutbildas att göra något — något ”kvinnligt” arbete (kontors- eller fabriksdito) — och utbildas att vara något — maka och mor. Samma ord används utan åtskillnad om båda sakerna: ”Framför allt för flickor är den personliga aspekten av tanken på äktenskapet redan märkbar. Detta intresse finns där redan; här ges en möjlighet att göra det meningsfyllt.”¹² Och Kathleen Ollerenshaw, medlem av den kommitté som ligger bakom betänkandet, skriver i sin tidigare bok *Education for Girls*: ”Hos flickorna finner man ett rent genetiskt motiv att göra sig rustade för äktenskapet och för att skapa ett hem.”¹³ Det faktum att det råkar finnas massor av vittnesbörd som tyder på att hemarbetet så långtifrån känns som ett naturligt val för flickan, att det tvärtom ofta upplevs som en alltför tung börda redan i föräldrahemmet, kommenteras helt kallsinnigt sålunda:

Det kan finnas flickor som är långtifrån entusiastiska, eftersom de anser sig ha fått sitt lystmäte av skurning och tvätt och matlagning åt familjen redan i hemmet; men just de kan desto mera behöva just den utbildning en god skolkurs kan ge i hemvårdens bredare aspekter och de färdigheter som reducerar elementet av huslig tristess.¹⁴

Och när Ollerenshaw registrerar en skolflickas klagan över att hon skulle föredra att få ägna sin tid åt matematik och naturvetenskap i stället för åt husligt arbete, gör hon det med oefterhärmliga

⁹ *Half Our Future*, HMSO, 1963, s. 142. I dagligt tal kallad ”Newsombetänkandet”. Statistiken om den högre undervisningen har lånats från Robbinsutredningen, HMSO, 1963.

¹⁰ *Ibid.*, s. 36.

¹¹ *Ibid.*, s. 37.

¹² *Ibid.*, s. 116.

¹³ Kathleen Ollerenshaw: *Education for Girls*, 1961, s. 186.

¹⁴ *Half Our Future*, a.a., s. 135.

kommentaren: ”I rättvisans namn må anmärkas att denna kritik säkert torde ha sin grund i att undervisningen i husliga ämnen måste ha givits på ett gammalmodigt sätt.”¹⁵

Vid denna praktiskt inriktade utbildning anslås i runt tal två dagar av fem åt rent praktiska ämnen: konst, hantverk, husliga ämnen och maskinskrivning för flickorna, metallslöjd, teknisk ritning och konstruktionsritning för pojkarna. De båda könen klassificeras alltså som yrkesutbildningsmässigt helt skilda grupper.

Begåvningen för teoretiska studier bedöms i huvudsak när eleven är elva år, och de här barnen, av båda könen, ”misslyckades” alltså. Också här görs åtskilligt för att antyda att detta att få en sämre behandling bara innebär att man är ”annorlunda”. De här barnen är negativa barn, deras förflutna är likgiltigt. Ingen har någonsin tagit upp till diskussion om de kanske inte alls var ”misslyckade” på vissa områden. Barn, föräldrar och lärare måste nu inrikta sig på framtiden (det ”lämpliga” arbetet som vuxen), och den *tilldelade* framtiden måste fås att framstå som följden av ett val, medan den i själva verket determineras av den utbildning barnet får.

Den engelska utbildningen är strukturerad efter klasslinjer. Men liksom i arbetslivet har kvinnorna också här en alldeles speciell roll inom sina klassmöjligheter — som offer för förtryck. Problemet är hur man skall kunna åstadkomma enighet bland kvinnorna som förtryckt grupp över de klassgränser som är avsedda att splittra dem. Den ”privilegierade” medel- och överklasskvinna som får studera vid universitetet har aldrig märkt hur underprivilegierad hon är — hon har ju hela tiden undervisats i flickskolor, skild från sina manliga motsvarigheter. Och arbetarflickan kan för sin del inte upptäcka att hon faktiskt är ännu värre ute än pojken — eftersom både skolan och arbetet förmodligen är rena mardrömmen för båda. Faktiskt kan hon rentav tycka att hon ligger bättre till, eftersom ett av hennes ”kall”, äktenskapet, framställs som en ”räddningsplanka”. För det är här som frihets- och valfrihetsideologin härskar allra starkast — man väljer inte själv att gå i skolan, föreställningen om att man själv väljer sitt arbete är förmodligen ganska tunnsliten numera, men kärlek och äktenskap alltså ... där upplever individen den stora bekräftelsen av sig själv, spontaniteten raserar tvångets murar, ett både inre och yttre ljus lyser fram genom gråheten ... Men det övervägande antalet pojkar och flickor gifter sig med någon från det närmaste grannskapet, och trots flickornas nedåtgående rörlighet gifter sig majoriteten med någon ur den egna samhällsklassen.¹⁶

Äktenskap och moderskap

De flesta flickor arbetar heltid tills de är i början av tjugooårsåldern. Antingen slutar de skolan vid femton år, gifter sig i allmänhet tre—fyra år senare och får första barnet vid tjugooett års ålder, eller också går de vidare i skolan, fortsätter på college, och gifter sig och får första barnet omkring de tjugofem. För majoriteten kvinnor gäller ungefär följande mönster: några år i yrkeslivet, några år som småbarnsmamma i hemmet,¹⁷ tillbaka till arbetet, kanske sporadiskt, kanske på deltid, intill dess barnen börjar bidra till familjens försörjning eller maken slutar sitt arbete och båda parter börjar leva på folkpensionen. För medelklasskvinnan gäller några års utbildning, några år i yrkeslivet, fler år som mor till små och uppväxande barn — tillbaka till arbetet när barnen lämnar hemmet och inte längre är ekonomiskt beroende av föräldrarna. De kvinnor som inte ger sig ut i arbetslivet för någon längre tid (på vare sig hel- eller halvtid) efter att barnen kommit tillhör endera av två motsatta kategorier: å ena sidan de mycket fattiga ensamma möd-

¹⁵ *Education for Girls*, s. 24.

¹⁶ En detaljerad redogörelse för ”partnervals”-tendenserna ges i Rosser och Harris: *The Family and Social Change*, 1965. Deras undersökning gäller Swansea, men är troligen relevant för tendenserna i stort.

¹⁷ En subjektiv redovisning av hur det känns att vara småbarnsmamma ges i *The Politics of Housework*, Peckham Rye Women's Liberation, utg. av Agitprop 1970.

rarna och mödrar i stora låginkomstfamiljer och å den andra medelklasskvinnorna utan yrkesutbildning och med små familjer, oftast med bara en kortvarig högre utbildning eller ingen sådan alls. Det är denna sistnämnda grupp vars liv formar den magiska maka-och-mor-bilden. De gifta ”lyxhustrurna” med åtskilligt med fritid började dyka upp som ett samhälleligt signifikant fenomen på artonhundrasjuttioalet, först som ett symptom på välstånd och sedan som en symbol på sådant. En maka och mor som inte behövde arbeta var ett vittnesbörd om att familjen hade råd att överlåta de trista feodala husmorssysslorna (dvs. *tillverkningen* av livsmedel) åt andra, till en början åt tjänare, sedan åt butiker och allehanda arbetsbesparande anordningar, och inte var ekonomiskt beroende av att hon ägnade sig åt någon inbringande sysselsättning utanför hemmet. Hemmafrun spelar fortfarande denna symbolroll: ”Min fru behöver inte arbeta”, ”Jag skulle aldrig låta min fru arbeta”, är metoder att säga: ”Jag klarar mig fint” både ekonomiskt och i fråga om arbetets status. Som de långa lillfingernaglarna hos bonden som blivit småborgerlig butiks-innehavare, hantverkare eller smågodsägare, omvittnar denna hemmafru genom sin blotta existens att ”Min man har lyckats”. Detta är den feminina mystikens kvinnor — bridge, välgörenhet, ständigt rena lakan. Men de är inte särskilt många. För de flesta kvinnor, både de hem- och de yrkesarbetande, är hushållsarbetet ett hårt och trist arbete som tar mellan sjuttio och hundra timmar i veckan. Den feminina mystikens arbetsbesparande maskiner är skäligen gäckande väl-signelser: de vanliga brittiska tvättmaskinerna för hemmabruk gör ingalunda hela tvätten åt sin ägare (det är bara de allra dyraste maskinerna som verkligen gör detta), genomsnittskylskåpet är fortfarande så litet att man måste handla varenda dag, dammsugaren är tung och massor av hem saknar t. o. m. dessa hjälpmedel. Det 1800-talshus som fortfarande är vanligt har fler trappor än rum, centralvärme är något sällsynt, kolbränslen är fortfarande vanliga, och konserver och djupfryst mat är två till sex gånger dyrare än färska rotfrukter som måste tvättas och skalas. Tjugotvå procent av samtliga hushåll har totalt otillräcklig tillgång på varmt och kallt vatten, över arton procent har varken inomhus-WC eller väggfasta tvättställ och fyrtio procent saknar kylskåp. Och detta är en välfärdsstat med låga siffror för fattigdomen ... ett ”konsumtionssamhälle”. Stolthetens hus är förvisso byggt på fattigdomens lösa sand; och det är kvinnorna som står där med fötterna i sanden och kämpar för att ändå få sina hem såpass hyggliga att de kan vara stolta över dem.

Några slutsatser

En undersökning av arbetslönerna en slumpvis utvald vecka (i september 1968) avslöjade följande: 90,6 procent av män med manuellt arbete, 95,4 procent av män med icke-manuellt arbete, 13,8 procent av kvinnor med manuellt arbete och 44,5 procent av kvinnor med icke manuellt arbete tjänade den veckan femton pund eller mera.¹⁸ Mer än en tredjedel av samtliga yrkesarbetande kvinnor arbetar manuellt. Men det absolut avgörande här är inte att det faktum att kvinnolönen bara är dryga hälften av mannens lön innebär en orättvisa och ett brott mot likalönsprincipen, det verkligt viktiga är att hon inte tjänar tillräckligt för att kunna leva på det. Den ensamma moderns problem är direkt akut — den ensamma kvinnans allvarligt nog. Tjugo procent av de ogifta kvinnorna har någon nära anhörig att dra försorg om; för de ogifta männen ligger siffran bara vid 12,5 procent.

Kvinnorna fostras att i första hand betrakta sig själva som makor och mödrar; men sedan upptäcker de att när de trots detta icke desto mindre måste ta arbete, är det denna familjeidentifiering som determinerar deras förhållande till arbetet och arbetskamraterna. Kvinnans beroende av familjen skapar det kontaktmönster som hon för med sig vart hon än går. Det är makens arbete som är det ur alla synpunkter viktigaste; den saken måste gå före allting annat. Så när hon — vilket hon i allmänhet gör arbetar bara tillsammans med andra kvinnor, blir detta ett slags

¹⁸ *Employment and Productivity Gazette*, maj 1969.

”sällskapsliv”. ”Jag trivs med mina arbetskamrater”, ”vi pratar och har trevligt” — sådana repliker sammanfattar väl hennes predikament. Arbetet som husmor är inget arbete — det är ”att vara hemma” (platsen där man kopplar av). Och arbetet på kontoret eller i fabriken är inte heller något arbete — det är ”att komma hemifrån på ett tag”. Under arbetet i hemmet är hon isolerad, när hon arbetar ute upplever hon ett slags umgängesliv. Här finns ingen grogrund för kamratskap eller enad kamp - de kvinnliga arbetarnas inbördes förhållande är helt enkelt motstycket till ensamheten i hemmet, vänskap eller motsatsen. Eftersom kvinnans ekonomiska roll hålls i dunkel (det är billigheten som fördunklar den), har de kvinnliga arbetarna inte de betingelser som krävs för ett klassmedvetande. Exploateringen av dem blir osynlig bakom en ideologi som camouflerar det faktum att de alls arbetar — deras arbete blir skenbart något helt betydelselöst. Därtill kommer att kvinnans arbete så ofta bedöms inte ur ekonomiska aspekter utan ur psykologiska: det är något hon behöver (”det känns skönt för henne att komma ut ett tag”), det hon kan klara osv. Psykologiska analyser är alltid individuella; kvinnans isolering förstärks genom att kopplas samman med hennes ständiga individualism. Isolerad från andra kvinnor i hemmet och arbetande ”för fabriken” låter hon ändå — i varje kris — familjeisoleringen påverka arbetssituationens kollektiva möjligheter och upplever inte ens en lojalitetsklyvning, för där beroende är nedlagt i själva situationen, där flödar lojaliteten stark och stor.

Samtidigt som hon alltså inte kan nå någon verklig kamratkontakt på arbetet på grund av beroendet av familjen, upplever hon också inom denna samma familj en än fundamentalare klyvnad, nämligen den mellan henne själv och hennes make — de två som från början skulle vara ett. Ett rättsfall helt nyligen ger hela denna fråga i koncentrat: en man som förlorat sin hustru tillerkändes här av domstolen en summa på ett halvt pund i timmen för förlusten av hennes ”tjänster”. Tio shilling i timmen för en beräknad arbetstid i hemmet av tjugo timmar i veckan — båda dessa siffror visar klart hur fjärran juridiken står från det praktiska livets verkligheter. De flesta kvinnor tjänar bara tjugofem pence — ett kvarts pund — i timmen vid arbete utom hemmet, och de flesta husmödrar arbetar mer än tre gånger så lång tid i hemmet som de tjugo timmar domstolen fablade om. Varken hennes make eller någon annan betalade henne någonsin så mycket som en penny för det arbetet medan hon levde, och om han möjligen underhöll henne tidigare så gör han det ju inte nu längre när hon är död, så underhållet kan inte ha gått på värst mycket, för i så fall skulle domstolen väl ha dragit av den summan. Om det i stället gällt en efterlevande hustru som begärt ersättning för förlusten av sin make, skulle detta i så fall ha gällt förlust av ”familjeförsörjaren” och en långt högre summa. Denna skillnad i bedömningen av mannens och kvinnans roll är ingalunda bara något slags idé om en ”arbetsfördelning”; nej, här nedvärderas det ena arbetet till tjänande och det andra upphöjs till ”produktivt”. En uppdelning som — liksom andra uppdelningar — bygger på ojämlikheten som princip.

Splittrad, individualiserad, isolerad utsätts kvinnan ändå, paradoxalt nog, för den mest homogeniserande och minst individuella av alla ideologier — den om hennes s. k. ”kvinnlighet”. ”Kvinnorna är sig lika världen över”, ”Typiskt kvinnligt”, ”Ja, se fruntimmer ...”

Sexualiteten

Det förefaller som om den s. k. ”sexuella revolutionen” och kulten av den fria viljan på detta område skulle ha trängt längre i England än i övriga länder där den nya kvinnorörelsen arbetar. Bland studenter och yngre akademiker finner man ett förkastande av äktenskapet av ett slag som knappast förekommer i Amerika, där våldet och ensamheten i städerna tycks skapa ett fortsatt behov av denna institution. Denna förkastelse är av ett annat slag än den man finner bland jämförbara grupper i Sverige och Danmark, som också de sedan länge förkastat äktenskapet som institution. Det är emellertid ganska svårt att definiera skillnaden. Som jag ser saken kan den väl

snarast ses som en gradskillnad i själva allvaret bakom. I Sverige och Danmark betraktas detta att leva samman utan äktenskap, med eller utan barn, inte som en spännande valmöjlighet — utan helt enkelt som en valmöjlighet som kanske är den rätta för just detta par. I England gjordes detta antikonventionella beteende till en konvention av pop- och filmstjärnor (varav många så småningom svek idén); det kan knappast betraktas som ett ideologiskt arrangemang utöver den rena inneiden att samla de skalper man kan få eller göra som kompisarna gör. Uppenbart är ju att ungdomskulten och hippiesamfundens utbredning är större och starkare i Amerika än i något annat land, men dessa grupper står utanför och i harnesk mot samhället på varenda nivå: sex, narkotika, våld, samhällelig organisation etc. ... Deras mores är mindre extrema men i gengäld avsevärt mera spridda i England, där dessa *drop-outs* mycket lätt droppar in i samhället igen — ett inflytande som fungerar i båda riktningarna. De tydligaste yttre symptomen är klädseln och det personliga uppträdandet — det är inte bara på King's Road i London som det gäller att vara ”inne”, hur innesymbolerna än må se ut. Det är lika svårt att inte hänga med i de växlande (och multipla) modena som att hänga med i dem. Skönheten är allt i denna era av älskande och expansiv narcissism. Och den kommersiella ”exploateringen” (men vem är egentligen först?) av denna tendens har varit rent fenomenal. Det forna imperiet (eller dess rester) har plundrats på nytt för att återuppstå i miniatyriserad koncentration på Oxford Street: man kan äta, klä sig och pryda sig på alla de sätt — indiskt, gammalkinesiskt, arabiskt, afrikanskt ... Och sedan kapitalismens kommersiella dimension erbjudit människan alla möjligheter till självglorifiering, sedan den åstadkommit denna sexuellt strålande varelse, kan den sedan rentav återanvända henne, nu som blickfång för att sälja tristare produkter: bilar, tvättmaskiner, livförsäkringar. Ingen stad i hela världen kan skryta med en så långt gången ”sexobjektifiering” på sina affischtavlor och i sin tunnelbanereklam som just London.

Det är detta utnyttjande av sexualiteten som Kvinnornas befrielseörelse vänder sig mot — ”konsumtionsaspekten”. Men vad skall man då säga om ”produktionen”? Så mycket är ju klart som att den levande sensualism man möter i England känns vital och uppfriskande efter den i huvudsak ”sekundära” narcissismen i Nordamerika, där inriktningen på kroppens passiva ”sundhet” verkar viktigare än tanken på dess vitalitet. Kläder i flera färger och många former är avsevärt mer upplivande än vitaminpiller i flera färger och många former på frukostbordet.

Den ”sexuella revolutionens” potentiella styrka ligger just i motsägelsen mellan dess aktiva produktion och dess passiva konsumtion. För produktionen kan spränga sina vallar; individerna kan upptäcka en viss grad av verklig frigörelse i denna enda enklav där det är tillåtet att vidga sitt jag. Dess potentiellt frigörande verkan ligger i slitningarna mellan den äkta antiortodoxi den skapar och den nya ortodoxi den försöker upprätta. Men det gäller att ha i minnet att detta för det första bara är en potentiell möjlighet; ty hittills har denna motsägelse inte utforskats. Och för det andra måste man också minnas att även om denna möjlighet förverkligas, så är den ändå bara en sida av problemet och kan kanske inte ens få någon katalyserande verkan på de andra.

För kvinnorna, och i mindre utsträckning också för männen, har den ”sexuella revolutionen” betytt en positiv ökning av mängden av deras sexuella (och därmed också sociala) frihet; det har också inneburit att de i ökad utsträckning ”används” som sexualobjekt. Den spänning som skapas genom de oundvikliga konsekvenser den ena utvecklingen fått för den andra, har i sig själv varit en drivande kraft bakom tillkomsten av en Kvinnornas befrielseörelse.¹⁹ Illusionen om att vi

¹⁹ De konservativa motståndarna till Kvinnornas befrielseörelse hävdar att alla de kvinnor som ansluter sig till den är fula och har svårt att få tag på en karl, att de med andra ord är ”avundsjuka gamla nuckor”. De socialistiska motståndarna med sina puritanska traditioner hävdar däremot att vi allesammans är unga, vackra och medelklass-flickor, med andra ord ”icke seriösa”. Men vem som än har rätt så gäller dock ändå den konflikt som redovisas ovan, och varje protest häremot är giltig.

erbjödts gloriösa möjligheter att fritt ge uttryck för våra egna jag har avslöjat sig som bara en ytterligare alienering, som ett sätt att förvandla oss till produkter som sedan konfiskeras för användning i ett konsumtionssamhälle.

Kvinnans ställning i dagens England visar upp en intressant modellbild. De många motsägelserna (på allehanda olika nivåer) är tämligen uppenbara. Kvinnorna kan klart och uppenbart konstatera hur de här har hamnat i skalans båda ändar, den mest ”primitiva” och den mest ”avancerade”. En stor del av det arbete (och deras arbetsförhållanden också) som de engelska kvinnorna måste ägna sig åt är symptomatiskt för de tidigkapitalistiska samhällena. Inte bara därför att de typiska kvinnoindustrierna är de industrier som tillverkar själva basvarorna — mat och kläder; därtill kommer att kvinnorna, i sin egenskap av en ständigt lika billig arbetskraft, fortfarande kan utnyttjas på det sätt som beskrevs i fråga om de arbeterskor som pendlade hundrattio kilometer till och från arbetet; liksom att de i sin egenskap av icke erkända arbetare i hemmet kan användas som en dold arbetskraft för hemtillverkning av olika slag. Och i skalans motsatta ända står de som föremålen för senkapitalismens allra mest avancerade ideologiska utnyttjande, som dess viktigaste ideologiska medel att skapa en marknad. Naturligtvis upplevs inte denna genomgående motsägelse i sig själv som en sådan, men däremot upplever man olika aspekter av den.

Jag underströk tidigare hur hårt och tidsödande hemarbetet är, och det är alldeles riktigt. Men man får inte glömma det slagord som ställs mot denna uppfattning, det om hur ”hemmafrun ingenting gör”. Inget ideologiskt uttalande av denna typ kan vara helt gripet ur luften och ändå överleva. För t. ex. den amerikanska hemmafrun i en bekväm stadsvåning med maskinell tvättstuga i källaren, varorna levererade till dörren, färdiglagad mat för uppvärmning, stor frysbox, barnen i skolan osv. är hemarbetet minst av allt betungande (frånsett att det alltid finns där — man slipper aldrig ifrån det). Jag underströk tidigare att de brittiska flickorna får en sämre utbildning än pojkarna, men mot detta måste man ställa den benhårda tron på ”likvärdig utbildning”. Också detta är på sätt och vis sant, åtminstone för somliga. De flesta kvinnor lider inte av någon brist på skolutbildning — de har rentav fått mer än de behöver för allt de någonsin kommer att få att göra med. Både i hemmet och i sina utbildningsförvärv är kvinnorna helt enkelt överflödiga. De bildar en osynlig och primitiv ekonomisk grund, men samtidigt verkar det som om denna tekniserade värld mycket väl skulle kunna klara sig utan deras tjänster. Denna motsägelse fördunklas givetvis av den klassuppdelning som skiljer ytterligheterna från varandra — eftersom arbetar-klasskvinnorna gärna samlas kring skalans ena ända och medelklassen kring den andra, finner man sällan motsägelserna ifråga förkroppsligad i en enda individ. Men det är på detta sätt det kapitalistiska systemet använder klassbarriären, som medelklassens privilegier får sitt strypgrepp över allting; båda klassernas kvinnor förtrycks av en ideologi som söker intala den arbetande kvinnan att hon i själva verket inte arbetar alls och den kvinna som har mera fritid till sitt förfogande att hon ändå aldrig var skapt för att arbeta.

Det avancerade kapitalistiska samhället är inte homogent. Den motsägelse kvinnorna upplever av att på en och samma gång ha hamnat i det kapitalistiska samhällets mest ”primitiva” och mest ”avancerade” aspekter (och de inherent motsägelserna inom dessa aspekter) drog ihop sig till en kris i och med den senare aspektens utveckling på nittonhundrasextiotalet. Detta kan mycket väl ha varit en av orsakerna till att en kvinnlig befrielseörelse växte fram just då.

7. Kvinnornas ställning: 3

Några allmänna slutsatser

(1) Produktionen

I dag framstår automationen som ett löfte om att det måste bli *tekniskt* möjligt att helt avskaffa den fysiska skiljelinjen mellan män och kvinnor i produktionen. Men så länge de kapitalistiska produktionsförhållandena kvarstår, finns ett ständigt *samhälleligt* hot mot en sådan gränsrasering, och faktiskt kan utvecklingen utan svårighet vändas i sin motsats, sålunda att kvinnans roll i produktionen i själva verket sjunker i takt med arbetsstyrkans reducering.

Detta om framtiden; vad nuet angår är det viktigaste att kvinnans roll i produktionen länge hållit sig helt stationär. År 1911 utgjordes trettio procent av den samlade engelska arbetskraften av kvinnor; år 1970 stod kvinnorna för trettiosju procent. Yrkesfördelningen har inte heller undergått någon märkbar förändring. Kvinnornas arbeten är sällan "karriäryrken"; när de inte sysselsätts med de enklaste och lägsta arbetena på en fabrik finner man dem i allmänhet i biträdande ställningar inom manschettyrkena (exempelvis som sekreterare) — som stöd för de maskulina yrkesrollerna. Det rör sig ofta om arbeten med ett starkt "expressivt" innehåll, t. ex. olika service-uppgifter. Sociologerna kan uttrycka det rent ut: "Inom yrkesstrukturen i stort är dessa arbeten analoga med maka/moderrollen inom familjen."¹ Skolsystemet stöttar under denna rollstruktur. Sjuttiofem procent av samtliga artonåriga flickor i England får i dag varken undervisning eller yrkesutbildning. Mönstret med den "instrumentelle" fadern och den "expressiva" modern förändras inte i någon större grad ens när modern har förvärvsarbete, eftersom hennes arbete i allmänhet står lägre än hans, och det är till hans arbete familjen anpassar sig. Följaktligen kan man i allt väsentligt konstatera att arbetet — i de mängder och av det slag som för närvarande är effektivt tillgängliga för kvinnorna — inte alls visat sig som någon räddning för kvinnorna, utan tvärtom.

(2) Fortplantningen

De vetenskapliga framstegen på preventivmedelsområdet skulle, som vi redan varit inne på, kunna göra icke önskade barnafödslar — och den överväldigande majoriteten barnafödslar i dagens värld, en stor del av födslarna till och med i västerlandet hör till denna kategori — till ett historiskt fenomen. Men p-pillermetoderna — som hittills utvecklats i en form som exakt upprepar den sexuella ojämlikheten i det västerländska samhället — står än så länge bara i sin begynnelse. Användandet av p-piller är otillräckligt fördelat över samhällsklasser och länder och åtskilliga tekniska förbättringar krävs fortfarande. Pillrets viktigaste verkan så här i början torde väl i de utvecklade länderna i huvudsak ligga på det psykologiska planet — för det kommer ju tveklöst att befria kvinnornas sexuella upplevelser från mycket av den oro och de hämningar som alltid åtföljt samlaget för kvinnans del.² Och det kommer att slutgiltigt skilja sexualiteten från barnalstringen som ett oundvikligt komplement.

Det är svårt att säga om de demografiska fortplantningsmönstren i väst kommer att bli särskilt starkt påverkade av p-pillren. I Förenta Staterna har man på senare år märkligen nog upplevt en plötslig ökning i födelsetalen. Det senaste decenniet har födelsetalen här legat högre än i sådana underutvecklade länder som Indien, Pakistan och Burma. Förmodligen avspeglar väl den saken

¹ Parsons och Bales, a. a., s. 15n.

² Jean Baby redovisar resultaten av en undersökning om attityderna till äktenskap, preventivmedel och aborter, som genomfördes år 1959 med 3 191 tjeckiska kvinnor; 80 procent av dessa kvinnor nådde endast begränsad sexuell tillfredsställelse, därför att de var rädda för att bli med barn, a. a., s. 82n.

bara att det är en mindre tung ekonomisk börda att hålla sig med en stor familj i världens rikaste land. Men den avspeglar också hur familjeideologin förstärkts som kraft i samhället.

(3) *Socialisationen*

Förändringarna i arbetskraftens sammansättning, familjernas storlek, utbildningsstrukturen och andra faktorer har — hur begränsade de än må vara i jämförelse med idealet — tvivelsutan reducerat familjens samhälleliga funktion och betydelse. Som organisation är den inte längre någon signifikativ enhet i det politiska maktsystemet, den spelar en mycket liten roll i den ekonomiska produktionen och den är sällan det enda verkande medlet för individens integrering i samhället i stort; följaktligen spelar den inte längre någon större roll på den makroskopiska nivån.

Följden har blivit en omfattande förskjutning av tonvikten till familjens psykosociala uppgifter, för barnet och för det äkta paret.³ Jag har redan diskuterat den viktiga kärnan av sanning i tonvikten på barnets socialisation. Det är ytterst viktigt att denna erkänns och helt integreras i varje program för kvinnans frigörelse. Det är värt att notera att detta var en av de första frågor Kvinnornas befrielseörelse ägnade sig åt. Ändå kan det inte råda något tvivel om att behovet av en kontinuerlig, intelligent omvårdnad av barnen under de tre-fyra första åren av deras liv kan (och har) exploateras ideologiskt för att söka rädda familjen vidare som totalenhet, när dess övriga uppgifter synbart gått tillbaka. Faktiskt är ju försöken att helt rikta in kvinnans tillvaro på barnens fostran tydligt skadliga också för barnen. Socialisationen är en ytterst ömtålig process som kräver en lugn och mogen handledare — en människotyp som knappast skapas av den rena familjrollens frustrationer. Den uteslutande moderligheten blir ofta ”antiproduktiv” i det avseendet. Modern laddar ur sig sina egna frustrationer och bekymmer i en fixering på barnet. En ökad insikt om socialisationens avgörande betydelse borde, långtifrån att leda till ett återupprättande av de klassiska moders-rollerna, tvärtom leda till en omprövning av dessa — av vad som skapar en god handledare för socialisationen som verkligen kan ge barnet stadga och trygghet.

Samma argument gäller med än större styrka för familjens psykosociala roll för det äkta paret. Föreställningen om att familjen skulle ge en ogenomtränglig enklav av intimitet och trygghet i en söndersplittrad och kaotisk värld utgår från en ren absurditet — att familjen kan isoleras från samhället och att dess inre relationer inte på sina egna villkor måste efterbilda de yttre samband som dominerar samhället. Familjen som en tillflykt undan samhället blir i själva verket en avspegling av detta.

(4) *Sexualiteten*

Sexualiteten är den enda huvudstruktur som för närvarande befinner sig i snabb utveckling. Både produktionen, fortplantningen och socialisationen är allesammans mer eller mindre stationära i dagens västerländska samhälle och har inte förändrats på de senaste tre decennierna eller mera. Däremot har den sexuella repressionen visat sig allt mindre framgångsrik när det gäller att reglera det spontana beteendet. Den klassiska äktenskapsformen hotas allt mera av den liberalisering av kontakterna före och efter bröllopet som numera påverkar alla klasser i samhället. I den meningen måste äktenskapet uppenbarligen ses som kedjans svagaste länk — den speciella struktur som rymmer de flesta motsägelserna. Jag har redan understrukt de möjligheter för en fortsatt utveckling som dessa motsägelser rymmer. Inom en ram av juridisk jämlikhet skulle de sexuella upplevelsernas frigörande från sådana relationer som står utanför denna erfarenhet som sådan — det må sedan vara barnalstringen eller egendomsförhållandena — kunna leda till en verklig frihet mellan könen. Men utvecklingen kan också helt enkelt leda till nya former av nykapitalistisk

³ Se Berger och Kellner: ”Marriage and the Construction of Reality”, *Diogenes*, sommaren 1964, med dess analyser av de ”vanebyggande” strukturerna för äktenskapet och föräldraskapet.

ideologi och praktik. Ty en av de krafter som legat bakom det allt snabbare tempot i den sexuella frigörelsen har obestriddligen varit den samtida kapitalismens omvandling från en produktions- och arbetsmoral till en konsumtions- och nöjesmoral. Den saken kommenterades redan kring 1950:

... Under detta skede inte bara ökar fritiden; arbetet självt blir både mindre intressant och mindre krävande för många människor ... Allteftersom arbetet blir ointressantare tar det sexuella en allt större plats så att säga dygnet om. Det betraktas som en konsumtionsnyttighet inte bara av de gamla arbetsfria klasserna utan också av de moderna "fritids"-människornas stora massa.⁴

Kärnan i Riesmans argumentering är att i ett samhälle som känner leda inför arbetet blir sexuallivet den enda aktiviteten, den enda påminnelsen om människans vitalitet, det enda konkurrensområdet; den sista försvarslinjen mot *vis inertiae*. Samma insikt möter, med större teoretiskt djuplodande, i Marcuses föreställning om den "repressiva avsublimeringen" — sexualitetens frigörande för att själv frustreras i tjänst hos en samordnad och drogad samhällsmaskin.⁵ Det nuvarande samhället har utan svårighet råd med en lekplats av föräktenskaplig sexualitet som *inte* leder till barnalstring. T. o. m. äktenskapet kan rädda sig genom att öka tempot i skilsmässor och omgiften och på sätt understryka betydelsen hos institutionen som sådan. Dessa överväganden visar klart att samtidigt som sexualiteten skulle kunna rymma en befrielsepotential, så kan den precis lika väl organiseras till en motkraft mot envar ökning av sina mänskliga möjligheter. De nya formerna av reifikation och den kommersiella galopperande lungsot som drabbat sexualiteten kan beröva den sexuella friheten all mening. Vilket i sin tur står som en påminnelse om att samtidigt som en viss struktur kan stå som den svaga länken i en sådan enhet som kvinnans villkor, går det ändå aldrig att finna en lösning enbart via denna struktur.

Hur skall man då tänka sig en äkta revolutionär hållning? Den måste inrymma både omedelbara och fundamentala krav, i en genomgående kritik av kvinnans hela situation, som inte gör en fetisch av någon enstaka dimension i den. Den moderna industriella utvecklingen tenderar, som vi redan sett, mot en utseparering av familjens från början unifierade funktioner — barnalstring, socialisation, försörjning etc. — även om denna "strukturdifferentiering" har camouflerats och hållits i schack genom upprätthållandet av en stark familjeideologi.

Praktiskt uttryckt innebär detta ett sammanhängande system av krav. De fyra elementen i kvinnans villkor kan inte betraktas isolerade, var för sig; de bildar en sammanhängande struktur med sina alldeles speciella inbördes samband. Den moderna familjen kan betraktas som en triptyk av sexuella, fortplantande och socialisatoriska uppgifter (kvinnovärlden), omsluten av produktionen (mansvärlden) — just en sådan struktur som i den slutliga analysen bestäms av ekonomin. Kvinnornas utestängande från produktionen — den kollektiva mänskliga aktiviteten — och deras inspärrande i en monolitisk kondensation av funktioner inom en enhet — familjen — som är exakt unifierad i den naturliga delen av varje funktion, är roten och upphovet till den nu gällande sociala definitionen av kvinnorna som naturliga varelser. Varje emancipationsrörelse måste fortfarande koncentrera sig på det ekonomiska elementet — på kvinnans fulla inträde i industrin och *rätten att tjäna ett tillräckligt levebröd*. De gamla socialisternas stora misstag var att de ansåg att de andra elementen var reducerbara till det ekonomiska; följaktligen ledsagades kravet på att kvinnorna måste in i produktionen av det rent abstrakta slagordet om familjens avskaffande. Ekonomiska krav måste ledsagas av en sammanhängande politik för de andra tre elementen också; en politik som i bestämda situationer kan behöva ges primärrollen i form av

⁴ Riesman: *The Lonely Crowd*, 1950, s. 154 (sv. övers.: *Den ensamma massan*, Aldus 1961, s. 148).

⁵ Se Marcuse: *Eros and Civilization*, Routledge, 1956, och Reimut Reiche: *Sexuality and Class Struggle*, New Left Books, 1970.

omedelbar handling.

På det ekonomiska planet gäller det allra elementäraste kravet inte rätten till arbete eller lika lön för lika arbete — de båda traditionella kvinnokraven — utan *rätten till likvärdigt arbete*. F. n. sysselsätts kvinnorna i huvudsak i trista, icke utbildningskrävande serviceyrken, som kan betraktas som ”förlängningar” av deras expressiva roll i familjen. De är i huvudsak servitriser, städerskor, hårfrisörskor, kontorister, maskinskriverskor. Följaktligen kan yrkesrörligheten inom arbetarklassen ibland bli lättare för flickorna än för pojkarna — eftersom flickorna kan nå upp till manschettsektorns lägre nivåer. Men bara två kvinnor på hundra är sysselsatta med administrativt arbete eller i direktörsbefattningar, och mindre än fem på tusen ägnar sig åt något akademiskt yrke. Kvinnorna är dåligt organiserade och tjänar mycket mindre än männen i de manuella arbeten de är hänvisade till; detta innebär, tillsammans med mycket annat, en massiv ökning av arbetsgivarens exploateringsmöjligheter.

Undervisningen

Hela pyramiden av ekonomisk diskriminering vilar på en fast grund av helt annat slag — vårt undervisningssystem. Kraven på lika arbete borde här i Storbritannien också innebära ett krav på *jämlikhet i undervisningssystemet*. 1 skolväsendet efter grundskolan finner man inga vittnesbörd om några framsteg alls. Proportionen universitetsstuderande flickor är densamma som på nittonhundratjugotalet. Intill dess vi lyckats göra rent hus med dessa orättvisor, finns det inga möjligheter att driva igenom ett krav på lika arbete för kvinnorna. Det är självklart att det gäller att ändra själva innehållet i detta skolsystem, som verkar direkt inriktat på att snäva in flickornas ambitioner, lika väl som man måste ändra urvalsprinciperna.

För att produktionen skall kunna skiljas ut från fortplantningen och familjen krävs en fast grund av jämlikhet; annars kommer kvinnan i arbetslivet alltid att bära med sig attityderna från hemmet. Men detta kräver i sin tur en hel uppsättning ickeekonomiska krav, som direkta komplement. Också fortplantningen, sexualiteten och socialisation måste befrias från de olika typerna av tvångsunifiering. Den socialistiska rörelsen har sedan gammalt krävt ett ”avskaffande av den borgerliga familjen”. Detta slagord måste nu förkastas som felaktigt. Det är i dålig mening maximalistiskt, ställer upp ett krav som i själva verket bara är en negation utan någon följande sammanhängande konstruktion. Orsakerna till denna ides historiska svaghet är att man aldrig analyserade familjen strukturellt — med utgångspunkt från dess olika funktioner. Den tillskrevs individuell existens som entitet på samma sätt som man gör med dess ideologi i nuets samhälle. Dess avskaffande är en abstraktion av samma slag som abstraktionen om dess ide. Det strategiskt angelägna här är kvinnans frigörelse och jämlikhet mellan könen, inte ett avskaffande av familjen. Följderna av detta nya krav blir fullt ut lika radikala, men är samtidigt konkreta och positiva och kan integreras i den verkliga historiska processen. Sådan som den ser ut just nu är familjen reellt oförenlig med vare sig kvinnans frigörelse eller jämlikheten mellan könen. Men det går aldrig att skapa jämlikhet genom ett administrativt avskaffande av familjen; i stället krävs en historisk differentiering av dess funktioner. Det revolutionära kravet borde gälla att dessa funktioner måste frigöras från den nuvarande, förtryckande monolitiska fusionen. Om man på detta sätt dissocierar fortplantningen från sexualiteten, befrias sexualiteten därmed från den alienering som representeras av icke önskade havandeskap (och rädslan för sådana), och barnalstringen blir inte längre underkastad slumpen och en okontrollerbar kausalitet. Följaktligen blir kravet på att staten skall hålla kvinnorna med fria p-piller ett rent elementärt sådant. Det svenska och ryska avskaffandet av ”utomäktenskaplig” som juridiskt begrepp är en åtgärd som pekar i samma riktning, eftersom den innebär att äktenskap och föräldraskap skiljs åt rent juridiskt.

Socialisationsaspekten bjuder, som vi redan sett, på svårare problem. Men barnens behov av intensiv omvårdnad de första åren av sitt liv betyder ingalunda att den för närvarande enda sanktionerade formen av socialisation — äktenskapet och familjen — måste vara absolut oundviklig. Inte heller att modern är den enda tänkbara barnsköterskan. Långt därifrån. Det allra mest karakteristiska för vårt nuvarande äktenskaps- och familjesystem är att det är så *monolitiskt*; det existerar bara en enda institutionaliserad form för förhållandet mellan könen och mellan generationerna. Det är denna enda form eller ingenting alls. Just därför innebär den en förnekelse av livet självt. För all mänsklig erfarenhet pekar ju på att förhållandena mellan könen och generationerna är rent oändligt variationsrika — en stor del av vår skapande litteratur kretsar ju just kring detta faktum — samtidigt som alltså deras institutionella uttrycksmöjligheter i vårt kapitalistiska samhälle är så ytterligt enkla och stela. Det är just fattigdomen och torftigheten hos institutionerna på detta område som innebär ett sådant förtryck. Varje samhälle behöver något slags institutionaliserat och samhällsligt erkännande av förbindelserna individerna emellan. Men det finns absolut ingen orsak till att det bara skulle finnas en enda juridiskt godkänd form — och en kryllande mångfald av juridiskt icke erkända erfarenhetsformer. Vad vi borde sträva efter är inte ett avskaffande av familjen, utan en diversifiering av de samhällsligt erkända förbindelseformer som i dagens läge stelt och strikt och med våld pressas in i familjeformen. Detta skulle innebära att vi fick en hel mångfald av olika institutioner — där familjen bara är en av flera — medan kraven på familjens avskaffande underförstår att vi inte skulle ha några institutioner alls. Par — av samma eller motsatta kön — som lever tillsammans eller inte lever tillsammans, långvariga fasta förbindelser med eller utan barn, ensamma föräldrar — män eller kvinnor — som fostrar sina barn, barn vars socialism sköts av andra föräldrar än de biologiska, utvidgade släktgrupper etc. — allt detta skulle kunna passas in i en serie institutioner anpassade efter mäns och kvinnors uppfinningsförmåga och fria val.

Detta är något att kämpa för. Men i dag är kvinnorna inspärrade i familjen, som är en segmentarisk, monolitisk enhet, i stor utsträckning isolerad från produktionen och därmed också från den gemensamma mänskliga aktiviteten. Orsaken till att en sådan inspärning blivit möjlig är det krav på kvinnan som ställs om att hon skulle fylla tre olika roller: hon måste ge sin partner sexuell tillfredsställelse, måste föda barnen och måste fostra dessa barn. Men familjen gör mer än att bara sysselsätta kvinnan — den producerar henne. Det är i familjen som både mans- och kvinno-psykologin har sin fasta grund. Den är själva källan till definitionerna på dem. Men hur ser då denna definition ut, och vilken är familjens egen roll i denna ideologi om familjen som dagens grundläggande samhällsenhet?

8. Familjeideologin

Familjeideologin

Familjen i dess egenskap av den lägsta formen av samhällelig organisation har genom de ekonomiska produktionsmetodernas framåtskridande genomgått allehanda förändringar, som alltid nödvändiggjort allt mer komplicerade samhälleliga former som komplement. Peggy Morton understryker i sin artikel "A Woman's Work is Never Done"¹ hur familjens viktigaste ekonomiska uppgift under den tidigkapitalistiska tiden var att åstadkomma stora barnkullar till de nya fabriksindustrier som krävde väldiga massor av arbetare, men hur detta förändrades när den arbetsintensiva industrin under den avancerade kapitalismen efterträdades av en kapitalintensiv sådan, så att kravet på arbetskraften i fortsättningen gäller kvalitet snarare än kvantitet. Och familjen anpassar sig lydigt:

Vinsten blir mer och mer beroende av en effektiv organisation av arbetet och arbetarnas "självdisciplin", snarare än av ytterligare uppdriven arbetstakt och andra direkta former för en ökad exploatering av arbetarna. Följaktligen blir familjen betydelsefull både som den grupp som får axla bördan av att bekosta en högre utbildning och som den som genomför den repressiva socialisationen av barnen. Familjen måste fostra barn med internaliserade hierarkiska sociala relationer, så att de som vuxna kan öva självdisciplin och arbeta effektivt utan ständig övervakning uppifrån ... Det är kvinnorna som fått ansvaret att genomföra större delen av denna socialisation.²

Jag håller helt med Peggy Morton om att familjens utveckling förvisso åstadkommer allt fler motsägelser för kvinnan i familjen. Precis som det också finns en motsägelse även inom sexualitetens sektor ensam. Men man finner också en annan, ytterligt viktig motsägelse som inte ligger inom familjen, utan i stället mellan den och den samhällsorganisation som omger den. För samtidigt som familjen har förändrats åtskilligt sedan den först dök upp, har den också kvarstått — inte bara som ett idealistiskt begrepp utan som en avgörande viktig ideologisk och ekonomisk enhet, som trots alla sina anpassningar dock bevarat en viss stelhet och självständighet.

Det förkapitalistiska samhället blomstrar på iden om det privata ägandet — bonden har sin jordbit, hantverkaren sina verktyg. Det kapitalistiska sättet att organisera arbetet berövar individen hans privata egendom, tar alla de olika styckena privat egendom (mark, redskap etc.), lägger samman dem och gör den sålunda ansamlade rikedom till privat egendom för ett litet fåtal — kapitalisterna. Denna expropriering av individernas privategendom nödvändiggör någon form av kollektiv organisation av egendomen (människor måste samlas för att arbeta med den), som emellertid samtidigt direkt negeras: massor av människor samlas visserligen för att arbeta med egendomen, men det de tillverkar och deras sätt att tillverka det tas om hand av "fåtalet" som fåtalets egen personliga privata egendom. Emellertid lever den enskilda privategendomen för massan av folket ändå vidare sida vid sida med denna nya process — den fortsätter i familjen. Engels spårade ursprunget till förtrycket mot kvinnorna i kravet på enskild privategendom; kvinnan måste "ägas", måste vara trogen i äktenskapet för att föda en arvinge som kunde ärva denna enskilda privategendom. Men ännu intressantare än förtryckets "ursprung" är dock dess vidmakthållande, något som framgår av Marx och Engels analyser av andra frågor. I varenda revolution (den må sedan gå från tribalism till feodalism, från feodalism till kapitalism, från kapitalism till socialism) måste den nya härskande klassen, för att kunna besegra den gamla härskande klassen, skenbart representera folkets stora majoritet (i själva verket gör den det bara i det sista exemplet här ovan). Följaktligen framträder den inte som någon särskild "klass" utan

¹ Peggy Morton: "A Woman's Work is Never Done", *Leviathan*, vol. II, nr 1.

² *Ibid.*, s. 34.

som hela samhället:

Ty varje ny klass som sätter sig själv i stället för den som härskade före den tvingas, helt enkelt för att alls kunna nå sina mål, att framställa sina egna intressen som gemensamma intressen för alla samhällets medlemmar, måste m. a. o. använda någon idealisk formel som ger dess egna idéer universell form och framställer dem som de enda förnuftiga och allmängiltiga som kan tänkas. Den klass som gör revolution framträder från begynnelsen inte som någon klass utan som hela samhällets representanter, helt enkelt därför att den vänder sig mot en klass. Den framträder som samhällets hela massa, ställd inför en enda härskande klass ... Följaktligen kan varje ny klass komma till makten endast genom att trygga sig till en bredare bas än den föregående härskande klassen ...³

Det är genom att de får framställa detta begränsade klassintresse som ett allmänt, genomgående intresse, som ”idéerna” kan spela en så betydelsefull roll. När det framväxande kapitalistiska samhället konfronterar och vräker undan det feodala samhället måste det skenbart erbjuda något som majoriteten vill ha — vilket naturligt nog får formen av en idealisering av vad det föregående samhällsekonomiska systemet erbjöd som sin grundval på ett oundvikligen helt oidealiskt sätt. Människornas idéer och önskemål betingas av vad de redan har — de vill helt enkelt bara ha det större och bättre. För att uttrycka saken konkret — bondemassorna i feodalsamhället hade redan sin enskilda privategendom; deras ideal var helt enkelt mera av den varan. Det kapitalistiska samhället tycktes erbjuda mera genom att det betonade föreställningen om den enskilda privategendomen i ett nytt sammanhang (eller i ett sammanhang av nya idéer). Följaktligen erbjöd det individualism (ett gammalt värde) plus sina skenbart nya metoder att bättre förverkliga detta värde — frihet och jämlikhet (värden som i hög grad lyser med sin frånvaro hos feodalismen). Men den enda plats där detta ideal kunde ges en till synes konkret bas var i en gammal institution som följaktligen måste vidmakthållas, nämligen familjen. Därmed övergick alltså familjen från att under feodalismen ha varit den ekonomiska grundvalen för den enskilda privategendomen till att i stället bli själva brännpunkten för *idén* om den enskilda, privata äganderätten, under ett system som bannlyste en sådan ekonomisk form från sin centrala produktionsmetod — kapitalismen. Den borgerliga familjen förverkligade denna idé där den faktiskt ägde saker, privat och enskilt. För alla andra var och förblev den en dröm om idealet — och drömmen om att förverkliga detta ideal blev en lockelse att arbeta på ett sätt som gick stick i stäv med det. Arbetarklassen arbetar kollektivt med produktionen av privategendom för några få kapitalister, *i hopp om* att vinna enskild privat egendom åt sig själv och sina familjer.

Men naturligtvis leder utvecklingen till att de intressen hos den härskande klassen som till en början utmålats som allmänna intressen allt mer och mer deklinerar till ”allenast idealiserande fraser, genomsådade illusioner och medvetet bedrägeri ... Men ju mer de brännmärks som lögnar och förfalskningar, och ju mindre de förmår tillfredsställa den insiktsfulle, dess mera dogmatiskt hävdas de och dess bedrägligare, allt mera hycklande och moraliserande blir det etablerade samhällets språkbruk.”⁴ Detta var exakt det sakernas tillstånd som gällde för den enskilda privategendomen och dess förkroppsligande, familjen, i det slutande artonhundratalets England. Under nittonhundratalet, då feodalismen grundligen besegrats och kapitalismen grävt ner sig i sina ställningar, har den grundläggande ideologin kvarstått, men naturligt nog blivit mera flexibel för att kunna behålla greppet om tömmarna.

Här är inte avsikten att än en gång upprepa *idén* om att familjen under feodalismen hade en direkt ekonomisk funktion, men i dagens kapitalism bara har en ideologisk sådan. En sådan föreställ-

³ Karl Marx: ”The German Ideology”, 1845-46, *Collected Works*, vol. I, iv, ss 35-37 (originalalets titel: *Deutsche Ideologie*).

⁴ *Ibid.*, s. 27. I själva verket stannar detta språkbruk kvar på den mark det angriper — ett ideologiskt språk, som snarare är moraliskt och beskrivande än analyserande. Men själva bilden är faktiskt synnerligen tillämplig här.

ning feltolkar det alldeles speciella sambandet här mellan det ekonomiska och det ideologiska, vartill kommer risken att det skulle kunna tolkas sålunda att familjen är helt onödig, bara ett slags bedrägeri. Citatet ovan, som behandlar ideologin ur moraliska perspektiv, kan leda till en sådan inställning. Men ideologin är inte mindre ”verklig” eller ”sann” eller viktig än ekonomin. Båda bestämmer över våra liv. Och hur som helst är familjens uppgift inte enbart det ena eller det andra utan båda; under kapitalismen har familjen både en ekonomisk och en ideologisk roll. Den ekonomiska rollen gäller grovt talat uppgiften att tillhandahålla en viss typ av produktiv arbetskraft och en arena för största möjliga konsumtion. Detta är specifikt kapitalistiskt. Denna ekonomiska uppgift samspelar sedan med den behövliga ideologin för att åstadkomma de ideal som saknades i det feodala bondesamhället; en plats att *jämlikt* och *fritt* avnjuta den enskilda privategendomen. Denna ideologi, som söker sin teori bakåt i tiden, är inte desto mindre avgörande för nuet; utan den kunde folk kanske längta tillbaka till det gångna som ”den gamla goda tiden” — och sedan det väl dykt upp ett utopiserande av något slag, finns risken att det, efter att först ha sett tillbaka, kanske blickar framåt och därmed försätter status quo i fara. Följaktligen förkroppsligar familjen de mest konservativa begrepp som alls finns tillgängliga; den styr upp de forna idealen och presenterar dem som njutningar i nuet. Själva dess natur ger den uppgiften att förhindra framtiden. Föga underligt då att revolutionärerna så ofta hamnar i vulgär desperation: avskaffa familjen — för den förefaller ju faktiskt som det verkliga hindret för framåtskridandet, det verkliga sättet att bevara en efterblivenhet som kan verka föråldrad t. o. m. i kapitalismen, trots att den givetvis är direkt nödvändig för denna.

Denna ideologins uppgift att fånga upp och bevara ideal ur det förflutnas verklighet förklarar, åtminstone i detta sammanhang, den grad av åtskillnad som faktiskt existerar mellan den ideologiska överbyggnaden och den ekonomiska grunden. Den ideologiska konstruktionen tycks vara mindre varierbar, tycks söka bevara sig själv stick i stäv med de revolutionära förändringarna i produktionsmetoderna. Det förefaller som om de värdenormer som gäller för nuets familj skulle passa bäst för en bondeproduktion. Men ideologins uppgift är just att åstadkomma en känsla av kontinuitet i framåtskridandet. Den dominerande ideologiska formationen kan inte skiljas från den dominerande ekonomiska, men samtidigt som den är sammanlänkad med denna, har den dock en viss grad av autonomi och sina egna lagar. På så sätt kan familjeideologin ändå förbli individualism, frihet och jämlikhet (hemma är man ”sig själv”), trots att den samhälleliga och ekonomiska verkligheten kan vara mycket långt borta från dessa begrepp. Motsägelserna mellan familjens ideologiska intentioner och dess samhällsekonomiska grund behöver inte betyda att vi därmed hävdar att de förstnämnda är falska. Tvärtom, när nätets maskor dras åt allt tätare protesterar vi just för ideologins räkning: ”Jag kan ju inte säga ett ord utan att du börjar hacka på mig ... Här får man ju inte tänka fritt ens ... Jag har inte ett dugg som jag verkligen kan kalla mitt eget ...”

Givetvis inrymmer den ideologiska föreställningen om familjen en paradox som avspeglar motsägelsen mellan denna familj och den dominerande kapitalistiska metoden för produktionens organisering. Som jag redan varit inne på innefattar denna organisationsmetod en kollektiv produktion (med arbetarmassor eller ”arbetslag”), och familjen tillhandahåller en lättnad undan konfiskeringen av denna kollektiva tillverkning genom att skenbart erbjuda en enskild privategendom. Men i dag finns samma motsägelse inherent inom själva familjen. Familjen är den allra fundamentalaste (den äldsta och primitivaste) formen för samhällelig organisation. När den under kapitalismen gavs uppgiften att som ett ideal förkroppsliga det som varit dess ekonomiska uppgift under feodalismen, blev följden en kronisk motsägelse. Vad som ditintills varit en enad enhet inom en genomgående diversifierad samhällsstruktur, förvandlades nu genom de förändrade samhälleliga villkoren till en *splittrad* sådan. Bondefamiljen arbetar tillsammans

för sin egen räkning — den är en enhet. Hos den är familjen och produktionen homogena. Men arbetarfamiljens medlemmar arbetar var för sig, för olika arbetsgivare på olika ställen, och samtidigt som de hålls samman av de gemensamma familjeintressena måste det faktum att de arbetar på olika håll och under olika betingelser splittra denna enhet. En av familjeideologins uppgifter under kapitalismen är just att bevara enheten, trots den splittring den drabbas av. Men i försöken att göra detta slår den knut på sig själv. Det faktum att arbetet under kapitalismen sker kollektivt, bryter sönder den enade familjen och framtvingar därmed ett slags kollektivism också hos familjen.

1 bondefamiljen ägdes privategendomen av hela familjen gemensamt; men kapitalismens ideologiska individualism kan inte sammankopplas med en samhällelig grupp (inte ens en sons är så liten som den moderna familjen); eftersom den ställer denna i i motsats till gemensamt arbete måste den relateras till individen. Man kan nästan få ett intryck av att familjen har blivit mindre och mindre för att försöka göra sig själv till ”ett”, i en desperat kamp mot medlemmarnas olikheter inför yttrevärlden. Under kapitalismen antas varje medlem av familjen vara ”en individ”; det är inte familjen som enhet som individualiseras. Föga underligt då att det uppstår spänningar. Var och en antas vara till för de andra, men vid varenda konfrontation — skolan, universitetet, arbetet — måste han klara sig allena. Det är denna motsägelse mellan en ideologi om familjens avskildhet och individualisering och dess grundläggande sociala natur, en motsägelse som kapitalismen har fört in i spelet genom sitt organiserande av arbetet i grupper, som ligger bakom de psykiska problem som i England dokumenterats av psykiatrikerna Laing, Esterson och Cooper. Varje medlem vill vara en individ — samtidigt som det är familjen som sådan som antas vara ”individuell” ... ”Mary är inte som syskonen, utan har alltid varit annorlunda ... Hon har sin egen vilja och kommer säkert att gå långt ... hon är så enviss, och det var därför det blev så trassligt att jag måste komma till doktorn med henne ...” Kvinnans uppgift är att söka bevara familjens enhet, medan dess separata atomer exploderar i olika riktningar.

Det förefaller fullt tänkbart att denna dubbla motsägelse skall kunna leda till en slutlig upplösning av ”familjen”, en framtid som redan börjar verka fullt skönjbar inom de villkor som gäller under kapitalismen. Tillverkningens gruppnatur återför familjen till dess samhälleliga form — en social grupp av individer. Återför den i själva verket till något i stil med tiden innan den var en familj i föga mer än ordets biologiska betydelse. Men detta är bara ”någonting i stil med”; slutformernas likhet med de postulerade ursprungsformerna är ofta vilseledande — skillnaden representeras av hela den mellanliggande samhälleliga utvecklingen, och skillnaden mellan de sociala grupperna före den familj som bygger på det privata intresset och de sociala grupperna efter den, är lika med skillnaden mellan ”guldålderns” primitiva kommunism och den revolutionära kommunismen. Det är alltför sent att införa den förra och hög tid att införa den senare. Under tiden finner vi att den själv motsägande familjeideologin, som bevarar enhetens individualitet allenast genom dess medlemmars allt mer uppsplittrande individualitet, både fördröjer och påskyndar utvecklingen.

9. Psykoanalysen och familjen

Kvinnornas befrielseörelse måste ha en komplicerad reaktion på kärnfamiljen. Den måste koncentrera sig på att skilja ut de förtrycksstrukturer — kvinnorollerna — som är insvetsade i den. Den måste bryta ner dess enhet.

För att kunna göra detta måste vi studera nufamiljens konkreta roll och natur inifrån. Vi måste undersöka exakt vilka funktioner den tjänar på alla nivåer. Men därtill måste vi samtidigt se den som en *relativt* konstant enhet i förhållande till samhällshistoriens förlopp i dess helhet. Såsom sådan har familjen en viss autonomi och orubblighet, på vilket stadium av den ekonomiska utvecklingen som samhället i stort än må befinna sig. Detta beror delvis på att familjen tydligt och klart tillhör den ideologiska överbyggnaden och alltid har gjort detta — också när detta sammanföll med dess ekonomiska funktioner, som i fråga om bondefamiljen: (Till templet) ”kom människorna för att bränna rökelse och bedja om lycka, god skörd *och många barn*”.¹ (Kursiveringen min.)

Och:

Själva familjestorleken var mycket intressant och signifikativ (i Kina före revolutionen). Jorddrottarna och de rika bönderna hade i genomsnitt mer än fem personer per hushåll, de medelstora bönderna hade färre än fem, de fattiga bönderna mellan tre och tre och en halv och lantarbetarna omkring tre ... De som saknade jord eller hade mycket litet mark kunde ofta inte ens gifta sig. Om de ändå gifte sig var de ur stånd att hålla samman familjerna, förlorade flera barn genom sjukdomar och svält, måste sälja sina barn eller t. o. m. hustrun, och följderna blev att deras hushåll bara var ungefär hälften så stora.

Om man beräknar jordinnehavet under perioden före revolutionen på grundval av antalet familjer i stället för per capita, blir rikedomens koncentration till jorddrottarna och de rika bönderna ännu mer markerad. Utgår man från en sådan grundval — som blir mycket realistisk och riktig just för Kinas del, där *tonvikten av hävd alltid har legat på familjen snarare än på individen* — ägde jorddrottarna och de rika bönderna, 5 procent av samtliga familjer, 31 procent av jorden ...²

Fortfarande är den ideologiska funktionen klart relaterad till den ekonomiska funktionen — även om de två har förändrats i olika tempo, så att man fått en viktig förskjutning.

Om vi bara ger oss i kast med den första analysen, av familjens betydelse eller av kvinnorollerna, får vi därmed sociologi den sortens forskning som har belamrat den anglosaxiska världens (typiskt!) lärda bokhyllor det senaste decenniet. Nöjer vi oss med att bara studera familjens plats i det kapitalistiska samhället, får vi rena rama idealismen, eftersom vi hamnar i den fälla som ligger i att uppfatta den som ett abstrakt begrepp:

Familjen, som till en början är den enda sociala relationen, blir senare, när ökade behov skapar nya samhälleliga relationer och befolkningsökningen skapar nya behov, en underordnad sådan ... och måste då behandlas och analyseras utifrån de empiriska data som existerar, inte enligt ”familjebegreppet”.³

Både ja och nej. En politisk undersökning av familjen, en undersökning som är av avgörande betydelse för Kvinnornas befrielseörelse, kräver att man närmar sig ämnet från båda hållen både de empiriska data och det ideologiska begreppets struktur och betydelse, familjen själv i dess ”konceptuella” enhetsform.

¹ William Hinton, a. a., s. 20.

² Ibid., s. 28. Vilket stöder två av mina teser samtidigt — överensstämmelsen mellan ekonomiska behov och ideologisk attityd och den feodala betoningen på *den enskilda familjen*, till skillnad från kapitalismens tonvikt på den enskilde individen.

³ *The German Ideology*, ss 18-19.

Familjen "gör" kvinnan

Vad som främst intresserar oss här är frågan om vad den kapitalistiska familjen innebär för den kvinna som har fångats i dess nät. På en nivå är kvinnorna i dagens familj själva huvuddepåerna för det som allt mer kommit att betraktas som vårt samhälles mest skriande illusioner: frihet, jämlikhet, individualism. "Min hustru och jag är jämlikar" är familjekorrelatet till "arbetsmarknadens båda parter". "Jämlikhet" och "båda parter" antyder en tunn linje dragen genom *mitten*. Men i båda fallen rör det sig i stället om en över- och en underdel, en ojämlik fördelning av arbetet och en ojämlik fördelning av vinsterna — för att uttrycka sig milt.

Familjen är ett fäste för något som kapitalismen behöver bevara men i själva verket raserar: det privata ägandet och individualismen. Maken och modern är dessa tings väktare och representant. Hon är en efterbliven, konservativ kraft — och det är just detta som förtrycket mot henne innebär. Hon tvingas bli stenen i strömmen. Hennes arbete är privat och *därför att det är privat*, och enbart av det skälet, är det inte heller övervakat. Det är detta som är källan till detta mystifierande självbelåtna "Du bestämmer själv över din tid, du är din egen chef" som husmödrarna utsätts för. För envar produktionsprocess som innefattar förenade ansträngningar och samarbete (frivilligt eller framtvingat) kräver också övervakning eller ledning; det är bara det isolerade, ensamma arbetet som är fritt från detta krav. Husmoderns "frihet" är liktydig med hennes isolering.

Förtryckets verkningar

Isolerade i sitt arbete och kämpande med resterna av idéerna om den enskilda äganderätten, används kvinnorna i familjen som redskap för att avvärja det kollektiva arbetets stigande våg och allt som den vågen innebär. De ständigt allt fler motsägelserna i deras ställning leder till att upplevelsen av förtrycket växer sig allt starkare. Detta kan måhända ge den revolutionära impuls som störtar samma förtryck över ända. Men man får inte försumma de märken som förtrycket har satt på oss.

Precis som det å ena sidan är ytterligt viktigt att vi aldrig gör oss skyldiga till att undervärdera den kraft som ryms hos kvinnorna, får vi heller aldrig försumma insikten om hur svår vår ställning faktiskt är. I ett annat sammanhang (den militära kampen) brännmärkte Mao detta att ta itu med saken ensam och undervärdera svårigheterna som "vänstersektarism" och kallade den svaghet som innebär att man undervärderar sin egen inneboende kraft och är rädd för kampen för "högeropportunist". Å ena sidan måste vi våga kämpa, våga segra; å den andra gäller det att verkligen ta kampen på allvar. Med Kvinnornas befrielseörelse har vi (åtminstone i Förenta Staterna) möjliggjort de inledande dragen, men om vi inte bedömer svårigheterna korrekt kommer vi att göra oss skyldiga till "vänstersektarism" — en voluntarism som i så fall innebär åtminstone en tillfällig dödsringning över alltsammans.

De svårigheter vi står inför representeras inte bara av motståndet från det system vi vill bekämpa — vi hotas också av inflytandet från det. Och det är denna sistnämnda svårighet som jag tror att vi löper risk att försumma. De betingelser förtrycket av oss skapar betingar också oss själva. Och vi måste kritiskt bedöma kvinnornas svagheter som en politisk kraft om vi skall kunna undvika att duka under för den betingningen. Kvinnornas befrielseörelse riktar sig till alla kvinnor — och vi måste veta vad vi begär.

Vad gör egentligen förtrycket inom familjen med oss kvinnor? Det åstadkommer en tendens till småskurenhet, trångsynt avundsjuka, irrationellt känslotänkande och slumpvåld, beroende, rivaliserande självvisshet och strävan att äga våra närmaste, passivitet, brist på visioner och konservatism. Dessa egenskaper är inte bara produkter av den manliga chauvinismen, och inte heller ligger det så till att de bara falskeligen tillskrivs kvinnorna av ett sexistiskt samhälle, som

använder ”käring” som ett fult ord. *De är en följd av kvinnans objektiva villkor inom familjen* - som själv ligger inbäddad i ett sexistiskt samhälle. Man kan inte leva mitt i en liten, efterbliven värld utan att själv påverkas av den. Bönderna visar jämförliga problem, sedda som en potentiell revolutionär styrka. De har i hela sitt liv satsat på den personliga kampen för en liten jordbit och för att underskrida varandras priser på torget, vilket gör det svårt för dem att nå fram till en revolutionär solidaritet och gör det ytterligt svårt att bekämpa tendensen till splittring och själviskt grabblande efter den egna vinsten. Och vi kvinnor har på samma sätt alltid kämpat om de bästa äkta männen, det finaste hemmet, de framgångsrikaste barnen; alltså är det svårt för kvinnorna att samlas och enas som en samlad politisk kraft, när själva villkoren för deras liv är inriktade på att utesluta just den möjligheten. Att arbetarklassen blir den revolutionära klassen under kapitalismen beror på att den är engagerad i *kollektiva*, gemensamma arbeten, i just detta samhälle i en antagonistisk form, vilket i sin tur gör det klart för arbetarna själva att de måste vräka undan den formen för att kunna frigöra sin samhällseliga möjlighet — socialismen. Detta får inte tolkas sålunda att förtryckta folk skulle sakna revolutionär potential förtrycket garanterar en sådan. Men förtryckets själva natur determinerar dock en del av svårigheterna i deras kamp.

Visst är ”kvinnor är underbara” och ”svart är vackert” avgörande element i ”våga kämpa, våga vinna”-stadiet, men samtidigt måste de gå hand i hand med insikten om vad förtrycket har gjort för att retardera oss. Det är just när det gäller att inse denna sistnämnda aspekt som den radikala kvinnorörelsen enligt mitt förmenande har misslyckats. Om männen verkligen är förtryckarna och det inte i stället ligger så till att männen i speciella roller, som t. ex. far- och makerollen uppträder som verkande medel allenast för ett objektivt förtryck, då behöver vi ju bara vräka undan dessa förtrycksskarakteristika för att hux flux varda befriade. Då skulle kampen bli så mycket lättare — därför att den är omöjlig. Att påstå att kvinnorna inte har en enda (eller i varje fall inte behöver ha en enda) av de negativa kvinnliga karakteristika som jag redovisade ovan — det är moralism och inte politik. Och det är detsamma som att inlåta sig i strid just på det moralistiska slagfältet: ”Det har aldrig funnits några stora kvinnliga konstnärer ... Det har det visst, ni har bara aldrig uppmärksammat dem eller låtit oss utvecklas i frihet ... Denna bok tillägnas min hustru, vars stoiska tålmod och ständiga hjälp ... håll käften.” Det där är nog bra som retorik, och retorik och en rättfärdig vrede har sin plats de också — men den platsen är tillfinnandes *inom* den politiska strategin, retoriken får inte träda i stridens ställe.

Psykologi, psykoanalys och empirism

Följaktligen gäller det att studera hur familjen alltså påverkar kvinnorna. Till de allra mest avgörande bland dessa verkningar hör effekten på de olika familjemedlemmarnas psykologi. Den radikala kvinnorörelsen postulerar ett primärt psykologiskt maktbegär hos männen, som skulle vara det ursprungliga upphovet till förtrycket mot kvinnorna. Därmed bekräftar den något som för mig framstår som ett allvarligt misstag hos vår rörelse — den förenklar psykologin och är nöjd med att förkasta psykoanalysen därför att den inte gillar dess ideologi. Framför allt den amerikanska rörelsens förkastande av Freud är ytterligare en manifestation av denna moraliska reaktion på de negativa kvinnoattributen, som jag redan har varit inne på.⁴

⁴ Ovanstående är orättvist mot Shulamith Firestones mycket intressanta redovisning av Freuds betydelse i *The Dialectics of Sex*. Det är speciellt orättvist med tanke på att hon hörde till den nya radikala kvinnorörelsens skapare. Jag kan kanske göra bot här, utan att därför behöva ändra mig i sak, genom att förklara att de radikala feministerna, genom att reducera kvinnoförtrycket till psykologisk krigföring, därmed *reducerar* både förtrycket och psykologin, men samtidigt tar båda delarna på allvar. Påpekas bör också att samtidigt som både Firestone och jag sätter Freud mycket högt, gör vi det från diametralt motsatta ståndpunkter. För mig har psykoanalysen sitt värde framför allt som vetenskap; för Firestone är den ”... poetisk snarare än vetenskaplig; (Freuds) idéer är värdefullare som metaforer än

Felet här beror i stor utsträckning på de efterfreudianska analytikerna själva, och på att man blandar samman å ena sidan psykoanalysen och å den andra psykologin och psykiatrin. Alla tre har de dragit ner Freuds upptäckt av en ny vetenskap till en vulgär empirism. Och naturligt nog har Kvinnornas frihetsrörelse oftast svarat i samma ordalag.

Det står ju utom all fråga att den ideologi som Freuds efterföljare fick från honom och gjorde till sin ”teori”, är rent fördärvlig för kvinnan och bör bekämpas med all kraft. Men den är fördärvlig för psykoanalysen också. Ett praktexempel på den saken levereras av vad prinsessan Marie Bonaparte åstadkommit i sin bok *Female Sexuality*:

Å andra sidan tycks det i allmänhet ligga så till att om flickan skall kunna bli en verklig kvinna, måste hennes falliska onani, som är fullt normalt upp till kastrationskomplexet, duka under för det biologiska kastrationskomplexet i långt högre grad än för fostrarnas förbud, liksom att kvinnans vagina, som erotiserats vid puberteten, sedan måste nöja sig med att passivt vänta på den manspenis som skall väcka den. För den eviga rollen för allt som är feminint, från ägget till den älskade, är rollen av den som väntar. Vaginan måste invänta penis' ankomst på samma passiva, latent och slumrande sätt som ägget väntar på sädescellen. Faktiskt är den evigt kvinnliga sagan om *Törnrosa* i själva verket ett återberättande av denna första biologiska relation.⁵

Hela denna bok igenom är varenda ny sida ännu galnare än den närmast föregående — boken blir rena nöjesläsningen, ända tills hon beskriver den operation hon praktiserade för att förflytta klitoris hos en frigid kvinna. Märkligt nog fungerade idén inte. Tänk er bara att transplantera penis till mitt på magen hos en impotent karl. Men om alltså Bonaparte och hennes gelikar har vräkt oss rätt ut i empirismens gungfly, så är det dock meningslöst att ge sig i strid med dem *på deras villkor*. Om alltså efterfreudianerna försökte slå i oss att vi upplever vaginella orgasmer — så är det ju skönt och bra att Masters och Johnson har lett oss rätt på den punkten. Men nyttan av det hela är precis vad man själv anser. När allt kommer omkring kan man ju faktiskt få en orgasm bara genom att tänka på det. För varenda liten forskningsdetalj den experimenterande psykologin erbjuder oss, skulle man kunna tillbringa hela sekler med att bekräfta eller motbevisa den. Vad sådana experiment som har med attityderna till kvinnorna att göra angår, så har detta naturligtvis ett visst samlande värde som motideologi — men inte mer heller. Sålunda skildrar Naomi Weissteins artikel ”Psychology Constructs the Female”⁶ hur forskarnas egna inställningar betingar responserna hos ”försöksobjekten” (t. o. m. när det bara rör sig om råttor), så att undersökningar av kvinnors beteenden alltså upptäcker ”typiskt kvinnliga” beteenden. Men vi bör inte använda den vetenskapen till att bara bli rasande över själva dumheten hos dessa experiment (även om de förvisso är rasande dumma), utan i stället se den som ett vittnesbörd om ideologins betydelse och genomträngningskraft. Visst kan det vara roligt att bli informerad om att om folk får veta att en essä är skriven av en man, så finner de den alldeles utmärkt, medan de däremot bedömer samma essä som ”dålig till likgiltig”, om de intalas att den är skriven av en kvinna. Men vet vi inte den saken redan? Är inte den sortens attityder direkt typiska för förtrycket? Behöver vi egentligen sådana detaljer, om vi faktiskt redan inser att vi är förtryckta, annat än möjligen för att överbevisa dem som ännu inte insett det ... Den sortens data är illustrationer till vår teori, inte dess idéinnehåll.

Naomi Weisstein vädjar om att vi skall försöka förstå den individuella personligheten i samband med hans eller hennes samhällseliga miljö, Detta är uppenbarligen viktigt.⁷ Ur vår synpunkt sett är

som bokstavligen sanningar” (s. 52).

⁵ Marie Bonaparte: *Female Sexuality*, Evergreen Books, 1965, s. 57.

⁶ Dr Naomi Weisstein: ”'Kinder, Küche, Kirche' as Scientific Law — Psychology constructs the Female”, omtryckt i *Sisterhood is Powerful*, utg. Robin Morgan, Random House, 1970 (En synnerligen givande antologi).

⁷ Här skulle man kunna peka på hur Freuds studier av enskilda fall är rent mönstergilla analyser av patientens miljö. Se exempelvis ”Dora — A Fragment of an Analysis of a Case Study of Hysteria”, 1905, *Collected Works*, vol. VII,

detta syftet med de analyser av familjen som genomförts av psykoterapeuterna Laing, Cooper och Esterson. Genom att studera relationerna de olika individerna emellan, har de givit både psykologisk dokumentation och insikter om generationsklyftan. När de gjort detta har de varit både symptom på och ideologer för ungdomsrörelsen. Kvinnornas befrielsesträvan har helt naturligt ärvt denna analys med alla dess tillhörande värderingar och har härvid kanske inte tillräckligt uppmärksammat det faktum att samtidigt som den är synnerligen givande när det gäller att förstå konflikterna mellan generationerna, så är den synnerligen svag beträffande spänningarna mellan könen, om den ens upptäcker dessa.

Hittills har varken de psykiatriker som studerat familjen eller de som studerat den sexuella revolutionen (Reich) eller de efterfreudianska anglosaxiska analytikerna haft särskilt mycket av intresse att erbjuda när det gäller kvinnorna. Men detta gäller inte för Freuds eget arbete, inte heller för de möjligheter som faktiskt finns hos den vetenskap han skapade.

Freud och psykoanalysen

Först och främst gäller det att vara medveten om vad psykoanalysen innebär som vetenskap. Naomi Weisstein skriver:

I *The Sexual Enlightenment of Children (Lille Hans)*, det klassiska dokument som sägs ge empiriska bevis för existensen av ett kastrationskomplex och dess förbindelse med en fobi, bygger Freud sin analys på vad som rapporterats till honom av den lilla pojks far, själv analytiker och anhängare av Freuds teorier. Man behöver väl inte gå närmare in på vilka felkällor en sådan 'bevisning' kan inrymma ... Åratalens intensiva kliniska erfarenheter är inte samma sak som empiriska bevis.⁸

Nej, det är det inte, och det var heller aldrig meningen. En sådan argumentering utgår från att alla vetenskaper måste provas på samma sätt — naturvetenskapens sätt. Men nu är det ju tvärtom så att en ny vetenskap utforskar nya områden och har nya och därtill lämpade metoder att söka sanningen. Som Freud uttrycker det:

Det som karakteriserar psykoanalysen som vetenskap är inte det material den arbetar med utan de metoder den använder ... vad den siktar till och uppnår är varken mer eller mindre än att söka blottlägga det omedvetna i själslivet.⁹

Samma tendens mot empirisk giltighet som karakteriserar Naomi Weissteins påstående förekommer också i den efterfreudianska tolkningen av "kuren". Den anpassningsprocess som är vanligast i dag är det absolut sista Freud själv skulle ha kunnat tänka sig här.¹⁰ Själv betraktade han psykoanalysen som något revolutionärt, chockerande, subversivt — en farsot som skulle slita sönder samhället. I denna sin övertygelse (en övertygelse som är direkt inherent i en ny vetenskaps utveckling) liknade han 1800-talets andra stora vetenskapliga upptäckt — den marxistiska nationalekonomin — den dialektiska och historiska materialismen.

Psykoanalysen, som utforskar det omedvetna och själslivets konstruktioner, arbetar på de marker där den dominerande fenomenalistiska formen är familjen. När man studerar kvinnorna har man inte råd att försumma metoderna hos en vetenskap om det psykiska, en teori som försöker förklara hur kvinnorna blev kvinnor och männen blev män. Den gränslinje mellan det biologiska och

en studie av en kvinnlig patient som är ett tidigt exempel.

⁸ Weisstein, a. a., ss 209-10.

⁹ Sigmund Freud: Introductory Lectures, XXIV, "The Common Neurotic State", 1916-17, *Collected Works*, vol. XVI, s. 389.

¹⁰ Se den enligt min uppfattning i särklass bästa kortare biografi, över Freud som finns på engelska, Octave Mannoni: *Freud*, Pantheon Books, 1970.

det sociala som finner sitt uttryck i familjen, är just det land som psykoanalysen tar itu med att söka kartlägga, just det land där de sexuella distinktionerna har sitt ursprung. Att Freud personligen hade en ideologiskt reaktionär inställning till kvinnan påverkar på intet sätt den vetenskap han skapade — om den gjorde det skulle psykoanalysen inte längre vara någon vetenskap. Och att han själv anpassade sig efter sin tids samhälleliga seder och ideologi, samtidigt som han utvecklade en vetenskap som kunde kullstörta alltsammans, innebär varken någon motsägelser eller någon begränsning i hans verk. Som han själv sade en gång: ”Mitt liv är helt ointressant utom i dess förbindelser med psykoanalysen ...”¹¹

Det är den efterfreudianska empirismen som har spärrat in Freuds tentativa analyser av könsskillnaderna i en grov och obehaglig stelhet. Sådana ökända begrepp som ”penisavund” får numera de flesta att föreställa sig en önskan att själv lägga vantarna på föremålet i fråga. Men vad som ligger bakom detta begrepp är i själva verket Freuds långt mer komplicerade föreställning om fallosbildens makt i vårt mänskliga samhälle. Vad det rör sig om är dess sociala, ideologiska och psykologiska makt, förkroppsligad i tinget i sig. Det är denna grundläggande skillnad och dito samband mellan föreställningen och dess föremål (inte dess bild i platonsk mening) som är direkt avgörande för den psykoanalytiska teorin, och det är oförmågan att förstå den saken som leder till den empiriska vederläggningens alla absurditeter. Så t. ex. spårade Freud den allestädes närvarande skuldkänslan till bilden av fadern i individens (och samhällets) liv; och förbudet mot onani i barnåren var en manifestation av detta — det faktum att ”fritt” uppfostrade barn i dag har tillåtelse att onanera ogiltigförklarar på intet sätt detta resonemang, stillar på intet sätt denna genomgående skuldkänsla, och reducerar på intet sätt onanerandets symboliska betydelse. Att de flesta barn numera får se sin mor naken då och då hindrar dem på intet sätt att föreställa sig att hon en gång haft en penis hon också, men blivit kastrerad — vad som verkligen betyder något här är den betydelse (som inte determineras av vårt begränsade samhälleliga sammanhang, utan av det faktum att alla mänskliga varelser bildar samhällen) som alla små barn, och för den delen alla människor, tillmäter en *frånvaro* såsom sådan.

Empirikerns anpassningar och tillbakavisanden har blivit katastrofala för Freuds inledande och tentativa försök att nå fram till en förståelse för könsskillnaderna. Inte bara därigenom att de har förvandlat hans postulat till självklara lösningar, utan också därför att de har avkrävt hans vetenskap något som det inte ligger i dess natur att ge. Det är ungefär som att fråga Newton vad lufttrycket gjorde med äpplet just under dess fall. Vad Newton undersökte vetenskapligt var inte frukters sönderfall utan tyngdlagen. Om den senare också ger oss möjlighet att forska fram en del om det förra, så desto bättre, men det är inte det som är huvuduppgiften.

Freud skrev:

... helt i enlighet med sin speciella natur försöker psykoanalysen ingalunda beskriva vad en kvinna är för något — en sådan uppgift skulle den knappast vara mäktig — utan tar i stället itu med att fråga hur hon blir till, hur kvinnan utvecklas ur barnet med bisexuell läggning.¹²

Om vi inte är intresserade av hur kvinnan ”blir till” så kan vi ju strunta i Freuds vetenskap — men låt oss åtminstone inte använda den och missbruka den till att försöka få den att informera oss om ”vad en kvinna är för något”, när dess eget område, dess egen metod, och dess egen upphovsman, uttryckligen förbjuder oss att göra det.

Men att ignorera Freud är ungefär som att ignorera Marx — gör man det avslöjar man bara sin egen förkärlek för förvetenskaplig ideologi i stället för vetenskapliga upptäckter. Ptolemaios har

¹¹ Sigmund Freud, cit. av Mannoni, a. a., s. 8.

¹² Sigmund Freud: New Introductory Lectures, XXXIII: ”Femininity”, 1933, *Collected Works*, vol. XXII, s. 116.

fortfarande den poetiska sanningen på sin sida — solen som går upp i öster *tycks* ju röra sig över vår himmel. Kvinnornas befrielse rörelse har inte råd att tillåta sig diverse dålig poesi om kvinnorna, när det finns en vetenskap vi kan använda, utforska, kritisera, förbättra. För liksom alla andra vetenskaper är också psykoanalysen öppen och inte stängd. Freud var döende i cancer när han lade fram sina allra mest välkända analyser om hur kvinnan blir till, och dessa är det enda direkt specifika vi har — men samtidigt har vi vår fria rätt att vidareutveckla hela detta vetenskapliga område.

Freud upptäckte den avgörande betydelsen av det faktum att människodjuret är socialt konstruerat; att denna biosexuella tolkning av det anatomiskt-biologiska gjorde individen till individ, byggde upp psyket, både det medvetna och det omedvetna. Denna sociala tolkning framträder både individuellt och i enlighet härmed också generiskt; människodjuret blir inte en mänsklig varelse just i födelseögonblicket — det blev människa för hundra tusentals år sedan. Individens livshistoria, hela vårt mänskliga kulturarv (det allmänna och det specifika) och det biologiska anatomiska ödet samspelar här med varandra. Det område där detta samspel äger rum är det mönster för primära förbindelser som — vanligtvis men inte nödvändigtvis — får sitt sekundära uttryck i familjen. Detta förbindelsemönster och dess följdverkningar i vår mänskliga kultur, sådant vi hittills lärt känna det, kallade Freud Oidipussituationen. Detta innefattar två föräldrar av var sitt kön och deras samspel med varandra och med avkomman, och barnens förhållande till dem. Till empiristernas fromma må väl tilläggas att det inte spelar någon roll om barnet adopterades som spädbarn; mönstret finns inneboende inte bara i vår biologi utan också i vår kultur. Freud analyserade detta mönsters betydelse och verkningar. Det faktum att han arbetade i en patriarkalisk kultur måste naturligtvis ha determinerat hans upptäckter, men å andra sidan har ju de flesta mänskliga varelses hittills formats just i patriarkaliska kulturer. Så det är vi alla och inte bara Freud som är determinerade av den saken. Det faktum att det existerar matrilineära eller matrifokala samhällen motsäger inte dessa upptäckter; dessa samhällen är marginella, psykoanalytiskt odokumenterade, och därtill vet vi inte riktigt vilken betydelse som tillmäts faderns närvaro. För hur det än ligger till med den juridiska situationen eller sedvanan, så kan ju själva ”fadersiden” ändå vara högst dominerande, och man måste hålla i minnet att det dock alltid *finns* en far och att det är föreställningen om denne som Freud kommenterade.

I den klassiska Oidipussituationen älskar pojken sin mor och kväver sin kärlek till henne, hatar fadern i hans egenskap av rival om moderns gunst, och begraver sitt hat genom att identifiera sig med föremålet för det. En vacker dag blir han själv far och har en egen kvinna (mor/maka). Flickan älskar sin far och hatar sin mor i hennes egenskap av rival, men behöver inte undertrycka dessa känslor lika hårt som pojken måste göra. Hon kan imitera sin mor (precis som pojken kan imitera sin far) och fortsätta att flirta med fadern (medan pojken inte kan göra detta med modern). Pojken kan inte fortsätta att åtrå sin mor, eftersom han inser att hans penis inte kan konkurrera med faderns. Han är rädd att bli kastrerad. Men flickan däremot upptäcker att hon inte kan bli kastrerad, eftersom hon inte har någon penis att bli av med, men det har ju inte hennes mor heller — och då är ju skillnaden inte så stor mellan dem. Följaktligen växer flickan upp till sin moders avbild, medan pojken växer upp och blir en annan far. Flickan har inget som driver henne att lämna Oidipusarenan. Detta förutsätter alltså två saker (och Freud var engagerad i båda): (1) en grundläggande heterosexuell drift som får det ena könet att åtrå det andra könet, (2) att fallosiden är den starkaste av alla idéer vid samhällets framväxt. Men hur som helst är det alltså i Oidipusituationen som medlemmen av kvinnokönet riktas in mot den kvinnlighet som är hennes öde i samhället, medlemmen av det manliga könet mot mandomen. Och det är de olika sätt (och olika grader) varpå pojken och flickan tar sig ur denna situation, som avgör så många av deras framtida egenskaper. Det relevanta här är att dessa i kvinnornas fall hänger nära samman med de negativa,

förtrycksskapande beteendekvaliteter som vi varit inne på tidigare.

Freud kom tämligen sent fram till att själva Oidipusögonblicket inte inträffade vid en bestämd tidpunkt (t. ex. vid två års ålder) utan sträckte sig bakåt och framåt i tiden till fostrets eller barnets inträde (eller snarare många inträden) i vårt mänskliga samhälle. Det är detta område av övergång (och blandande) från det biologiskt givna till den samhälleliga tolkningen, som är psykoanalysens arbetsfält; det är här som barnet som har antingen manliga eller kvinnliga könsorgan, men ändå bevarar en bisexuell läggning (och alltså skulle kunna utveckla de socialsexuella egenskaperna hos vilket av de båda könen som helst), inte desto mindre genomgår en socialisation helt inriktad på den ena av dessa möjligheter, nämligen den som överensstämmer med dess egen anatomiska byggnad.

Det är detta område som envar analys av kvinnornas ställning och betydelse måste utforska. Den reaktionära ideologin återförvisar oss alltid till vårt biologiska öde (mindre görs lika med svagare, barnafödande görs lika med animaliskt etc.). Vi kan inte bara helt enkelt säga: ”Men det är den mening samhället ger åt det som betyder något — det är detta vi tänker rida till storms mot och förändra.” För den meningen ges med själva vårt inträde i samhället, den sammanfaller rentav med samhället.

Psykoanalysen utforskar de primära samspel mellan de enskilda djuren som gör dem till mänskliga varelser. Genom själva sin definition blir den till en analys av den allra mest grundläggande samhälleliga bildningen -- den som finner sitt uttryck i familjens olika former:

Av själva naturen hos de fakta som bildar psykoanalysens arbetsmaterial följer att vi i våra redovisningar av olika fall måste ägna lika stor uppmärksamhet åt våra patienters rent mänskliga och sociala ställning och omständigheter, som åt de somatiska data och symptomen på den rubbning det gäller. Framför allt måste vårt intresse vara riktat mot deras familjeomständigheter — och detta, vilket kommer att framgå senare, inte bara för att få klarhet i om sjukdomen etc. eventuellt kan vara ärvd.¹³

Slutsatser och kommentarer till kapitlen sex, åtta och nio

Vi har genomfört vår analys på familjen på tre fronter. Familjens själva embryo är källan till individens psykiska skapelse; detta ”embryo” har vissa allmänt genomgående egenskaper heterosexuella föräldrar och avkomma (se kapitel 9). Den dominerande ideologin för familjen ger dess högst varierande former och funktioner en speciell tidlöshet och permanens (ideologin i fråga skapar en kontinuitet genom det bakåtblickande, varigenom familjen i nuet kapslar in sådana värden som var ideal för de tidigare systemen). (Se kapitel 8.) Det är familjens ekonomiska funktion som ger den dess specifika världsliga form; det faktum att denna funktion garanteras sin framgång genom den roll som ideologin spelar inom familjen — den lydnad som inpräglas i barnen, hustruns underkastelse etc. — bör inte blandas samman med den ideologiska föreställningen om familjen såsom sådan, den dominanta ideologi vi nyss nämnde (se kapitel 6.) Denna biosociala universalitet, ideologiska tidlöshet och ekonomiska specificitet griper allesammans in i varandra på ett komplicerat sätt; det inbördes samspelet mellan dessa element kräver att vi skaffar oss en klar överblick över dem alla. Och där är psykoanalysen, den vetenskapliga metoden att undersöka den förstnämnda, lika viktig som den vetenskapliga socialismen när det gäller att förstå den sistnämnda, den ekonomiska, och båda är nödvändiga om man verkligen skall få ordentligt grepp om det ideologiska elementet.

¹³ Sigmund Freud: ”Dora”, a. a., s. 18.

10. Ut ur underläget ...

Kommentarer och slutsatser

Kvinnornas befrielse rörelse föddes under sextiotalets senare hälft, genom den förenade verkan av två olika krafter. Den första av dessa är de motsatser som trädde fram allt starkare i kvinnans ställning i det avancerade kapitalistiska samhället.

Kvinnans ställning och plats i samhället är i hemmet — och utanför hemmet i produktionen. Men hennes ställning i produktionen vimlar av motsägelser. Kvinnorna finns framför allt i de mest avancerade och de mest efterblivna ekonomiska sektorerna. Männerna däremot finns i *samtliga* sektorer, allt efter deras klasstillhörighet. Kvinnorna spelar en avgörande roll för konsumtionsmedvetandets ytterligare ökning (*vide* utnyttjandet av kvinnan som "sexualobjekt" inom reklamen), men samtidigt står de också som en permanent tillgång till billigast möjliga arbetskraft i de tidigkapitalistiska industrierna (se t. ex. förhållandena i de engelska yllefabrikerna). Det finns en klar motsägelse mellan deras ställning inom produktionen och den ideologi som bokstavligt talat söker utesluta dem ur den (de flesta människor har ingen aning om hur många kvinnor som går arbetslösa). Jag tänker härvid på motsägelsen mellan deras roll inom familjen och deras roll i arbetskraften; de båda förnekar ömsesidigt varandra. Sedan rymmer familjen själv i sin tur motsägelserna mellan sin ideologi (som strävar att stabilisera den) och sin ekonomiska funktion (som strävar att ändra den). Inom familjen söker man uppnå en balans mellan barnafödandet och socialisationen av barnen, men den balansen är rent ytterligt ömtålig; de nya preventivmedlen och befolkningsexplosionen pekar mot såväl möjligheten som behovet av färre barnafödslar; psykologin understryker att de allra första barnåren är av avgörande betydelse; kvinnan måste satsa de krafter som frigörs från barnafödandet på barnens fostran. Men hur länge är detta egentligen ett heltidsjobb för modern, i vår tid med obligatorisk skolplikt och tidigt mognande barn? Förmodligen bara så länge hon förvägras de samhälleliga möjligheterna (daghem, ekonomiskt oberoende etc.) att själv verkligen få välja. Också inom sexualiteten som sådan finner man en motsägelse: kvinnorna har fått en ny sexuell frihet (förändrade moraliska attityder och nya och pålitliga preventivmedel), men denna tycks ofta bara syfta till att de inom dess gränser skall kunna utnyttjas som "sexualobjekt" i än högre grad än tidigare. De explosiva möjligheter hos den sexuella friheten och de nya och mindre strikta attityderna till äktenskapet som *skulle kunna* undergräva familjen tillåts aldrig göra detta — i varje fall inte för kvinnan, som nästan undantagslöst är den som ändå blir sittande med ungen. Eftersom det alltid finns en motsägelse mellan det sätt varpå kvinnorna underhålls (också i de allra lägsta inkomstgrupperna) och deras personliga fattigdom, blir följden att den nya sexuella frigörelsen och uppluckringen på äktenskapsområdet oftast bara frigör kvinnorna till rena osäkerheten — ekonomisk lika väl som känslomässig. Det kan inte nog betonas hur avsaknaden av ens ett potentiellt ekonomiskt oberoende t. o. m. för de yrkesarbetande kvinnorna bevarar familjen mot alla odds. Äktenskapet är och förblir ett "livslångt förbund". Men fram till vårt eget sekel, under en tid då folk gifte sig senare och dog tidigare, innebar detta sällan mer än tjugo år — varav femton gick åt till att föda och fostra barn. Numera har barnen i allmänhet flyttat hemifrån redan innan äktenskapet har hunnit ens halvvägs. Mannen måste fortsätta att tjäna så mycket pengar som möjligt för att "försörja" sin fru, nu när de fordomtima beroende barnen inte längre finns kvar. Ofta framträder de sexuella spänningarna i ett sådant predikament tydligare än de ekonomiska absurditeterna; hos det victorianska äkta paret väntade sig hustrun aldrig någon sexuell tillfredsställelse, var oftast med barn, och det ansågs både tillåtligt och naturligt att mannens sexuella potens sjönk snabbt med åren. I dag bevarar dieten och psykologin den sexuella potensen och de sexuella drifterna hos både mannen och kvinnan tills döden skiljer oss åt. De stigande skilsmässosiffrorna beror

kanske mindre på att äktenskapet är mindre stabilt nu än förr och mera på att livslängden ökat mer och mer.

Ovanstående är alltså en del av de motsägelser som möter i kvinnornas ställning i deras egen värld — familjen — och i ”detta är en männens värld” — det ekonomiska livet. Det var tvivelsutan dessa faktorer som åstadkom den nya vågen av kvinnokamp. Med dess placering i tiden och speciella karakteristika (dess revolutionära potential) är också en följd av en kraft nummer två, de politiska rörelser på sextiotalet som föregick och var samtidiga med kvinnorörelsen.

Black Power och student-, ungdoms- och freds-rörelserna rymde allesammans värderingar som på ena eller andra sättet lätt kunde komma till uttryck också i den nya kvinnorörelsen. I Förenta Staterna stod de svarta kvinnorna inför det faktum att de var de allra mest förtryckta både i och utom sin egen ras — för att få sin politiska rörelse att inse deras situation måste *de själva* göra det först. Men det allra viktigaste för den nya kvinnorörelsen var att Black Power satte strålkastaren på hela det allmänna förtrycket, i stället för att enbart inrikta sig på den ekonomiska utsugningen och att samma rörelse bekräftade den separatistiska politikens betydelse. Den nya politiken hos alla de olika ungdomsrörelserna betonade och återupptäckte subjektiviteten, emotionalitetens värde och relevans och behovet av personlig frihet och respekt för andra. Subjektivitet, emotionalism, ”omtanke” om andra hade tidigare gärna uppfattats som enbart ”kvinnliga” egenskaper. Ironiskt nog sökte motkulturen hävda och uttrycka sig genom att ge företrädet åt sådana värden som dittills setts över axeln — ”kvinnliga” värderingar, ”Älska, kriga inte” det personliga måste ges företrädet — så som det alltid har gjort hos kvinnorna. ”*Togetherness*” och ”gör din egen insats” — öden som kvinnorna länge varit dömda till, mer eller mindre kvävda av familjen och isoleringen i hemmet — gavs nu en ny och annorlunda betydelse. Det faktum att dessa kvinnliga värden nu övertogs av de manliga radikalerna, gav till en början kvinnorna ett nytt hopp inom dessa rörelser. Men när de upptäckte att de t. o. m. här, där de egenskaper de visat upp under förtrycket var dagens mode, ändå måste spela andra fiolen (milt uttryckt), blev förbittringen stor och allmän.

Den situation som i början av sextiotalet skapade den s. k. generationsklyftan och de därpå följande ungdomsrörelserna visar delvis upp samma motsägelser som skapade Kvinnornas befrielse-rörelse. Ungdomskulten och den vördnadsfulla högaktningen inför ungdomens glädjeämnen ställs ju mot en klar och reell ekonomisk utestängning. Arbetslösheten bland de ungdomar som slutar skolan vid femton år är hög både i Storbritannien och Nordamerika, och lönerna är rent ytterligt låga. Å ena sidan erkänner vi ungdomens tidiga fysiska mognad genom att sänka myndighetsåldern från tjugooett år till arton, men å andra sidan tvingar vi, därtill drivna både av den ekonomiska situationen och våra ideologiska attityder, dessa ”myndiga” individer att stanna kvar i synnerligen ”omyndiga” institutioner så länge som möjligt — i skolor och college. Om de vägrar att göra detta vägrar vi å vår sida att ge dem en lön de verkligen kan leva på, så att de tvingas bo kvar i föräldrahemmet långt efter att deras emotionella och sexuella erfarenhet har lämnat de normala familjerepressionerna långt bakom sig. Kvarhållna i barndomsinstitutionerna — familjen och/eller skolan — långt efter sin fysiska mognad, intalade att ungdom är lika med frihet och makt och samtidigt helt ur stånd att finna de grundläggande möjligheterna att förverkliga någondera — ett arbete som verkligen ger ett levebröd i lön — har sjuttiotalets ungdomar hamnat i samma dilemma som drabbat kvinnorna; motsägelsen mellan det ideologiska pratet om hur fria de är och den reella ekonomiska utestängdhet som förvandlar denna ideologi till rena farsen. Det viktiga är alltså inte att studenterna är våra ”nyfattiga”, inte heller att ungdomen i allmänhet är fattig — det är motsägelsen mellan de påståenden de utsätts för och de ekonomiska betingelser som står som ett direkt hån mot dessa påståenden, som har åstadkommit huvudparten av deras radikala medvetenhet.

En stor del av den radikala protesten har bestått i krav på att de förmåner vi påstås ha faktiskt skall förverkligas. Kraven på personlig frihet tar sig uttryck i knarkkulturen, *drop out*-syndromet, de nya livsstilarna osv. Det är detta krav på att verkligen få åtnjuta de rättigheter, de privilegier och den myndighet som ideologin tycks tillerkänna dem i teorin, som ligger bakom studenternas krav på medbestämmanderätt vid universiteten. Om samhället alltså påstår att vi har det så bra, att vi är så mogna osv., så låt oss se hur det ligger till med den saken — låt oss försöka få tillgång till allt det där som samhället påstår att vi redan har fått! Hur som helst är ju en strävan efter att lägga vantarna på det man redan påstås äga vittnesbörd om en riktigt trevlig radikal aktivitet. Varefter polisen kommer inlufsande och informerar oss om att vi i själva verket antas skola leva på tron allena.

Den nya kvinnorörelsen är inget undantag mot detta allmänna mönster. Vi lever i ett samhälle där kvinnan teoretiskt är likställd med männen. Okey, låt oss pröva den saken då. Och när de gör detta finner de — precis som tonåringarna med deras omskrutna ”frihet” — att ju mer jämlika de påstås vara, dess reellare är deras ojämlikhet.

Nu är ju givetvis friheten, jämlikheten och individens rättigheter själva grundideologierna i den ”fria företagsamhetens” ekonomiska liv. Och i ett system som i praktiken inte tillåter någondera, är de alla synonyma till varandra. Intressant är också hur de alla tre är raka motsatserna till det som i själva verket råder, och måste råda. De tre egenskaper som vi ”tror” på allra mest är just de tre som portförbjuds allra starkast i detta kapitalistiska samhälle, vars ekonomi bygger på en *ojämlik* fördelning av välståndet och ägandet, en princip som måste följas av brist på frihet och varje möjlighet att förverkliga en äkta individualism lika självklart som natten följer på dagen.

Den ”nya politiken” från sextiotalets slut och sjuttiotalets början utgår direkt från denna ideologiska nivå. Den kräver att de myter som samhället erbjuder skall förvandlas till en levande verklighet. Dess förkämpar har alltför ofta fastnat i de absurditeter de själva utmanar, har alltför ofta låtsats finna dessa värden. Detta är en inneboende risk i all ideologisk krigföring, om kampen förs skild från den ekonomiska verklighet som måste camoufleras. I en hippiekommun kan man rentav föreställa sig att man faktiskt har funnit friheten, jämlikheten och individualismen och det är detta de här kommunerna har dött av, inte knarket och våldet. De var dömda i samma ögonblick de började tro på vad de själva gjorde; det knark de satte i sig var tron på att det kapitalistiska samhällets ideologiska löften skulle vara fullt giltiga, bara man förverkligade dem. De glömde alldeles bort att en kamp för dessa värden innebar en kamp mot det system som rent definitionsmässigt måste hindra att dessa värden förverkligas.

Kvinnorna står mitt inne i denna ideologiska motsägelse. Kvinnornas befrielsesträvan har tillsammans med ungdomsrörelsen krävt att vissa vackra egenskaper skall förverkligas och eftersom dessa samma egenskaper i sina tidigare former varit direkt förtryckta, har de samtidigt neutraliserats. Sålunda bygger man å ena sidan upp de kvinnliga dygderna till en ny och högre status i en värld av manlig supremati — vi är vänliga, lågmälda, inåtblickande — i tron att detta är kvinnornas bidrag till ”den mänskliga naturen” — men där dessa samma värden har missbrukats skall vi kämpa ner dem hos oss själva och lära oss självförsvarets och aggressionens konster. Det är inget fel på den instinkten — mer än att den är allt som finns. På samma sätt strävar vi, när vi försöker organisera oss kring våra egna värden, efter att inte imitera de mansdominerade radikala gruppernas stil och struktur. Den tydligaste aspekten här är vår vägran att låta några ledare träda fram. En alldeles utmärkt instinkt — som emellertid samtidigt uppställer vissa problem. För det rör sig ju om ett beslut som snarare är moraliskt än politiskt och har utvecklats ur en strävan att bevara moraliska värden, snarare än ur en strävan att skapa en revolutionär organisation. Detta är emellertid farligt, för eftersom vi än så länge inte har någon teoretisk vetenskaplig bas som kan

hjälpa oss att förstå förtrycket mot kvinnorna, blir vi därmed ytterst sårbara för risken att våra egna förtrycksskapade karakteristika kan dyka upp igen. Man kan redan konstatera hur många av de frihetskämpar och feminister som var aktiva och ledande i Amerika i fjol redan är ute ur bilden igen — rädslan för att bli anklagad för ledartendenser får många att avstå från att fullt ut utveckla sina egna möjligheter. Vad som fungerar här är ofta inte alls någon demokratisk politik utan fastmera avundens psykologi. Folk som gärna skulle vilja ha andras poster ser åtminstone till att de där posterna hålls obesatta. "Ledare" fördrivs sällan av andra än sådana som själva gärna skulle vilja bli ledare. Det är ju ändå ingenting som tvingar oss att uppträda som "kvinnor", bara för att vi inte vill uppträda som "män". De förtrycktas uppstigande bör inte få bli en glorifiering av de karakteristika som förtrycket har skapat — en sådan utveckling skulle innebära att vi hoppade upp på den onda cirkelns egen karusell.

Detta är enligt min uppfattning den svåraste av de faror som hotar rörelsen just nu. Faran i moraliska framstötter i stället för politiska hotar oss från alla håll. "Ökad medvetenhet" inom den lilla gruppen kan vända sig mot sig själv och bli en självupprepande, incestuös session kring personliga problem; den "manliga chauvinismen" som begrepp kan helt enkelt användas för att undvika varje analys av förhållandet mellan män och kvinnor i vårt samhälle och som ett led i en "jag är mera förtryckt än du"-kampanj.¹ Feminismen, som hävdar att könsförtrycket är värre än alla andra former, har ingen vetenskaplig grund för detta antagande; det finns faktiskt ingenting som klart och säkert förklarar hur det har uppstått, varför och hur det har kunnat fortsätta och följaktligen är det också svårt att komma på någon vettig lösning till hur man skall kunna göra slut på det. Om det var något slags maktdrift hos männen som gav upphov till det, vad var det då som gav upphov till denna maktdrift — och vad kan man alls sätta i stället, annat än möjligen en psykologisk maktdrift hos kvinnorna? I så fall en psykomoralisk lösning enligt den enkla principen lika för lika.

Det var djupgående motsägelser i kvinnans ställning som ledde till rörelsens uppkomst; och det är dessa motsägelser som måste studeras om vi skall kunna få fram någon politisk strategi. Engels trodde att villkoret för kvinnans frigörelse var att hon först trädde in i den industriella ekonomin — i den avlönade arbetsstyrkan. Vid det här laget står kvinnorna för fyrtiotvå procent av Förenta Staternas hela arbetsstyrka, och detta villkor har alltså i stort sett uppfyllts; men i en tid då arbetsstyrkans sammansättning och kraven från den kapitalistiska industrin är något annorlunda än de var vid artonhundratalets mitt. Imperialismen har gjort det möjligt att lägga om de mest inbringande industrierna i industristaterna från arbetsintensiva företag till kapitalintensiva sådana. Men kvinnorna har, precis som arbetarna i tredje världens kolonier (eller f. d. kolonier) och arbetarna i de tidigkapitalistiska samhällena, hamnat i de arbetsintensiva sektorerna. Lönerna måste hållas nere, eftersom de står som en hög post på utgiftskontot. Följaktligen lär väl kvinnorna troligen vara den mest exploaterade sektorn av arbetskraften. Men denna deras exploatering i deras egenskap av en del av arbetarklassen undanskymts av deras identifiering med den andra sidan av deras villkor - det förtryck de utsätts för som hustrur inom familjerna. Här förenas samtliga klasser av kvinnor i ett arbete som — ur ekonomisk synpunkt sett — karakteriseras av helt förkapitalistiska produktionsmetoder. Här kan de närmast jämföras med bönderna under

¹ Samma moraliska rivalitetstänkande påträffas ofta i argumenten från den nya kvinnorörelsens motståndare till vänster, som hävdar att männen ur arbetarklassen har det mycket svårare än medelklasskvinnorna. Jag frågade en gång en god vän, mor till sex barn, och med en familjeinkomst på arton pund i veckan, vilken ojämlikhet som enligt hennes uppfattning var den svåraste, den ekonomiska eller ojämlikheten mellan könen. Hon funderade en stund på frågan och svarade att detta att vara kvinna var det mest ojämlika. Frågan är svår att besvara. *Men den är faktiskt likgiltig.* Man behöver inte ordna någon tävling mellan exploatering och förtryck; den revolutionära potentialen följer inte utestängningskurvan i diagrammet.

feodalismen. Liksom det i exempelvis Kina före revolutionen fanns ”rika”, ”medelstora” och ”små” bönder, finns det också ”rika”, ”medelstora” och ”små” husmödrar. Dessa kategorier skapar olika ekonomisk och social status inom gruppen (kvinnor eller bönder). Eftersom ifrågasvarande grupps ställning inom systemet i stort karakteriseras av det förtryck den utsätts för, blir gruppen i sin helhet (oavsett undergrupper) potentiellt revolutionär — även om de ”rika” sällan identifierar sig med gruppen och även om de ”medelstora” har långt mindre att vinna än de ”små”, så har de dock allesammans någonting gemensamt, nämligen behovet av att avskutta sig det förtryck de utsätts för.²

Analogin är ingalunda perfekt.³ Om det verkligen fanns något idealiskt jämförelseobjekt, skulle vi inte längre behöva arbeta med att försöka förstå och identifiera kvinnornas ställning. Jag har emellertid ändå ansett den berättigad, eftersom det förefaller mig som om den tämligen väl skulle peka på den komplikation som ligger vid själva hjärtpunkten av kvinnans klasstillhörighet. I yrkeslivet tillhör kvinnorna en bestämd klass — oftast arbetarklassen. Men detta leder dem sällan fram till något klassmedvetande, av framför allt två skäl: (1) Deras klasstillhörighet innefattar inte något ekonomiskt oberoende, (2) Det faktum att de primärt identifieras som *försörjda* individer inom familjen. Eftersom de saknar tron på att verkligen kunna förtjäna ett tillräckligt levebröd, är det svårt för kvinnorna att ens bli fackföreningsmedvetna och utveckla känslan av sin rätt att kämpa för en anständig lön. Och allt som ligger bortom detta är självklart helt omöjligt; under sådana ekonomiska betingelser (och med alla de ideologiska mystifikationer som hänger samman med dessa) kan kvinnorna bara nå fram till ett klassmedvetande bakom sina äkta män. *Och detta är inte någon klassmedveten inställning.* Följaktligen räcker det inte med att de bara inlemmas i arbetskraften: *de måste träda in i denna som fullvärdiga medlemmar och med egna, självständiga ekonomiska intressen.*

Men detta är omöjligt, å ena sidan därför att näringslivet utnyttjar dem som billig arbetskraft och å den andra därför att de har sin alldeles speciella sociala, ekonomiska och ideologiska roll att spela i familjen. Även om kvinnorna i de avancerade kapitalistiska staterna står för en hög procent av arbetskraften, når de dock inte ändå upp till *hälften* av denna. Och ser man på vilka bland kvinnorna som är *uteslutna* från arbetskraften, hamnar hela problemet i ett helt nytt ljus. För de uteslutna grupperna är å ena sidan de välbärgade medelklasskvinnorna och å den andra kvinnor ur alla klasser med småbarn; de sistnämnda huvudsakligen kvinnor i början av tjugooårsåldern. Den första kategorin rymmer alltså kvinnorna i den klass som dominerar och håller hegemonin i det kapitalistiska samhället, och deras frånvaro i de arbetande kvinnornas led är direkt avgörande för kvinnans ställning; de och deras klass är de främsta tillverkarna av de samhälleliga ideologier som snärjer in alla kvinnor. Den andra kategorin är mindre betydelsefull, men helt olik den första. Dessa kvinnor den överväldigande majoriteten — är alltså utestängda ur arbetskraften under den mest formativa perioden av sitt liv vad utvecklingen av ett klassmedvetande angår. Yrkeskvinnor har ideligen understrukt hur deras bortovaro från arbetslivet under denna viktiga period har skadat deras karriärer i yrket (de förlorar kontakten med utvecklingen, särskilt när det gäller naturvetenskap, går miste om flera års tid i befordringsgången osv.), men däremot betraktar man inte arbetarkvinnornas bortovaro från arbetslivet under dessa år som särskilt viktig; de kan skatta sig lyckliga att de slipper jobba. Men i själva verket är denna bortovaro av avgörande

² De ”rika” kvinnorna eller bönderna upplever sällan någon identifiering med sin egen generiska kategori. I båda fallen är det långt troligare att de identifierar sig med den härskande klassen — de stora jorddrottarna eller överklassen — och följaktligen vänder sig mot de eventuella revolutionära möjligheter som växer fram hos grupperna under dem.

³ En annan analogi mellan kvinnor och bönder ges i Margaret Benston: ”The Political Economy of Women's Liberation”, *Monthly Review*, vol. XXI, 4 sep. 1969, ss 13-28.

betydelse. Eftersom de ägnar sig åt arbeten som inte kräver utbildning går de visserligen inte miste om lönegrads-uppflyttningar, fortsatt utveckling av sina färdigheter etc., men däremot råkar det vara i just denna åldersgrupp som engagemanget i en aktiv facklig kamp växer fram. Det är under denna period den vuxnes psyke och politiska övertygelse formas. Och för arbetarkvinnan determineras alltså detta ögonblick, oavsett hennes förflutna och hennes framtid, *utanför arbetskraftens leder, utanför den situation där hennes klassmedvetande skulle kunna växa fram* — nämligen i hemmet. I det avseendet är kvinnans situation unik. Det finns ingen annan klass, eller immigrantgrupp, förtryckt eller oförtryckt, där gruppens medlemmar från den dominerande sektorn (under kapitalismen alltså bourgeoisien) permanent står utanför den förvärvsarbetande arbetskraften och dess medlemmar i den största och direkt revolutionära klassen samtidigt utesluts från arbetslivet (den betingande faktor som gör arbetarklassen till den revolutionära klassen) under just de allra mest avgörande åren. Det räcker inte med att kvinnorna i stort antal träder ut i arbetslivet — det må sedan vara under socialismen eller under kapitalismen — för att läget skall ändras på något mer avgörande sätt. Så länge kvinnan förvägras möjligheten till ett verkligt ekonomiskt oberoende och utesluts från möjligheten att autonomt utveckla ett klassmedvetande både genom detta faktum och därigenom att hon helt hålls borta från arbetslivet under de allra viktigaste formande åren, så länge är och förblir det bara en plågsam och mödosam formalitet att kvinnorna faktiskt står för en så betydande procent av arbetskraften ur arbetarklassen. Den dominerande klassens, bourgeoisie-kvinnornas, frånvaro förstärker ytterligare de socioekonomiska verkningarna härav, genom att ge dessa verkningar en ideologi som stöder dem. För här finner vi alltså att de sysslösa klassernas ideologi talar om för kvinnorna att det är heltigenom rätt och riktigt att de håller sig hemma under denna period, då de av samhälleliga orsaker (bristen på alternativa möjligheter att ta hand om barnen) bokstavligt talat tvingas stanna i hemmet. Spindelnätet är inte bara komplicerat utan också starkt och tätt ... kom till min håla och bli en sann kvinna.

I hemmet finner man så de samhälleliga uppgifterna och den psykiska identiteten för kvinnorna som grupp. Här suddas de fungerande klassgränserna (som i vilket fall som helst ändå aldrig kan åstadkomma något klassmedvetande) i någon mån ut och ersätts av statusskillnader: ”rik”, ”medelklass”, ”fattig”. Detta är inte avsett som en undervärdering av dessa. Men kvinnornas ställning som kvinnor är ändå viktigare — och de är förtryckta hur de än råkar ha det i varje enskilt fall. Det är det som gör det så viktigt att den feministiska medvetenheten hålls levande i varje revolution ... Det som gör den nya kvinnorörelsen så viktig.